In editura Fundațiunei I. V. Socec, au apărut :

	Lei
1. *Cum să trăim.* Maxime. Culegere din filosofii clasici	5,—
2. Prof. Dr. Dubois: *Influența sufletului asupra trupului. Rațiunea și sentimentul. Despre sugestie*	5,—
3. Prof. Dr. Dubois: *Educația prin sine însuși*	10,—
4. Mircea Florian: *Arta de a suferi.* Trepetnic sufletesc	14,—
5. Cebes: *Imagina vietii omenesti*	3,—
6. Corneliu Ionescu: *Pentru Mici și Mari* (Vol. I)	5,—
7. La Fontaine: *Fabule* (Vol. I)	12,—
8. S. O Marden: *Puterea cugetării*	8,—
9. Charles Wagner: *Viața cumpătată*	10,—
10. La Fontaine: *Fabule* (Vol. II)	12,—
11. G. D. Scraba: *Vasile Conta* (Studiu filozofic)	10,—

Prețul Lei 10.—

G. D. SCRABA

VASILE CONTA

STUDIU FILOZOFIC

„Inimile mari și generoase, sufletele pline de un patriotism cald și înălțător, se pot asemăna cu un templu, unde pentru eternitate trebue să ardem candela recunoștinții.

„De entuziasmul acesta depinde de multe ori fericirea și gloria unui popor".

Conta

M:A II.A

EDITURA FUNDAȚIUNEI I. V. SOCEC
35, SPLAIUL KOGĂLNICEANU
BUCUREȘTI

FUNDAȚIUNEA I. V. SOCEC. BUCUREȘTI
SPLAIUL KOGĂLNICEANU

EXTRAS DIN REGULAMENTUL BIBLIOTECEI POPULARE

1. Frequentarea și folosirea bibliotecei este permisă oricărei persoane, care dorește să cetească sau să consulte cărțile puse în acest scop la dispoziția publicului.

2. Sala de cetit a bibliotecii este deschisă în toate zilele de lucru dela orele 9 dimineața la 12 și dela 4 după amiază la 9 seara.

3. Pentru perfecta liniște și buna ordine, se face apel la buna cuviință a cititorilor.

4. Cărțile de cari ar avea nevoie cetitorul și nu sunt în bibliotecă, se vor procură în limita posibilului, și după o prealabilă apreciere a Direcțiunii.

5. Buna îngrijire a cărții încredințate cetitorului, este lăsată în paza sa.

6. După ce cetitorul s'a folosit de cartea ce i-a fost încredințată sau la închiderea bibliotecii, cartea trebue înmânată persoanei însărcinate cu acest serviciu.

7. In nici un caz și sub nici o formă, cărțile în limba română, nu vor fi date cu împrumut.

8. In dorința de a răspândi gustul cetitului și de a dă putința să cetească și persoanelor cărora ocupațiunile nu le îngăduie să poată veni să cetească în bibliotecă, direcția Fundației I. V. Socec a hotărît să împrumute cărți de cetit din literatura franceză și germană, în următoarele condițiuni:

a) Pentru fiecare volum împrumutat, cetitorul va depune o garanție de lei 40, care i se va restitui de îndată ce nu va mai luă nici un volum;

b) Pentru dreptul de a ceti cartea luată cu împrumut, se va plăti o taxă de doi lei.

c) Cetitorul nu poate reține volumul împrumutat mai mult decât *cinci zile,* socotite din ziua emiterii chitanței respective, pentru taxa de împrumut;

d) Cetitorul va înțelege că buna îngrijire a cărților împrumutate este o chestiune de educație și de ordine și că orice stricăciune adusă cărții de el, pricinuește pagubă acestei instituțiuni de binefacere.

G. D. SCRABA

VASILE CONTA

STUDIU FILOZOFIC

„Inimile mari și generoase sufletele pline de un patriotism cald și înălțător, se pot asemănă cu un templu, unde pentru eternitate trebue să ardem candela recunoștinții.

„De entuziasmul acesta depinde de multe ori fericirea și gloria unui popor".

Conta

MIA II-A

EDITURA FUNDAȚIUNEI I. V. SOCEC
38, SPLAIUL KOGĂLNICEANU
BUCUREȘTI

VASILE CONTA

„Inimile mari și generoase, sufletele pline de un patriotism cald și înălțător, se pot asemănà cu un templu, unde pentru eternitate trebuie să ardem candela recuñoștinței.

„De entuziasmul acesta depinde de multe ori fericirea și gloria unui popor".

Conta

1. Biografie.

Vasile Conta s'a născut în 15 Noembrie 1846, în satul Ghindăoani, din județul Neamț. A fost cel mai mare dintre cei cinci copii ai preotului Grigore Conta, „om sceptic, sever, cu prea puțină inclinațiune pentru rasa pe care o îmbrăcase" și pe care o părăsì mai târziu.

Dimpotrivă, mama filozofului, „cucernică ca o călugăriță", aveà „ceva mistic în privirile și

graiul său nespus de dulce". Aceste două caractere, atât de opuse, au avut, fără umbră de îndoială, o putere hotărîtoare asupra lui Vasile Conta, care ne apare în acelaș timp ca un gânditor rece, sceptic, în contrast vădit cu o inimă caldă, entuziastă, de mare avânt, am puteà să zicem înrâurită de misticism.

Asupra primei copilării, sora sa, D-na Ana Conta-Kernbach [1]), ne dă următoarele lămuriri: „Cei dintâi șase ani Conta îi petrece în Ghindăoani, cu părinții, cu bunicul și cu răsbunicul său. Dânsul erà un copil liniștit, spre deosebire de soră-sa, care aveà toate apucăturile unui băiat sburdalnic. O plăcere a lui erà să se plimbe cu mâinele la spate — ținuta de meditare favorită în tot restul vieții — prin biserică, să se uite îndelung la chipurile zugrăvite, și apoi să le reproducă din memorie cu boiele, pe cari și le pregăteà el însuși din buruiene". De pe cărțile bisericești, câte îi cădeau în mână, copià liniile și ornamentul colorate. Vorbià puțin, cântà mult....".

„La 1854, B. Conta începe școala primară în Tg.-Neamț" — existà una din anul 1851 — „și o termină în 1858".

Sfârșind clasele primare în P.-Neamț, Conta fu dus la Academia Mihăileană din Iași, unde reușì să capete o bursă, dar pe care o pierde, neputându-se deprinde cu viața de internat, iar învățăturile părându-i prea grele. Această greutate își are și ea explicația ei, dacă ne gândim că pe acea vreme, latina aveà 6 ore pe săptămână în clasa I-a, iar în clasa II-a se începeà studiul amănunțit al Algebrei, pentru elevi foarte deosebiți ca vârstă. Așà erau timpurile și împrejurările [1]).

1) „Biografia lui Vasile Conta", pg. 13—14.

De frica tatălui său, Conta rămâne la Iași, în ani de sărăcie și de suferință, cari l-au îndemnat să filozofizeze adânc „asupra nimicniciei vieții" — cum singur o arată. Intră, la vârsta de 15 ani, în trupa unui actor de provincie. La acea vârstă scrie versuri și chiar o piesă de teatru, care s'a jucat în Botoșani, după cum se afirmă.

D-na Conta-Kernbach ne spune că el a cunoscut și jucat, în parte, repertoriul din acele timpuri.

„Jucà pe Cc. Chirița, pe Baba Hârca, pe Pălimarul din „Florin și Florica", etc. Cântà frumos, improvizà cuplete de actualitate și făceà și muzica. O melodie drăguță a lui, pe care și-o amintește sora-mea, am scris-o și am dat-o d-lui Humpel. O dramă originală, care aveà să se joace la Cahul, a rămas în păstrarea colegului C. Ressu. O alta, tradusă, trebuie să fie în repertoriul Teatrului Național din Iași. In 1864, Conta urmează clasul de Violoncel la Conservator. Mânuià cu mare destoinicie vioara, puneà la piano tot ce auzeà, iar în 1877 a compus un mars eroic, pe care-l dădù lui G. Scheletti, să-l scrie pentru orchestră, și care a rămas pierdut în hârtiile acestuia".

După doi ani, părăsește scena, care desigur nu puteà să-l mulțumească, și își reià, cu multă hotărîre, la Iași, studiile, recâștigându-și timpul pierdut, ajungând ca în ultima clasă a liceului să-și suplinească profesorii și să ție colegilor o conferință originală *„despre fatalism"*.

1) Ministrul Conta treceà l latină în cursul superior al liceelor, prin proectul său de lege asupra învățământului.

In această conferință, Conta vorbește, cum ne spune el însuși, despre evoluția universală ondulatorie, înainte de a cunoaște pe Spencer. Tot în acest an (1868), își ia bacalaureatul, urmează un an la Universitatea din Iași, Facultatea de Drept, apoi e trimis de o societate filantropică în străinătate, ca să studieze la Institutul superior de Comerț din Anvers. Termină acea școală, luând în același timp doctoratul în drept (1872). In timpul studiilor, el se luptă adeseori cu lipsa. Ftizia îl lovește (1871) și pleacă, trimis de doctori, în Italia. Întors în țară, Conta ocupă prin concurs (1872) catedra de drept civil la Universitatea din Iași. In timp de șase ani trăește retras, ocupându-se cu studiile filozofiei, publicând în acești ani, desigur dintre cei mai puțin sbuciumați din viața lui, „Teoria Fatalismului" (1875) și „Teoria Ondulațiunii universale" (1876), în „Convorbiri Literare".

In 1879 este ales deputat al Iașilor, când în 4 și 5 Septembrie ține un răsunător discurs în chestia modificării art. 7 din Constituție.

Ceva mai târziu i se propuse, de către Ioan Brătianu, portofoliul Ministerului Instrucțiunii. In această calitate (20 Iulie 1880—10 Aprilie 1881), ia parte la proclamarea Regatului și redactează proiectul de lege al învățământului. Acest proiect îl face însă să iasă din Minister, din cauza dușmăniei ce-i arată majoritatea parlamentară. Curtea de Casație îl numește membru al ei, dar boala îl nevoește să plece, prin Decembrie 1881, în Italia, de unde se întoarce pe moarte în București.

Până în ultimul moment, cu o carte de medicină înainte, el își urmărește agonia ultimelor minute trăite. În ziua de 21 Aprilie 1882 moare

în vârstă numai de 36 de ani. Cimitirul din Iași îi păstrează rămășițele.

„Vasile Conta avea o inimă bună și o față plăcută și blândă, care câștigă de îndată simpatia. El era totdeauna vesel și bine dispus. Nouri nu se grămădeau pe fruntea sa [1]).

Același lucru îl spune și D-na Conta-Kernbach, făcându-i portretul, la întoarcerea lui din străinătate, în 1872 :

„Nalt, slab, ras cu totul, cu părul blond, puțin buclat, și în toată făptura lui ceva așà de străin și așà de altfel decât la ceilalți oameni!

„Deși boala se manifestase de un an aproape, dânsul era vesel; cântà ori fluierà și era vorbăreț și bun cu noi copiii și bun cu toată lumea".

„Cu un spirit de ordine extraordinar, gospodărioara lui proprie — două odăi spațioase — era întotdeauna în cea mai perfectă stare. Lui Conta nu-i lipseà niciodată nimic, și nimic nu se făceà în ultimul moment: toate erau chibzuite și pregătite cu mult înainte.

„Conta, care era mai totdeauna îmbrăcat în negru, ba a purtat câtva timp și niște butoni cu cap de mort, aveà o preferință pentru culoarea albastră. Mobile, lucruri mărunte, chiar geamurile odăii lui de culcare, erau toate albastre. O atmosferă calmă, o liniște răcoritoare, o îndepărtare de restul lumii, stăpâniau căminul lui.

„Conta era relativ puternic, vânjos. Ca student practicase multe sporturi. Nimic nu-i puteà inspirà teamă, decât perspectiva de a pune mâna pe o broască. De această idiosincrazie rădeà el foarte adesea.

„Arareori l-am văzut pe Conta nerăbdător, și niciodată violent.

---

1) Iacob Negruzzi: „Vasile Conta".

„Conta era de principiul că, până la proba contrară, fiecare are dreptul să fie socotit om de treabă. Încrezător, binevoitor și gata să servească pe oricine.

„Exactitatea, conștiinționizitatea, desăvârșirea cu care dânsul făceà totul, sunt încă de remarcat. Cât de cinstit își respectà el obligația luată față de societatea ce-l trimisese, se vede și din mulțimea caietelor, cuprinzând cursurile școalei de comerț *(Economie politică, drept maritim, drept comercial, etc.,* etc.), toate legate, scrise cu o ordine și cu o îngrijire neînchipuită, cu tablă de materie, cu paginație, cu titluri și subtitluri, adevărate volume".

„Loial, fără fast, prob, bun și intim cu cei mai umili din amicii săi, iertând acelora cari îl acoperiseră de injurii, pentru că ajunsese cineva". adaugă d. Rosetti-Tescanu.

„Pe lângă limbile franceză, italiană și engleză, pe cari le vorbià bine, — cele două din urmă învățate numai în trei ani de străinătate — pe lângă germana, pe care o posedà îndeajuns, el înțelegeà flamanda și se încumetà să citească în toate limbile romanice.

„Conta nu se așezà la biurou *să compună*. După ceasuri și ceasuri de meditare, când se hotărà să scrie, totul erà dejà orânduit și organizat în capul lui. El erà oral, așà zicând, nu în scris".

Dar ceeace invederează desăvârșit pe V. Conta, este atitudinea lui în chestia evreească, atitudine care i-a asigurat toate onorurile politice, într'un timp atât de scurt.

Vom reproduce câteva pasagii caracteristice din prefața publicațiunii lui B. C. Livianu, care a cunoscut de aproape activitatea lui V. Conta, fiindu-i amic personal, ba chiar în mai strânsă legătură decât celălalt prieten al său, D-l D. Rosetti-Teţcanu, care i-a tradus unele lucrări în limba franceză și s'a îngrijit de ele chiar după moartea lui V. Conta.

Iată ce ne spune B. C. Livianu :

„Când s'a cunoscut textul tratatului dela Berlin și obligațiunea ce ni se impuneà prin acel tratat, de a revizuì Constituțiunea, spre a deschide evreilor porțile cetățeniei, Conta își părăsì meditațiunile filozofice și își concentră toată activitatea în procurarea unui mandat de deputat pentru camerile de revizuire. In unire cu prea puțini prieteni din Iași, constituì un mic grup politic, care s'a manifestat ca liberal moderat și al cărui scop n'a fost în realitate urmărirea unui program politic, ci provocarea unui curent în țară, contra revizuirei Constituției.

„Nesusținut prin urmare decât de micul grup din care făceà parte, combătut de ambele partide istorice și contrariat, pe lângă toate acestea și de boală, Conta erà convins că reușita scopului propus depinde exclusiv de propria lui activitate, de energia și abilitatea sa.

„N'a mai ținut seamă de răul ce-i pricinuià eșirea din casă seara; n'a mai ținut seama de tusea și emoragia ce-i pricinuià regulat vorbirea prea multă; n'a mai ținut seamă, în fine, nici de gravele consecințe ce puteau aveà pentru dânsul curentele din întrunirile publice. Se duceà la toate și în toate luà cuvântul.

„Prin discursurile pronunțate în primele întruniri și în vederea pericolului național, ce ar rezultà din admiterea evreilor la împământenire, Conta captivă simpatiile alegătorilor, care-l primeau și-l excortau cu ovațiuni, așà încât deveni în scurtă vreme candidatul cel mai popular din Iași.

Succesele dobândite pe această cale, l-au a-

sigurat de triumful candidaturei sale. Guvernul, informat despre aceste succese strălucite, luă noui măsuri ca să-l combată pe toate căile și prin toate mijloacele.

„A luptat ca un erou. Faima cuvântărilor sale, cari au fermecat adunările publice, s'a răspândit în toată Moldova.

„El se alese în sfârșit cu mare majoritate, împreună cu tovarășii săi de luptă.

„Discursul pe care l-a rostit în Cameră, în această importantă cestiune, i-a câștigat simpatia și admirațiunea, nu numai a țărei, dar chiar și a străinătății.

„In acest discurs nu e un singur cuvânt contra guvernului sau contra vre-unuia din partidele sau grupările politice. Ca un abil și experimentat bărbat de stat, deși abiă intrat în politică și Parlament, el și-a îndreptat acuzațiunile acolo unde trebuiau îndreptate, contra semnatarilor tratatului dela Berlin, probând cu teorii științifice și argumente convingătoare, că cei ce voiesc să ne impue revizuirea Constituțiunei, pe motivele invocate, se găsesc în eroare, sau sunt de rea credință".

Ceeace l-a îndemnat pe V. Conta să-și lase deoparte, pe câtăva vreme, studiile sale filozofice, pentru a se arunca în luptele politice, pe tema naționalismului, n'a fost, cum prea bine arată D-na Conta-Kernbach, în „Biografia lui V. Conta", antisemitismul pe tema rasei ori religiei, ci dintr'un înalt sentiment de iubire de țară. Și tocmai acest fapt ne arată că învinuirile ce i s'au adus că este afiliat la internaționalism, erau nefondate.

In această privință, lămuririle date de B. Livianu, ne par suficiente. „Considerat de toate grupările politice ca având idei socialiste prea

înaintate, pentru că făcuse odinioară parte, pe când era la studii în Belgia, din societatea Internațională, care s'a compromis, declarându-se solidară de actele comunarzilor dela Paris. Conta nu era bine văzut de nici una din grupările politice" (l. c. pg. 22).

Dar chiar însuș Conta, într'o scrisoare din Septembrie 1879, adresată lui V. Pogor, spune: „Eu cred că bunul simț e suficient să ne învețe. dacă-l avem, că un popor, și mai ales unul așà de mic, și dușmănit ca al nostru, ar trebui să cunoască acea măreață doctrină, acea religie a popoarelor, care se întrupează în următoarea axiomă: Cunoaște țara ta, cunoaște pe dușmanii din țara ta, cunoaște-te pe tine, de ai timp (vezi, cuvântul de timp joacă la mine rolul de cauzalitate), cunoaște pe vecini, apoi cunoaște lumea !"

Este drept însă că Vasile Conta a manifestat, atât prin proectul său asupra reformei învățământului, cât și prin aprecierile sale politice asupra diferitelor chestiuni la ordinea zilei, unele păreri cari apăreau atunci prea înaintate, subversive chiar. Dar când apără pe cei umili și năpăstuiți, spunând că asupritorii vor fi trași odată la răspundere, e că el aveà credința că numai țăranul poate fi patriot din sinceritate și că mai mult în bordeie, decât în palate, se pot găsi caractere.

In aceste împrejurări, Conta era considerat ca un mare talent, necontestat, dar care trebuià să se adapteze mediului, ori să renunțe de a-și manifestà personalitatea sa intransigentă. de cinste și credinți politice.

V. Conta a preferat să rămână ce a fost: un mare caracter. Legea învățământului a căzut.

El a ieșit din Minister.

Dragostea lui către țară și-o manifestase însă de mai înainte, prin o serie de articole publicate prin ziarul „Steaua Românieĭ", prin care aduceà învinuiri oamenilor politici de atunci, în chestia Basarabiei, ca fiind lipsiți de prevedere.

In scurta lui activitate socială, V. Conta s'a ocupat de întemeierea unei societăți „Viața", cu tendința hotărîtă de a apără pe terenul economic național elementul românesc, cu tendința urmărită de altfel și prin legea învățământului, pentru creiarea unei clase mijlocii.

Tot pe terenul economic, el luptă împotriva spolierii Statului, în chestia răscumpărării Căilor Ferate, ținând un frumos discurs financiar, pe care îl încheie, spunând că „Statul cumpără cu 146 milioane un mare zero".

In sfârșit, chestia țărănească o bazează pe principiul conservațiunii, prin îmbunătățirea condițiunilor de traiu ale sătenilor, pentru că: „Munca forțată produce extenuarea și extincțiunea rasei", mergând chiar a afirmà că „Sfânta lene trebuie respectată, când se manifestă cu tărie, căci atunci ea este expresiunea instinctului de conservațiune". Tot în scopul apărării naționale, el se arată partizanul monopolului băuturilor spirtoase și chiar al păstrării indivize a loturilor acordate țăranilor prin legea din 1864.

Pentru întregirea biografiei lui V. Conta, vom adăogà câteva cuvinte asupra legăturilor sale intelectuale.

Cea mai deosebită stimă reciprocă, cum erà și natural, se născuse și crescuse între el și Eminescu. Dela Bruxelles, el trimite marelui poet colecția de poezii populare pe care o adunase, pe când Eminescu, la rândul său, face

dări de seamă, prin ziarul ieșan „Curierul", asupra frumoaselor conferințe rostite de Conta în Aula Universității din Iași.

Legături de prietenie a avut V. Conta cu toți membrii dela „Convorbiri Literare" unde și-a început publicarea scrierilor sale, în deosebi cu G. Panu, care povestește în „Amintiri dela Junimea" câteva episoade — unele contestate — din viața lui Conta; cu I. Creangă, căruia, după cum spune D-na Conta-Kernbach, îi revedeà scrierile.

După cum arată sora sa, Conta își petreceà timpul liber în sânul familiei, dând poveți tuturora. Serile se duceà de obiceiu la Cercul Convorbirilor.

Conta nu s'a căsătorit, pentru a nu nenorocì prin boala sa și pe o altă ființă, cum o spuneà. Din acest fapt, cât și din renunțarea lui de a fi transferat la Universitatea din București, pentru a nu răpì iluziile unor tineri cari aspirau la catedra vacantă, ne arată delicateța caracterului său.

* * *

Asupra lui Conta a scris mai întâiu în „Convorbiri Literare" D-l Iacob Negruzzi câteva rânduri, care se găsesc reproduse ca prefață la Bazele Metafizicei, edit. Șaraga, p. III—VI.

Tot în acea revistă s'a publicat asupra lui Conta o biografie, de către d-l Rosetti-Tețcanu. D-l V. G. Morțun a publicat o notiță biografică în „Contemporanul" (1885).

O biografie mai amănunțită: „Filozoful Conta. Viața și Opera, povestită după însemnări și scrisori inedite", de d-l Octav Minar (Iași).

Tot D-l Minar a dat o ediție a operilor filozofului.

Alte lucrări asupra lui Vasile Conta: „Discursuri parlamentare" (Iași, 1899), cu o prefață de B. C. Livianu ;

„In chestia volumului *Opere complecte*" (Iași, 1915), de D-na Ana Conta-Kernbach;

„Biografia lui Vasile Conta, adăugiri și îndreptări" (Iași, 1916), de aceeaș autoare;

„L'Art de se conduire et de conduire dans la société (un plan al unei lucrări sociologice, schițat de Conta), după un manuscript redat în traducere și însoțit de comentarii, de d-l D. Gusti, în *Arhiva pentru știința și reforma socială*" (București, 1920).

Adăugăm că în „Amintiri dela Junimea", G. Panu a făcut unele aprecieri asupra lui V. Conta.

Toate aceste publicațiuni, sunt mai mult documentare.

Un studiu critic l-am încercat noi în *Revista de Studii sociale,* anul II, și pe care îl redăm și-l complectăm prin lucrarea de față.

Adăogăm că în mare parte manuscrisele se găsesc la Academia Română, donate de familia filozofului, cum și de d-l B. C. Livianu. O altă parte se găsește în colecția d-nei Conta-Kernbach, altele în aceea a d-lui O. Minar, cum dânsul o arată. Tot la d-sa se găsesc și câteva scrisori care dau unele lămuriri asupri vieții filozofului. Pe tema acestor scrisori s'au născut discuțiuni asupra anului nașterei lui Vasile Conta, asupra unor amănunte din viața lui, cum și asupra originei familiei Conta.

In această scurtă biografie, noi ținem în seamă mai mult îndreptările aduse de către D-na Conta-Kernbach, fără să intrăm în discuțiune amănunțită, întrucât opera lui arată îndestulător cine a fost omul. Că s'ar fi născut în 1845

la Cahul, în loc de 1846 la Ghindăoani, faptul are prea puțină importanță și poate proveni din nevoia unui certificat, pentru ca la concursul de bursă să aibă 12 ani împliniți.

Totuși, e o parte, acea privitoare la familia Conta, asupra căreia nu putem trece cu ușurință. D-l O. Minar arată că în matricola liceului din Iași se găsește trecut: „Născut la 1845, luna Noembrie în 15, profesiunea părinților preot, *de națiune armeană,* de religiune ortodoxă, *născut la Cahul...*". Prin ce împrejurări, numele de familie Conta a ajuns de origină armeană, nu putem ști. Numele de Conta, ca și alte nume românești terminate în a, sunt răzășești dela noi, altele de altă origină, numai armenești, după câte știm, nu pot fi. D-na Conta-Kernbach lămurește pe deplin că familia Conta numără a patra generație de preoți în județul Neamț. Nu poate fi la mijloc decât cel mult o eroare.

Tot D-sa însă ajunge la credința că origina familiei Conta ar fi italiană. Dintr'o corespondență pe care a avut-o cu un Conta din Germania, mai reiese că familia Conta ar aveà ramuri în Austria, Germania și Italia, în trecere și prin Franța, de unde ar fi emigrat din cauza persecuțiilor religioase împotriva protestanților.

Înrudirea de aproape a familiei Conta cu clasa preotească dela noi și cu ceea răzeșească, faptul că părintele lui Conta a fost preot, ne e suficientă pentru a deduce că această familie nu puteà să treacă prin patru ramuri de credință. Și la urma toată, de ce nu s'ar puteà admite o emigrare, decât o imigrare a acestei familii.

D-na Conta-Kernbach, pune chestia pe teren

ştiinţific şi anume că filozofia apare numai după o stare înfloritoare a literaturii şi deci că apariţia lui Vasile Conta ar rămâne inexplicabilă, dacă am admite că filozoful Conta a fost Român. Viaţa filozofului Descartes înlătură însă complect această credinţă, împărtăşită de mulţi. Descartes trăeşte în însuş secolul Renaşterei, punând bazele filozofiei moderne, într'un timp când literatura franceză abiă mijià.

Dar mai e ceva. Doamna Conta-Kernbach, cunoscătoare de aproape şi scriitoare în ale filozofiei, pentru a nu cità decât acest pasaj din lucrarea d-sale, de care vorbim: „Răsvrătire şi reculegere, filozofia cercetează fiece element, aruncă ce-i istovit, adună ce-i viabil, formând o nouă sinteză drept temelie noilor cuceriri în necunoscut", exprimă o vedere limpede, adevărată, bine cugetată şi aratată şi care, dacă ea duce la convingerea că filozofia poate să apară în luptă cu religia, nu exclude deloc că această luptă nu s'a afirmat la noi.

Noi tocmai găsim sufletul românesc adeseaori sbuciumat prin această luptă.

Poporul de jos, clasa ţărănească, căci ea ne dă caracteristica, este, cum se ştie, fatalist, de multe ori dând chiar impresia că e lipsit de credinţa religioasă. Şi cu toate acestea, el se înfăţişează în alte ocaziuni, dus de un puternic sentiment religios.

Acest dualism îl găsim în cele două firi aşà de deosebite ale părinţilor lui Conta însuşi. De altfel, chiar D-na Conta-Kernbach, ca ultimă concluzie, recunoaşte că fratele d-sale şi-a însuşit şi vigoarea şi „seninătatea contemplativă" a neaoşilor Români de pe la Ghindăoani.

In sfârşit, pentru complectare, adăugăm că în Biografia scrisă de d-na Conta-Kernbach, şi de

care ne ocupăm, se găsesc indicaţiuni amănunţite asupra familiei şi vieţii filozofului nostru, cu arătări că această familie e stinsă în linie bărbătească.

2. Opera.

Un studiu critic ca acela pe care ni l-am propus asupra operei filozofice a lui Vasile Conta, ne obligă să expunem mai întâiu conţinutul diferitelor sale lucrări în ordineă apariţiei lor, ceeace prezintă un vădit interes, chiar pentru cunoscători. Neapărat că această expunere vom însoţi-o de critica necesară.

I) *Teoria Fatalismului.*

Este cea dintîiu lucrare publicată de Vasile Conta, în revista „Convorbiri Literare", care apăreà în Iaşi pe atunnci (Anul IX, No. 6, 7, 8, 10, 11 şi 12; deci între 1 Septembrie 1875—1 Martie 1876). Această lucrare a fost apoi tradusă şi publicată în franţuzeşte, sub titlul: „Théorie du Fatalisme, Essai de philosophie matérialiste". (Bruxelles, G. Mayolez; Paris, Germer-Baillière, 1877). In românește a fost publicată în volum în editura Şaraga şi în „Opere complecte", publicate de d-l O. Minar (Editura Sfetea).

„Teoria Fatalismului" a făcut cunoscut numele lui V. Conta în străinătate. In „Revue de Philosophie", Beurier, vorbeşte de ingeniozitatea lucrării, de aptitudinea dialecticală a autorului ei, „la care se alătură un spirit de observaţie ce i-a inspirat pagini foarte bune; în special asupra certitudinei şi credinţei".

Cu drept cuvânt el vedeà în lucrarea lui Con-

ta o sforţare de a concilia „vechea metafizică materialistă cu psichologia experimentală. „Ba încă, prin calităţile ei „de ordine şi de metodă", Beurier o pune mai presus de celebra lucrare a lui Büchner: *Forţă şi Materie,* „cu atâtea ediţii în Franţa şi în Germania". Tot acest scriitor mai arată că lucrarea cuprinde „Observaţii judicioase morale, împotriva lui Auguste Comte, pe care îl combate cu multă putere asupra acestui punct", întrucât Conta crede că „Observaţia internă nu e o iluzie numai şi în aceasta se apropie de Englezi, pe care-i cunoaşte şi-i citează cu plăcere, căutând să arate „de ce *eul* este *material* şi *fără dimensiuni,* întrucât, cum spune Conta, el „nu-i decât o funcţiune, o forţă în activitate".

Dar tocmai căutând să stabilească acest principiu, Conta se afirmă ca o individualitate care iese din stricta disciplină şi a şcoalei positiviste a lui Comte, pe atunci cu mare răsunet, separându-se însă şi de Spencer, care apăruse şi el în luptă cu Comte.

Pe drept cuvânt, dacă ţinem seamă de declaraţia făcută de Conta la începutul „Teoriei Fataismului" : „în lume nu există decât *Materie* care se mişcă şi se metamorfozează până la infinit; în spaţiu şi în timp, ascultând în toate mişcările şi metamorfozele sale de legi fatale".

Savantul Dellboeuf, într'o scrisoare adresată lui Conta, îi spune: „Cartea d-voastră, aşa de bună şi precisă mi-a reînviat reflecţiile... Am observat în ea multe lucruri ce m'au mirat — anume ipoteza d-voastră asupra constituţiei creerului".

Dr. Ed. Reich, clasează în revista „Athaeneum", pe filozoful român printre partizanii materialismului cât şi ai pozitivismului lui Comte,

aducându-i laude pentru „erudiţia adâncă şi solidă", cunoscător desăvârşit al „argumentelor date de către ştiinţele naturale şi cele sociale".

Totuşi Conta, influenţat de pozitivism şi materialism, sub influenţa şi a şcoalei engleze, iar mai târziu a celei franceze a lui Renouvier, după cum vom vedeà, încă dela început ia o cale care îl va duce la alte consideraţiuni. Conta e nevoit să se ocupe de studiile comerciale, cărora le lărgeşte orizontul prin studiul dreptului, iar în nevoia pe care el o simte să-i dea şi acestuia o bază solidă, paralel cu studiile pe care le făceà, dă drum liber, pe-apucate mai întâiu, căci timpul îi lipseà pe atunci, avântului său sufletesc, prin cercetări de un ordin mai înalt.

In aceste împrejurări, cu cât adânceà lucrurile, luând cunoştinţă şi de filozofii mari ai omenirii, grăbit, şi nici nu puteà altfel, căci boala nu-i dădeà răgaz, vederile lui iau drumul unui întreg sistem. Vinovat de această schimbare de direcţie, trecând dela comerţ la drept, dela drept la sociologie şi filozofie, nu a fost el; vinovaţi nu au fost nici cei cari cu toată râvna lucrau pentru o înălţare culturală a ţării, cum e cazul literaţilor dela „Convorbiri Literare" în primul rând. Ei nu puteau să se adâncească în studii metafizice, ba adesea nici chiar ştiinţifice, lipsindu-le de multe ori şi timpul şi mijloacele de a cunoaşte ce se vânturà în alte părţi. Şi tocmai aci găsim marele merit al lui Conta de a înfruntà vremurile, mijloacele, natura şi viaţa, pentru a pune filozofiei româneşti o temelie modernă.

Debutul lui Conta în filozofie este de ordine pur materialistă. Să vedem în ce fel. Conta cunoaşte pe Comte de aproape. Primul capitol al „Teoriei Fatalismului" începe chiar cu o vedere

asupra pozitivismului arătând în ce fel merge clasificarea științelor după Comte care alergase după legi pozitive în toate domeniile cunoștinței. Intervenind, el spune:

„Până aici, toată lumea este de acord. Insă acest acord nu mai există, de îndată ce se începe studiul fenomenelor sociale și al fenomenelor psihologice". Cu alte cuvinte, Conta nu e mulțumit de Comte, tocmai în ceeace glorifică pe acesta din urmă, ca fondator al sociologiei.

De psihologie, în lucrările lui Comte, nici pomeneală. Toată lucrarea lui nu este decât un eșafodaj cu îngrijire lucrat, pentru ca în vârful ei să apară sociologia, ca o încoronare a operei. Și Conta, fără preambul, atacă, îndată după primul capitol, scurt de vreo câteva rânduri, în cel de al doilea, sub titlul de „Fenomenele sociale", fondul însuși al chestiunei. Are ambiția să pună un stăvilar șivoiului deslănțuit de Comte și să-i deă un alt curs, tocmai prin ceea ce-i lipsea: Psichologia.

Vorbește mai târziu de izvoarele de unde putem culege faptele sociale: statistica și istoria, cea dintâiu arătându-ne legăturile ce există între fapte într'o unitate de timp, cea de a doua, prin cauză și efect „legătura de *metamorfoză* și *evoluția* care există între faptele sociale care se succedă în cursul timpului.

Citând pe Comte, Buckle, Vico, asupra desvoltării istorice, în faze precise, a națiunilor, sub influența mediului și a legilor fixe, stabilește că „fatalitatea domină *fenomenele sociale ca și fenomenele fizice și fiziologice*".

Fatalitatea ?

S'a afirmat că lui Conta i-a părut rău că n'a dat teoriei sale asupra fatalismului titlul de *Psichologie,* ca mai apropiat celor desfășurate. E

logic, întrucât în limbagiul filozofic de azi, putem prea bine să înlocuim noțiunea de fatalitate în înțelesul pe care i-l dă Conta, prin acea de determinism, ca mai adecuată.

Să remarcăm aci, că un alt scriitor mai vechiu al nostru, Eliade Rădulescu, concepeà Fatalitatea ca și Conta, spunând că ea nu este decât „legile scrise materiei" [1]). Conta întinde însă această fatalitate și asupra facultăților sufletești. In capitolul al III-lea, Fenomene psichologice", el spune, în adevăr: „toate facultățile sufletului, cuprinse fiind în ele și voința, sunt supuse la legi fatale", cu ambițiunea vădită de a pune bazele monismului materialist, deschizând sociologiei, prin Psichologie, o altă matcă decât acea a lui Comte, bazându-se pe ultimele cercetări științifice din vremea lui.

Acest capitol umple mai întreg volumul cu studii asupra fenomenelor psichologice prin cari Conta caută să stabilească din toate punctele de vedere, și numai pe baza cercetărilor strict științifice, — că *lumea întreagă, sub orice raport privită, este guvernată de legi naturale și fatale*".

Așà numai se explică, după dânsul, „armonia permanentă care există între lumea fizică deoparte, și lumea morală de altă parte, și în general între toate mișcările". Deci, că spiritualiștii greșesc când ei sfidează pe materialiști că ei „nu vor fi în stare niciodată a explică facultățile sufletului prin jocul numai al forțelor fizice și fiziologice". Conta se încumetează dar să dea această explicare, care, după cum arată dânsul în notă, e admisă și de Spencer.

---

1) *Isachar* „Timpul și Locul", pg. 268, nota Despre influența lui Eliade asupra lui Conta, ne vom ocupà mai pe larg în cele ce urmează.

Întrebarea de căpetenie ce şi-o pune Conta este dar următoarea: *„Ce este sufletul şi unde stă el?"* Iată şi ce constată :

Pentru că „nu e materie fără forţă şi forţă fără materie" ;

Pentru că, din această cauză chiar, „materia se mişcă continuu şi veşnic", conform legei *ondulaţiunei universale"*, „dând loc la metamorfozarea materiei, care îmbracă în spaţiu şi în timp o *infinitate de forme trecătoare" ;*

Pentru că „sub fiecare formă nouă, materia are o nouă constituţiune; şi, prin urmare, proprietăţi noui" ;

Pentru că „forţele curat mecanice, fizice şi chimice", se transformă în forţe fiziologice, iar că „forţele fiziologice, la rândul lor, se diversifică în acelaş timp şi corelativ ca materiile ale căror proprietăţi sunt" ;

Urmează că sufletul „nu e altceva decât proprietatea creerului; cu alte cuvinte, nu e decât o nouă formă a forţei corespunzând la o nouă formă a materiei".

Probele le dă după Büchner şi alţi filozofi materialişti. Faţă însă cu părerea lui Vogt, care afirmase că sufletul nu este decât o secreţiune a creerului, Conta crede că este o funcţiune, ba încă, pentru aceea, „el este inmaterial", servind pentru funcţiunea de *relaţiune* a animalelor, tot aşà cum organele circulatoare şi respiratoare servesc funcţiunilor respective.

Proba o găseşte în faptul ipotetic că agenţii exteriori, cari lucrează direct asupra materiei, intervin indirect, pentru a ne determină, fatal, în acţiunile noastre.

Pentru a da o explicare complectă, bazându-se pe constatările ştiinţifice de atunci, Conta enunţe trei ipoteze, căutând să arate că pentru

văz „senzaţia generală a imaginei obiectului este o totalitate de senzaţiuni particulare; înfăţişând elementele imaginei, de unde, această frumoasă ipoteză a sa că „o fiinţă organică va avea cu atâta mai multe organe, cu cât ea va fi rezultatul unui număr mai mare de influenţe, şi pe de altă parte, că organele unei fiinţe vor fi cu atât mai desvoltate şi distincte unele de altele, cu cât influenţele respective vor fi înrâurit mai mult timp asupra fiinţei organice".

Această teorie, o numeşte dânsul, *diviziunea muncii organice"*, prin desvoltare şi diferenţiare, în cursul timpului.

Cea de a doua ipoteză a sa, e că pe măsură ce sistemul nervos progresează, în baza primei ipoteze, fibrele nervoase se alungesc, iar creerul devine un ghem de fire nervoase, cu totul alungite, cari primesc şi păstrează „modificările materiale, numite imagini şi idei".

Cea de a treia ipoteză, în sfârşit, e că în creer se găseşte un nerv care e excitat prin însăşi schimbările materiale din creer şi deci că el poate simţi ceeace se petrece în el însuşi.

Prin aceasta de a treia ipoteză, Conta voeşte să explice, ceeace se numeşte în filozofie „gândirea interioară", care se produce în noi, fără intervenirea lumei externe, şi, în definitiv, însăşi conştiinţa.

Ajuns acî, Conta, vorbind de facultăţile sufletului, caută să arate că „Origina tuturor cunoştinţelor noastre e în simţuri. Nici idei, nici gândiri fără simţuri" şi că organul care formează ideile, care judecă, care gândeşte, e creerul, iar nu simţurile", cari „nu sunt decât simpli conducători intermediari între creer şi lumea exterioară". Iată, după dânsul, cum se produce percepţiunea :

„Obiectele lumii externe, venind în contact cu capetele nervilor, le imprimă o mișcare care, după toate probabilitățile, nu poate fi decât o mișcare vibratoare a moleculelor nervoase. In acelaș nerv, această mișcare vibratoare trebue să varieze dela o fibră la alta. De pildă, moleculele nervoase ale unei fibre pot executà, în aceeaș unitate de timp, mai multe vibrațiuni ca moleculele nervoase ale unei alte fibre. Zguduitura fibrelor nervoase, care constituie nervii, se comunică până la părțile acestor fibre, cari constituesc ghemul cerebral și produc acolo o modificare materială mai mult sau mai puțin durabilă.... Acestei modificări îi vom dà numele de *întipărire*". Această întipărire de întâiul grad, este *nervală*, când „reprezintă imaginea întreagă a unui obiect, așà cum el există în lumea exterioară" și *fibrală*, când înfățișează numai un element al imaginei unui obiect".

Aceste percepțiuni ori întipăriturì de întâiul grad, la rândul lor, servesc apoi drept obiecte de perceput organului conștiinței. Avem astfel a face cu o percepțiune de al doilea grad, aceasta însă trecătoare.

Bazat pe această distincțiune asupra percepțiunei, Conta explică fenomenul generalizării psichologice, prin întipărirea de al doilea grad, ca percepție separată. Ajungem astfel la o imagină care nu există în natură, dar care înfățișează toate obiectele cari au aceleași însușiri fizice. Căpătăm astfel ideile generale.

Prin distincțiunea dintre „un om bun și unul rău (cel bun nu ne-ar fi dat o ideie de bunătate, dacă nu apăreà un altul rău), ajungem la ideile abstracte, cari sunt cu atât mai solide, cu cât provin dela un mai mare număr de întipărituri nervale de întâiul grad.

In această categorie intră ideile de spațiu, timp, cauzalitate, materie, etc.

E o teorie frumoasă, originală, care până la Conta nu a fost propusă pentru explicarea timpului și spațiului, aceste mari pietre de încercare ale oricărui sistem filozofic, și care, cum mărturisește Conta, i-au dat mult de lucru, trebuind mai târziu, în „Bazele Metafizicei", să revină asupra lor, schimbându-și părerea.

Desigur că explicarea dată de Conta acì, nu poate fi mulțămitoare: Materialiștii au nevoie să le considere ca simple realități evidente, iar nu ca idei abstracte.

Nu vom insistà asupra clasificării ideilor generale, pe cari Conta le deosebește în *generale* și *particulare*, pe acestea din urmă subdivizându-le în *idei particulare propriu zise* și *legi*.

Conta se mai ocupă apoi de ideile abstracte absolute și relative, pe acestea subdivizându-le în finite și infinite. Asupra ideilor infinite caută să arate că ele „au fost create mai întâiu prin experiență și inducțiune, și că numai mai târziu, s'au consolidat și fixat în fundul convingerei noastre prin *imposibilitatea de a concepe neantul*". Tocmai pe acest motiv de imposiblități de a-l concepe, „imaginația îmi creiază verigi, pe cari ea le adaogă la lanțul experienței mele. In acest chip numai, conștiința mea poate să călătorească ceasuri întregi pe lanțul infinitului, adăogând continuu, la fiecare pas, o verigă, pentru a se sprijinì pe ea"; dar și în acest fel, după oarecare timp, ea „se obosește, se pierde și adoarme"...

„Drept vorbind, noi nu percepem nicìodată spațiul înfinit. Ceeace simțim în realitate, e suferința încercată prin imposibilitatea de a de-

păşi o oarecare limită. Astfel deci, e o limită pentru puterea noastră de concepţiune...".

„Tot ceeace spun cu privire la spaţiu, se aplică, de asemeni, la timp, la cauzalitate şi în general la toate ideile infinite. Totuşi, prin acumularea întipăririlor de întâiul grad al ideilor infinite, se desface întipărirea fibrală a *infinitului*. Infinitul este deci o ideie şi mai generală ca spaţiul, timpul, etc., pentru că el conţine toate aceste idei".

Urmează că „Pe măsură ce creerul se desvoltă, şi că cercetările ştiinţifice, instrucţia şi experienţa cresc, noi concepem idei mai clare.... Dar... „pentru că progresul şi experienţa individului şi a omenirei ocazionează o schimbare continuă de idei", ajungem să ne îndoim chiar de adevărul ideilor noastre actuale. Totuşi compunem o gradaţie „care începe cu concepţiile cele mai vicioase ale organelor noastre şi se termină cu concepţiile lor cele mai perfecte. Raportul acestor din urmă concepţiuni cu organele respective, se numeşte *adevăr*".

„Dacă continuăm prin imaginaţie gradaţia de mai sus până la ultima limită a puterilor noastre, concepem *adevărul infinit* (impropriu zis *absolut)*".

In ce priveşte percepţia raporturilor, ea se îndeplineşte prin percepţia legăturilor cari există între întipăririle de întâiul grad, legăturile însăşi, simţite de conştiinţă, le numim *judecăţi*, ori *combinări*, după nuanţe.

Raporturile le deosebeşte apoi în mai multe categorii. Ocupându-se de imaginaţie, o găseşte că e „activitatea *interioară a spiritului, fără cooperarea actuală a simţurilor exterioare*", manifestându-se sub trei forme diferite: atenţie, imaginaţie întăritoare şi imaginaţie creatoare.

Memoria o consideră ca o proprietate pe care o are organul percepţiunei de a păstră, mai mult sau mai puţin timp, întipăririle, de întâiul grad, „cari constau în adevărate alterări organice, cari se vindecă ori se şterg cu timpul".

Pentru a explică conştiinţa, fenomenul cel mai greu de lămurit pentru o concepţie pur materialistă, Conta o împarte în conştiinţă asupra funcţionării diferitelor facultăţi sufleteşti" şi „conştiinţa *eului* distinct de alte obiecte.

Pentru că orice imagină a unuí lucru exterior o consideră unită cu imagina emoţională actuală, prin faptul că orice stare nouă a organismului e simţită ca o impresie generală, emoţională, ajungem la modalităţi particulare, la facultăţi sufleteşti, de cari avem conştiinţă întocmai cum avem de obiectele exterioare.

Cealaltă, conştiinţa, a eului, se îndeplineşte atunci când „un creer foarte sensibil ajunge să abstragă din toate facultăţile intelectuale, ideea generală care le conţine, şi care nu este altceva decât ideea de *personalitate proprie,* ori ideea *eului*". De unde concluzia că numai în urma conştiinţei facultăţilor sufletului, apare aceea a eului, care este absolut invizibil, fără dimensiuni, inmaterial şi distinct de lumea externă, cu care se găseşte în opoziţie". Argumentarea lui asupra acestor calităţi ale eului nu apar convingătoare, de unde şi credinţa lui că prin teoria de mai sus, poate să deà dreptate şi acelora cari cred în observaţia internă combătută de Comte, cât şi acestuia care afirmă, pe drept, că spiritul nu poate să se observe în timpul când funcţionează, şi cu atât mai mult nu poate s'o facă în momentul când nu funcţionează deloc.

In legătură cu teoriile sale asupra percepţiunei, Conta se ocupă de certitudine, de relati-

vitate şi adevăr, asupra cărora deasemenea face observaţiuni juste.

Vorbind de fondul comun care se găseşte în mintea fiecărui om, cu toată variaţia dela individ la individ şi dela popor la popor, dânsul explică faptul prin aceea că „In constituţia şi forma corpului omenesc, sunt trăsături comune tuturor indivizilor“ şi că „Pe de altă parte, în toate mediurile în care trăesc oamenii, sunt elemente comune, cari nu lipsesc niciodată să influenţeze pe om, în orice loc s'ar găsi, şi deci, dacă la formaţia ideilor, în toate aceste capete omeneşti, coopereză factori diverşi, având totuşi elemente comune, ideile cari rezultă trebuiesc de asemenea să aibă un fond comun, căci trebuie ca efectul să samene cauzei“. In această privinţă, Conta constată că „Sunt idei cari, cu toate că au suferit de multe ori schimbări în părţile lor accesorii, n'au încetat totuşi niciodată de a rămâne aceleaşi în esenţa lor dela începutul timpurilor istorice până în zilele noastre“, bine înţeles, ca restricţia că nu poate să fie în lume doi indivizi cari să aibă cu totul aceleaşi idei“. Cum o arată, „E drept că aceeaş ideie poate fi *nominal* admisă de un popor întreg; însă, în realitate, fiecare individ o înţelege în felul său, diferit de al altora. Mai mult: aceeaşi ideie e înţeleasă diferit sub oarecare raporturi de acelaş individ, după cum el este tânăr ori bătrân, beat ori nu, furios ori liniştit, după cum spiritul său este odihnit şi limpede, ori obosit şi încurcat, etc.

Prin urmare, se găsesc în noi numai *dispoziţiuni* înnăscute, iar nu idei înnăscute. Astfel de idei nu există“. De unde „rezultă că *adevărul este esenţial relativ* şi că în lume nu există adevărul propriu zis, ci numai *certitudinea*“.

Aceste din urmă consideraţiuni, contrazic, evident, pe cele arătate mai înainte asupra ideilor comune pentru lumea întreagă. E chiar punctul slab al materialismului, cu toate corectările aduse de Conta. Dacă omul trăeşte sub influenţa mediului, dacă acest mediu variază, dacă totuşi ideile, fiind abstracte, pot fi identice pentru toată lumea, nu rezultă şi concluzia că desvoltarea creerului, în ce priveşte felul de a percepe, urmează să fie identic ca aparat receptor. Aceasta arată, credem noi, că punctul de plecare e greşit, întru aceea că nu dela materie trebuie să ne suim la suflet, ci dela suflet să ne coborîm la materie, fapt pe care Conta, după cum vom arătă, l-a acceptat în urmă. Profităm de această ocazie, pentru a spune, că dacă critica pare severă în unele părţi asupra lui Conta, aceasta, pentru cei neobişnuiţi încă cu truda filozofică, să nu le pară ceva care ar puteà micşorà valoarea filozofului nostru.

Cum o arată însuşi Conta, adevărul e relativ, iar adevărul teoriilor filozofice nici chiar de certitudine nu se apropie. O critică severă pe terenul filozofic se poate îndreptà faţă de oricare filozof, fără nici o distincţie. Meritul însă li rămâne, pentru că tocmai teoriile lor dau prilejul înaintării noastre sufleteşti, iar aceasta valorează mai mult, pentru unii, decât însăşi viaţa.

Filozofia e o chestie de metodă, la urma toată, bazată pe experienţă, cauza care nu numai că produce, cum o spune Conta, dar încă e mijlocul cel mai sigur de a multiplicà, de a împuternicì şi a lămurì cunoştinţele noastre, cari pot ridicà pe om la talent şi chiar la geniu. Tocmai asupra geniului, Conta are următoarea remarcă, uitată de logica modernă, dar pe care un

Platon, un Aristot a cercetat-o în mod de aproape :

„E interesant de a ști — ne spune dânsul — că omul de geniu nu descopere, de obiceiu, adevărurile noui prin deducțiuni și inducțiuni logice. El le concepe printr'o speță de intuiție, de inspirație, și numai mai târziu încearcă, cu mai mult sau mai puțin succes, să găsească explicări logice pentru aceste concepții, în scopul de a întări convingerea sa, ca și în acela de a convertì pe alții la aceste idei".

Adevărul fiind relativ, filozofiile speciale ale diferitelor ramuri de cunoștință, neapărat că trebuie să fie în continuă schimbare, ca și filozofia generală, care după Comte e „totalitatea ideilor celor mai generalizate, desfăcute din toate cunoștințele particulare și concrete". Această din urmă părere e combătută prin însăși dialectica lui Conta, logică și în cea mai mare parte și exemplificată.

Trecând la studiul voinței, constată că orice mișcare e determinată de o cauză impulsivă, care fiind mai mult sau mai puțin constantă, e voluntară. Determinarea se chiamă *voință;* mișcarea difuză care se produce în trup și care dă naștere la o schimbare trecătoare în funcționarea organismului se chiamă emoțiune. Emoțiunea, la rândul său, „devine o impulsiune pentru activitatea corpului". Ea este dar mobilul determinant al voinței.

Conta aprofundează legătura între emoțiune și voință, ajungând la concluzia, absolut cerută de o teorie materialistă, că voința nu este liberă. Intre voință și instinct nu vede decât o diferență de grad și că instinctul o precede în totdeauna, și că ea trebuește să fie transformată, în interesul lărgirei conștiinței, într'o acțiune

instinctivă, în *obișnuință,* pentru că „In rezumat, *progresul culturei și a civilizației omenești nu e altceva decât un progres în vederea lămurită și întinderea conștiinței*".

Printre instincte, Conta numără sociabilitatea, care prin specializare, determină progresul social, conchizând, de acord cu Auguste Comte, că epoca științelor sociale bazată pe legile fatale ale naturii, e inaugurată.

Ceeace spune despre sociabilitate, Conta crede că se poate aplică la toate dispozițiunile, la toate acțiunile și la toate ideile omului; conchizând că acțiunea *precedă concepția ideii care se realizează în acțiune",* iar că această acțiune, după toate cele arătate, nu poate fi considerată decât variind după timpuri și împrejurări, totul fiind relativ, ceeace vine în contrazicere cu fatalitatea, adică cu determinismul său, în special pe terenul social, unde propune oarecari dispoziții asupra vieții popoarelor, după moravurile pe cari le urmează. De pildă, conchide pentru țară, că ținând seamă de moravurile noastre, mult mai blânde ca ale altor națiuni, pedepsele să fie mai severe pentru străini, decât pentru Români. Dar oare acì se înlătură fatalitatea ?

Concluzia ultimă a Teoriei fatalismului e că sistemul său e „singurul care ne poate face să înțelegem de ce e armonie complectă, perfectă, între lumea fizică, lumea intelectuală și lumea morală", cu singura observație că legile omenești nu sunt decât o copie a celor naturale.

Fatalismul, de altfel, are rădăcini adânci în viața poporului nostru, căruia asprimile vremurilor i-au dat și moravuri dulci, dar și idei deterministe. Conta, ca și Eliad, nu sunt oare unii dintre reprezentanții săi cei mai indicați, prin firea și prin viața lor ?

Teoria fatalismului e o încercare desigur, dar, o încercare care seamănă multe seminţe bogate, culese cu îngrijire, de pe toate ramurile cunoştinţei, cari pot prinde, înflorì şi rodì, când găsesc locul prielnic. Fatal? Nu credem.

Nici Conta nu a crezut-o mai târziu, după cum vom vedeà.

Eliad spuneà : „Progresul este una din proprietăţile spiritului, conservaţia este una din proprietăţile materiei“ [1]).

Ceeace este surprinzător în această lucrare a filozofului nostru, ca şi în cea următoare, sunt teoriile lui de ordin pur ştiinţific, unele dintre ele, cum e concepţia asupra creerului, fiind cel puţin în parte confirmate.

II) *Teoria Ondulaţiei universale.*

Această lucrare, publicată în „Convorbiri Literare“ (Anul X, No. 3, 4, 5, 6, 8, 10, 12 şi anul XI No. 5, 6, 7 şi 8, deci între 1 Iunie 1876—1 Noembrie 1877), a fost tradusă şi publicată în limba franceză, de către d-l D. Rosetti-Tescanu (Paris, Alcan, 1895). Traducerea e însoţită de un *Apendice*, cuprinzând „Premiers Principes composant le monde“, destinat de autor pentru a fi utilizat în lucrarea sa „Bazele metafizice“, „conţinând în germene şi întreaga teorie frumoasă a *Asimilaţiunei universale*“.

Ne vom ocupà acolo dar de ea. Acì trebuie să mai facem observaţia că al IV-lea capitol din *Ondulaţia Universală* şi care poartă titlul de „Origina speciilor“, a fost considerat de mai mulţi ca lucrare separată, şi chiar publicată în acest fel (Iaşi, 1888), pentru că pe manuscrisul rămas dela Conta se arată că e un capitol detaşat din lucrarea *Ondulaţiei universale*.

1) *„Isachar“*: „Progres şi Conservaţie“, pg. 17.

D-l Rosetti-Tescanu se înşeală şi dânsul, crezând că acest capitol nu fusese publicat în „Convorbiri Literare“, poate pentru că el figurează în acea revistă sub titlul *„Teoria Ondulaţiei universale, Secţia IV-a* (Anul XI, No. 5, 6, 7 şi 8), ori pentru că fusese publicat şi în „Buletinul Medicilor şi Naturaliştilor din Iaşi“. Deci îl vom considerà ca făcând parte integrală din această lucrare. Dar tot mai avem ceva de adăogat: în ediţia franceză lipsesc Chestiuni de Sociologie, pe drept cuvânt. Ne vom ocupà de ele deosebit.

Teoria *Ondulaţiei Universale* a fost publicată în ediţia Şaraga, în două volume (Iaşi, fără dată), cu lipsuri asupra Eredităţii (Secţia II-a din Capitolul III) şi urmată, ca şi în ediţia franceză, de „Primele principii compunând lumea“.

In „Opere complecte“, „Origina speciilor“ e publicată sub titlu aparte.

Ediţia franceză a *Teoriei Ondulaţiunei*, — dedicată de d-l Rosetti-Tescanu lui Büchner — e însoţită de o scrisoare a acestuia, care vorbind de Conta, îl consideră ca pe „un luptător puternic şi plin de talent pe terenul filozofiei moderne... El a probat că, dela Bacon până în zilele noastre, toţi savanţii moderni n'au făcut decât să întărească explicarea materialistă a lumii, în dauna sistemelor spiritualiste; iar excelenta sa demonstraţie e strâns legată de ipoteza, ajunsă astăzi o siguranţă, că toate forţele existente în lume se reduc, în definitiv, la o forţă unică, a cărei noţiune echivalează cu aceea a mişcării, tot aşà cum toate substanţele nu sunt decât modificările unei singure substanţe“. Tocmai acì e nodul chestiunei, asupra căruia vom revenì la timp.

Cum se prezintă teoria ondulaţiei? Înainte de a ne ocupà de ea, să indicăm că după cum în

Teoria Fatalismului, Conta voià să depășească pe Comte, în această lucrare caută să depășească pe Spencer. Și, ne pare, că acì are mai mare succes decât față de cel dintâiu.

Incontestabil că lucrările lui Herbert Spencer au o bogăție de exemple, la cari Conta nu puteà să aspire, — lăsând la o parte chiar scurtimea vieții lui, — neavând la îndemână toate acele isvoare mari, de care savantul englez puteà să se folosească.

Anticipăm. Teoria evoluției lui Spencer se bazează pe două legi: acea a evoluției și a disoluției: după o perioadă de progres, de integrare, intervine o stare de oprire caracteristică, *de disoluție,* după care urmează un nou avânt și așà mai departe. Aceasta e teoria predominatoare și azi în știință. După ce o constată în mersul civilizației omenești, Spencer, bazat pe teoria selecțiunei naturale a lui Darwin și a luptei pentru existență a lui Malthus, o estinde nu numai la lumea organică, ci chiar și la cea anorganică.

Față de această teorie, se înfățișează acea ondoliferă a lui Conta, mai frumoasă, nici vorbă, ca cea dintâi, dar, credem și mult mai veridică: Mersul firesc al ființelor organice și anorganice alternează în unele, suitoare și coborîtoare, cele mici alcătuind altele mai mari și așà mai departe, unele ca și altele dând un progres continuu.

Conta se apără că ar fi cunoscut teoria lui Spencer pe atunci când, elev în clasa VII-a de liceu, ține acea dizertație conșcolarilor săi, căutând să le arate că totul e supus unei evoluțiuni ondoliforme: plante, animale, ori societăți, pământul și lumea întreagă.

Cum o spuneà însuși Conta în prefața cărții, această teorie „nu e altăceva decât legea evoluțiunii, înțeleasă ceva mai altfel de cum a fost până în prezent".

Dar nici nu erà nevoie de această apărare. Teoria ondulațiunii nu este aceea a evoluțiunii. Ele rămân două vederi deosebite; iar în ce privește punctul de plecare, de una ca și de cealaltă se poate spune acelaș lucru. Spencer a găsit legea evoluției în formula lui Von Baer, care vorbià de omoginietatea și eteroginietatea evolutivă a organismului individual; Conta, la rândul său, nu se inspiră, cum o arată, dela Spencer, ci pleacă și dânsul dela filosofia istorică a lui Eliade-Rădulescu, care afirmase că „Umanitatea în calea sa înaintează prin curbe ondulante; ascinde și descinde astfel cum generația viitoare să ascindă mai mult, și cum mai multe generații formând un period, al doilea period să devină mai vast..... cu atât mai mare, cu cât progresele operate în acest period sunt mai vaste [1]).

Acestea zise, să vedem lucrarea :

„Cine zice forță, zice acțiune", întru cât nu se poate închipuì forță fără să lucreze, fără efect. Prin acțiune, forțele vin în conflict, în luptă, contrabalansându-se, modificându-se și modificând materia corespunzătoare, până ce echilibrul se stabilește, transformarea încetând; însă fără ca forțele să înceteze de a lucrà mai departe.

Luptă și echilibru de forțe, iată cum ni se înfățișează îndoita formă a acțiunei universale, fără să atingă însă echilibrul.

Iată cum documentează Conta :

„Științele pozitive ne învață că toate formele Universului dela acele care însuflețeesc o plantă, până la acelea care mișcă stelele cele mai în-

1) *Isachar:* „Progresul și Conservația", pg. 277—278.

depărtate, influenţează unele asupra altora. Acţiunea, variabilă după constituţie, massă şi distanţă, nu încetează niciodată de a se exercità chiar prin spaţiul nesfârşit. O petricică din steaua Sirius şi o gămălie de ac se atrag reciproc, aceasta e incontestabil; atât numai că această atracţiune e neapreciabilă pentru noi din cauza distanţei enorme care le despart şi micimei lor extreme. Toate forţele se întâlnesc şi dau loc la acţiuni combinate; este imposibil de a ne închipuì o forţă izolată şi independentă.

„Pe de altă parte, împrăştierea materiei în spaţiul infinit implică un contact de forţe ne identice, cel puţin în ce priveşte direcţia lor, de unde o luptă şi un echilibru necesar. Iată pentru ce trebue să admitem că *toate* acţiunile universului nu pot să se prezinte decât sub formă de luptă sau sub formă de echilibru de forţe.

„Ori ce luptă între forţele limitate se sfârşeşte printr'un echilibru limitat. Luptele şi echilibrurile sunt însă toate relative. Astfel, după ce a călătorit milioane de ani, o meteorolită cade pe pământ şi îşi găseşte însfârşit repaosul său în urma echilibrului care se stabileşte între atracţiunea pământului şi resistenţa opusă prin scoarţa solidă a planetei. Da, însă cum echilibru nu există decât în raport cu pământul şi cu mişcarea care a încetat; meteorolita va continuà să străbată spaţiuri, dusă de data aceasta de către pământ înrâurit de toate forţele terestre. Din moment ce forţele se influenţează reciproc, e cu neputinţă că două sau mai multe dintre ele să ajungă la un echilibru *absolut*. E imposibil de asemenea ca forţele să ajungă la un echilibru *universal* şi absolut, fapt care reesă din acestalalt: materia este infinită. Dacă materia ar fi în cantitate mărginită, atunci echilibrul universal şi absolut

s'ar stabilì necesar la un moment dat. Dar echilibrul universal ar rămâne atunci etern, pentru că, ne mai găsind forţe disponibile, materia nu ar mai aveà, prin ea însăşi, virtutea de a rupe echilibrul şi de a reîncepe mişcarea. Ceasornicul oprit are nevoie să fie pus în mişcare. Mai mult încă, în ipoteza unei cantităţi limitate de materie, echilibrul universal trebuind să se stabilească neapărat, se poate conchide că ar fi trebuit să se stabilească în trecutul infinit care e în urma noastră. Astfel, însăşi existenţa noastră, ca şi mişcările la care noi suntem martori, sunt o probă că lupta universală tinde la un echilibru universal fără să ajungă vreodată. In ce priveşte echilibrurile complecte, ele nu sunt decât parţiale :

„Pentru că materia şi forţa sunt înfinite, că felurile şi formele luptelor şi ale echilibrurilor variază deasemenea în infinit, prin numărul nesfârşit al combinărilor care se înfăţişează.

Universul nu urmează niciodată pentru o a doua oară calea străbătută, nu îmbracă de două ori aceleaşi forme. „Mişcarea universală se subîmparte astfel într'un număr nesfârşit de lupte şi de echilibruri particulare, relative şi trecătoare", pentru că orice contact de forţe dă naştere la o luptă care ocazionează o transformare a forţei, cât şi a materiei, şi pentru că orice luptă se sfârşeşte printr'un echilibru înaintea căruia transformarea încetează relativ.

„Metamorfoza este în esenţa materiei. Toate formele sunt trecătoare: *toate* nasc, durează oarecare timp, apoi dispar. Insă nu toate formele au aceaşi durată, căci durata unei forme atârnă de numărul şi intensitatea forţelor intrate în joc. Forţa şi materia întinzându-se în nesfârşit, o formă de dimensiuni mai mici este conţinută într'o formă mai întinsă, aceasta într'una şi mai

considerabilă, etc. Astfel, o ființă organică este o formă trecătoare, simplu accident în viața pământului; formarea și dispariția globului este la rândul său un accident al sistemului solar; existența acestui sistem este o luptă și un echilibru de o clipită în viața nebuloasei noastre, etc.".

Aceste forme se pot împărți în două categorii: *evolutive* și *neevolutive*. „Cele dintâiu cresc pe nesimțite și treptat, dela naștere pân la un punct culminant, apoi descresc în acelaș chip până la desăvârșita lor stingere, supunându-se legii *ondulației universale*.

„Animalele, vegetalele, planetele, etc., sunt forme evolutive. Casele, produsul artei omenești, ori munții formați brusc printr'o erupție vulcanică, sunt din potrivă forme care nu îndeplinesc condițiunile de mai sus; sunt forme neevolutive. „Formele evolutive sunt universale; ele sunt de asemenea cele mai însemnate, pe când celelalte nu sunt decât accesorii și nu există decât într'atât cât sunt necesare pentru evoluția regulată a celor dintâiu".

Vorbnd mai întâiu de formele evolutive, Conta constată că viața oricăreia dintre ele este un echilibru și o luptă de forțe, după punctul de vedere din care e privită. In acest înțeles se poate spune că „viața este echilibrul, moartea este nimicirea echilibrului forțelor, sau că: viața este lupta, moartea încetarea luptei de forțe" și că, „ceea ce caracterizează mai cu seamă o forță evolutivă, e echilibrul forțelor, care o constituesc. Echilibrul fiind modificat fără încetare prin lupta secundară, s'ar puteà prea bine definì viața, spunând că este un echilibru mobil".

„Toate forțele care alcătuesc o formă evolutivă..... tind către un punct unic", având ca efect *unificarea* și *conservarea* formei materiale.

„Există deci, în fiecare formă evolutivă, un fel de gravitație, de atracțiune către un centru comun pe care îl vom numì *principiul conservator* al formei".

„Forma evolutivă trece printr'o serie de grade de consistență și de eterogeneitate dela naștere până la moarte. S'ar puteà zice, prin metaforă, că forma evolutivă urmează un oarecare drum, asemănător unei jumătăți de cerc. Prin analogie, numim *undă* această jumătate de cerc, *curbă ascendentă* prima ei jumătate, *curbă descendentă* cealaltă porțiune, și *punct culminant* punctul de întâlnire al celor două curbe.

„In acest înțeles figurat și convențional, orice formă evolutivă este o undă. E inutil să spunem că orice undă conține în sine alte unde, și este închisă ea însăși într'o undă superioară. In aceste metamorfoze eterne ale sale, materia trece printr'o infinitate de forme evolutive, supunându-se legii ondulației universale".

Conta spune că omenirea și-a urmat până în prezent mersul său de suire, dară ajunsă într'o zi în punctul culminant, va trebuì să decline, să se stingă, cedându-și locul unei spețe mai perfecționate, și că ea se compune din unde secundare, cu acelaș suiș și coborîș; din rase, națiuni, caste, clase, familii, indivizi, care nu sunt și ei, de asemenea, decât unde de viață celulară care, și ele din ce în ce mai mici, se cobor la infinit.

Undele el le împarte în *individuale* (un animal spre pildă) și *partitive* (o parte constitutivă a unei ființe, ca sistemul nervos de pildă).

Ajuns acì, Conta dă exemple din diferite ramuri ale cunoștinței, pentru a-și generalizà teoria. In ce privește undele partitive, el dă însemnătate desigur undelor de idei și de instituțiuni sociale care derivă din ele :

„Evoluţia ideilor nu este decât o evoluţie materială a unui organ, creerul, ori a unuia din subdiviziunile sale", întru cât activitatea sufletului este efectul material al unei modificări corespunzătoare în substanţa materială a creerului, aşă cum a arătat-o în Teoria Fatalismului. „Evoluţia unei idei este deci evoluţia unui oarecare număr de molecule cerebrale; evoluţia unei stări intelectuale este evoluţia unei părţi mai considerabile a creerului; iar ondulaţia stărei morale şi intelectuale a omenirei întregi este ondulaţia constituţiei cerebrale a omului, cuprinsă în unda umanităţei. Ori şi ce religie, ori ce sistem social ori politic, ori ce ordin de idei, într'un cuvânt, îşi are unda sa.

„Adevărurile ştiinţifice ele însăşi sunt supuse legii ondulaţiei universale. Adevărul, în definitiv, nu are decât o valoare relativă; indivizii, naţiunile, nu gândesc şi nu concep lucrurile decât prin felul care le este impus prin împrejurări mai mult sau mai puţin schimbătoare. In viaţa omenirii ori a unei naţiuni, fie care adevăr îşi are ceasul său ; el nu este conceput decât în momentul când a fost provocat, necesitat prin vârsta individului ori a naţiunei şi prin mediu. Insă totalitatea împrejurărilor care determină o idee ori un procesus de idei creşte până la un maximum de intensitate, apoi cedează puţin câte puţin locul unei alte totalităţi de împrejurări. Ideile urmează o cale identică... Altfel este istoria tuturor sistemelor ştiinţifice şi în general a tuturor adevărurilor cu aplicările lor".

Pentru a-şi sprijini părerea, face istoria ideilor metafizice, vorbind de următoarele perioade: fetişism, idolatrie, politeism, monoteism imperfect, monoteism pur, panteism, pentru a ajunge

la materialism (pozitivismul pentru Auguste Comte).

Face apoi istoria Darwinismului, a ideilor evoluţioniste ale lui Spencer, arătând ceia ce-l separă de acest scriitor: mişcările lui ritmice le înlocueşte prin formele trecătoare ale materiei, căci altfel, spune dânsul, s'ar confundà „evoluţia ondeiformă a unei planete în timpul vieţii sale, cu mişcarea bruscă şi neregulată a unei stânci care se prăvăleşte din înălţimea unui munte" ; combate integraţia şi desagregaţia spenceriană, pentru că materia universală, considerând-o ca pe o cantitate limitată, „undele formate prin această integrare şi desagregare sucesivă, ar fi *egale* şi s'ar înlănţuì în *linie dreaptă* ca şi vibraţiile unei corzi", etc.

Trecând la formele neevolutive, constată că ele nu sunt decât în interesul formelor evolutive.

A doua parte a lucrării se ocupă de chestiuni de biologie, pentru a arătà că toate transformările biologice sunt datorite unei evoluţiuni ondeiforme. Viaţa însăşi nu este decât o mişcare evolutivă ondoliformă :

„O fiinţă organică trăitoare este o aglomerare de molecule, grupate astfel ca forţele rezultante să se strângă către un punct comun, stabilind între ele un echilibru principal, în acelaş timp cu o luptă secundară, care modifică pe nesimţite şi continuu echilibrul principal, astfel ca, dela naştere până la stingerea sa naturală, acest echilibru urmează o cale ondulformă, în ce priveşte desvoltarea şi consistenţa sa". Admite abiogeneza sau generaţia spontanee, care caută să arate că primele organisme pe pământ au apărut spontaneu, fără părinţi. Dar dacă aceasta, în concepţia teoriei ondulaţiei universale a lui Conta, apare pentru noi ca

lucru secundar, rămânem totuşi cu convingerea că trecerea dela materie la suflet, până la proba contrară, care probabil nu va veni nici odată, va rămâne etern o prăpastie şi deci că materialismul rămâne fără efect. Teoria generaţiei spontanee, tot atât de veche cel puţin ca istoricul ştiinţei — Aristot vorbeşte de dânsa în istoria sa despre animale — a ocupat pe mulţi naturalişti şi vechi şi noui, ba chiar şi pe poeţi.

Conta, prin teoria sa, îi dă un nou lustru. Să ascultăm ce zice medicul naturalist francez H. de Varigny. După ce arată că această teorie a pierdut mult din credinţa ei de altă-dată, adaogă: „Să însemnăm totuş că Vasile Conta, în „Origina speciilor" (Iaşi 1888), declară explicit că admite generaţia spontanee. Pentru dânsul, ea a existat întotdeauna şi există încă. Organismele inferioare ar descinde din organismele născute spontaneu la o dată foarte recentă... dar cum observă acest scriitor, trebue să ne înţelegem când zicem spontaneu: „adică sub influenţa de legi preexistente, iar legile presupun un legislator; întâmplarea şi neantul nu pot — atât cât putem judecă prin experienţa noastră, — să producă legea, materia, forţa, viaţa şi constiinţa".

Dar dacă generaţia spontanee nu ne interesează într'atât, ne măgulesţe mult însă însemnătatea pe care un naturalist dublat de un medic, o acordă teoriei ştiinţifice a filozofului român.

Dar odată admisă abiogeneza — vom vedeà cum, — Conta urmăreşte viaţa organică în perfecţionarea ei prin adaptaţiune la mediu şi ereditate, în de acord cu teoria sa ondoliformă, stabilind asupra lor şi alte vederi teoretice interesante pentru ştiinţă. Deşi aceste teorii ale

ştiinţei merg la infinit, fără ca vre-o vedere asupra lor să rămână definitivă, — d-l Th. Ribot, vorbià de un autor din secolul al 17-lea, care scosese la lumină numai 262 de teorii asupra ereditâţei, — cu toate acestea legea aceasta prezintă o însemnătate extremă în sociologie: responsabilitatea părinţilor faţă de generaţiile următoare. Dar să trecem. Conta aduce la contribuţie încrucişarea şi emigrarea ca absolut necesare pentru mersul ondoliform al vieţei, stabilind şi următoarea interesantă lege: „dacă ea nu-şi schimbă habitatul, orice speţă de fiinţe organice independente sfârşeşte prin a se stinge, după ce-a străbătut o mică undă; pentru a dà naştere la speţe noi şi a continuà astfel evoluţia organică pe pământ, speţa trebue să emigreze în chip periodic".

Vorbind de ereditate, critică teoriile lui Spencer, Darwin şi Galton asupra fecundării.

Asupra originii speţelor, după ce expune teoriile lui Darwin, le critică, căutând să demonstreze: 1) că fiinţele actuale nu descind dintr'un număr limitat de 7 până la 8 strămoşi, sau poate chiar unul, spunând că „este imposibil de admis că omul şi monera să se coboare din aceleaşi organisme primitive; căci în acest caz, din două lucruri unul: ori aceste fiinţi imperfecte ar fi perit fără urmaşi, ori ele ar fi emigrat periodic şi atunci ar fi progresat dând toată seria pe care o cunoaştem; 2) că selecţiunea naturală nu are o atât de mare importanţă; 3) că modificările cauzate de mediu nu sunt accidentale, ci se produc brusc ori pe nesimţite, aşà cum o arată P. Janet şi A. Benett.

În sfârşit îşi expune teoria sa proprie asupra originei speţelor şi asupra transformărei, diversificării, conservării şi consolidării lor.

Iată în rezumat aceste păreri :

„Primele celule s'au născut pe toate punctele suprafeţei pământului; ele aveau atunci o formă şi o constituţie aproape identică, căci mediurile ambiante erau de asemenea aproape identice.... Dar mediurile se specializară pe măsură ce pământul îmbătrânia, iar fiinţele organice văzură accentuându-se din zi în zi mai mult caracterele lor specifice". Adaptaţiunea la mediu în curs de mii de secoli, schimbarea de habitat au făcut restul.

Explică formarea şi unificarea speciilor prin emigrare şi fecunditatea încrucişărilor, iar consolidarea şi conservarea prin sterilitate.

Admite o origină comună pentru indivizii din aceiaşi speţă.

Toată această teorie ondoliformă, lăsând la o parte punctul ei slab, adică a trecerii de la viaţa anorganică la cea organică, iar dela aceasta la cea spirituală, care rămâne fără nici o probă în ori şi ce teorie monistă materialistă, cum am spus, se înfăţişează cu mult adevăr în ceea ce priveşte mersul vieţii spirituale omeneşti şi chiar a celei sociale.

Cum am afirmat dela începutul expunerii Teoriei Ondulaţiei Universale a lui Conta, nedepăşind cadrul filozofiei, găsim că ea se înfăţişează cu o frumuseţe unitară şi cu o certitudine superioară evoluţionismului lui Spencer.

Nici nu am puteà pretinde mai mult.

III) *Încercări de metafizică materialistă.*

Este a treia şi cea din urmă lucrare publicată de Conta, cu trei ani înainte de a muri (*Convorbiri Literare*, anul XIII, Nr. 1, 5, 6 şi 7, deci între 1 Aprilie—1 Octombre 1879).

A fost tradusă şi publicată în limba franceză în anul următor (Paris, Alcan, 1880). Se află şi în editura Şaraga (Iaşi, fără dată), precum şi în „Operele Complecte" publicate de d-l O. Minar.

„Încercările de metafizică materialistă", de care ne ocupăm, nu sunt decât desvoltarea unui paragraf din „Teoria Ondulaţiei Universale", acela privitor la „Istoria ideilor evoluţioniste", de care ne-am ocupat [1]).

Prin Teoria Fatalismului şi a Ondulaţiei Universale, Conta îşi stabilise definitiv şi complect — pe cât posibil — sistemul său filozofic materialist, şi care se poate rezumà în următoarele: Totul este supus unor legi fatale, deterministe, care ocazionează un mers ondoliform, în nesfârşit, materiei, prin luptă şi echilibru de forte, fără să atingă vre-odată un echilibru universal şi absolut. Totul este dar relativ, variabil, în curbe ascendente şi descendente, dar în continuu progres. Ideile metafizice, ca şi materia brută rămân supuse legei ondoliforme fataliste.

Tocmai de aceste idei, pe care le-am indicat în Teoria Ondulaţiunei, Conta se ocupă în Încercările sale de metafizică materialistă, desvoltându-le, sub influenţa, la modă pe atunci, şi din ce în ce progresivă, a cercetărilor ce se făceau asupra ideilor religioase, mai cu seamă la popoarele primitive, de către Spencer, Tylor, Lubbock, etc. şi care, în vremea din urmă, s'au

1) Ne servim aci, ca şi pentru celelalte lucrări ale lui Conta, numai de ultima publicaţie, evident de cea franceză, şi în care au intervenit modificări făcute de el însuşi, adăugând că lucrările traduse de pe textul francez sunt făcute cu totul greşit din punct de vedere filozofic, prin necunoştinţa termenilor filozofici consacraţi.

sintetizat mai ales prin lucrările D-lui Durkheim și a școalei sale sociologice [1]).

Conta e luat și el de curentul acestui gen de cercetări și, spre onoarea lui, în conformitate cu principiile pe care le stabilise în teoriile lui fundamentale de care ne-am ocupat, seamănă unele vederi personale, originale, interesante. Evident, din această cauză, lumea apuseană dăduse deosebită atenție acestei lucrări a filozofului nostru, care începuse să fie cunoscut prin lucrările sale de mai înainte.

Büchner face însuși o dare de seamă a lucrării prin „Menschenthum" din Gotha (No. 46 și 47 din 1882), spunând că acest subiect e foarte însemnat, de actualitate și interesant, din punctul de vedere al filozofiei materialiste, într'un mod care face să atragă atenția cercetătorului realist asupra unei cărți așà de bogată în idei.

Conta, „Sub nume de idei și credințe metafizice" înțelege pe acelea „care răspund la întrebările cele mai înalte și mi adânci pe care și le pune omul, atât în privința lui însuși, cât și în privința lumei"; dar pentru că „La început, și multă vreme mai târziu, ideile metafizice au format cu sentimentul religios un singur corp, sub numire de credinți religioase", va face „prin expunerea sistemelor metafizice primitive.... istoria religiunilor", în scop, evident, de a „dovedì că cele mai adânci sisteme metafizice ale filozofilor de astăzi derivă, prin evoluție înceată și continuă, din cele dintâi și cele mai grosolane credințe ale omului primitiv".

Conta crede că sentimentul religios se găsește nu numai la om, ci și la animale, bine înțeles rudimentar, dar evolutiv, ca și la el.

1) Vezi „L'année sociologique" în această privință.

Să vedem dar cum se naște acest sentiment, cum se desvoltă și ce credințe a dat, în scara lui progresivă, după Conta. Instinctul conservării, pe care îl stabilise în Teoria Ondulației Universale, dà naștere și direcțiune emoțiunilor animalelor, în special emoțiunii celei mai folositoare conservării: *frica,* — de cunoscut și de necunoscut, — după împrejurările din viață. Frica de necunoscut „simțită de cânele care latră la umbrele ce se mișcă noaptea pe lună înaintea lui, de boii care mugesc cu spaimă în momentul unui mare cutremur de pământ, etc.... este adevăratul sentiment religios", iar pentru că omul primitiv este expus la rele de acelea pe cari el le atribuie (după cum vom vedeà) sufletelor morților, ajunge la frica de suflete de morți, întâia fază a sentimentului religios.

In o a doua perioadă, sufletele eroilor deveniți regi, apoi zei, înspiră omului o adevărată groază; în o a treia perioadă, când se fixează zeii, iar societățile încep să fie cârmuite după legi, elaborate de regi sau preoți, care pretind că reprezintă voința zeilor, regulile sociale se confundă cu voința zeilor. In perioada monoteistă, temerea de necunoscut e numită chiar de teologi *frica de Dumnezeu.*

Sentimentul fricei de necunoscut se slăbește apoi și mai mult în perioada panteistă, iar „Cu progresul științelor pozitive omul ajunge în timpurile din urmă la convingerea că toate fenomenele se produc conform unor legi fixe și necesare. De aici încolo omul nu mai are nimica de temut sau de așteptat dela voința liberă a nici unei ființi închipuite, posibile. Cu toate acestea, se observă că sentimentul religios există încă, deși într'un grad foarte slab, chiar la învățați de acei cari se cred cu totul emancipați de cre-

dinţile religioase. Aceasta se întâmplă prin lipsa unei convingeri complecte şi prin efectul ereditătii". Şi Conta caută atunci să deà o explicare ştiinţifică faptului: „acea parte a creerului care serveşte ca organ al sentimentului religios, a ajuns desigur la o foarte mare desvoltare şi a câştigat o mare consistenţă, în urma unui lung exerciţiu de funcţionare", aşà cum a căutat s'o stabilească prin Teoria fatalismului. Numai că, dacă prin aceasta, Conta voeşte să arate că „totul se face conform unor legi absolut fixe şi necesare", tocmai fixitatea absolută şi necesară are nevoie şi ea de o explicare, pentru a înlătură frica de necunoscut preconizată de filozof, şi deci a pune stavilă desvoltării mai departe a sentimentului religios. Nefăcând aceasta, se lasă câmp deschis sentimentului religios, dacă nu chiar sentimentului în general, ca determinant în desfăşurarea credinţei religioase. Vom spune doar în treacăt că armonia şi regularitatea fenomenelor sufleteşti ca şi a celor naturale — şi cărora Conta a căutat să le deà o explicare, îmbie de asemeni sufletul omenesc la o depăşire a explicaţiei materialiste, înlăturând teama de necunoscut ca punct de plecare al sentimentului religios. Nu putem insista. Dar aceasta nu însemnează cum am mai spus-o, că vederile lui Conta nu sunt fecunde.

Cu acestea zise, trecem cu filozoful nostru la istoria ideilor metafizice, întru cît „Din cercetările ştiinţifice făcute în timpurile din urmă, resultă că noi am trecut, în privinţa ideilor, ca şi în celelalte privinţi, prin toate gradele intermediare care se află între noi şi popoarele cele mai sălbatice.

„Rămăşiţe din toate credinţele strămoşilor noştri se află cu îmbelşugare în limbile, pove-

ştile, baladele, superstiţiunile, obiceiurile popoarelor civilizate de astăzi; şi din aceste rămăşiţe se constată că noi am avut odinioară aproape întocmai aceleaşi credinţe pe care le au astăzi popoarele selbatice şi cele barbare".

Întâia perioadă, pe care Conta o numeşte a fetişismului (închinare la obiecte diferite), o pune în legătură cu antropomorfismul: („tendinţa omului de a împrumuta tuturor lucrurilor chipul şi asemănarea sa"). Din ideile primitive de causalitate în succesiunea fenomenelor (noaptea urmează zilei), s'au născut credinţele privitoare la prevestire, pe când visurile, umbrele şi imaginile reflectate de apă şi de corpurile lucii au dat credinţa că omul poartă în el două fiinţe deosebite, una care rămâne, iar cealaltă rătăcitoare în lume: sufletul, trăitor şi după moarte şi putând apare în visuri, ba chiar şi în realitate, putând face bine, dar şi rău, de unde rezultă vrăjile, farmecile, inspiraţiile, etc., cu tendinţa de a avea suflete binevoitoare prin întruparea lor în obiectele pe care le stăpâneau în vaţă, prin invocare.

Aceste obiecte alcătuiesc *fetişii.*

După fetişism urmează Idolatria, sau cultul idolilor, prin zeificarea regilor şi conducătorilor „din acele timpuri de războaie vecinice".

Influenţa organizării sociale face ca în această perioadă să apară „credinţa că sufletele morţilor se deosebesc prin putere şi rang ierarhic".

Cu această ocazie Conta arată că Spencer şi alţii se înşeală că numai din cultul strămoşilor s'a născut credinţa în zei.

În perioada politeistă, se întăreşte credinţa că sufletele sunt nemuritoare, că ele nu apar pe pământ de cît în cazuri excepţionale, pentru răs-

plătirea celor buni, introducându-se astfel morala în religie.

Zeii își împart acum stăpânirea lumii. Idolii iau figuri omenești.

In perioda monoteistă „omul, ajungând la un mare grad de desvoltare, descoperă că lumea întreagă formează un tot armonic, în care fiecare parte există și se mișcă în corelațiune cu celelalte părți; și, pentru a explica această unitate de direcțiune, el este nevoit a admite că lumea întreagă este condusă de voința unui singur zeu". Din studiul religiunei Asirienilor și Babilonienilor, Conta ar fi putut trage desigur concluzia mult mai evidentă că unificarea se datorește unei unificări sociale, când prin unificarea politică, monarhică, zeii diferitelor orașe, cad sub ascultarea zeului Capitalei.

In perioada monoteistă, zeii intermediari dispărând încetul cu încetul, Dumnezeu capătă toate atributele universale.

Urmează apoi perioada panteistă când se ajunge la credința că Dumnezeu este sufletul însuși al lumii, iar fiecare suflet omenesc este deținător al unei părticele din suflul divin.

Panteismul filosofic având ca ultimă fază idealismul spiritualist, se transformă treptat în materialism, prin apariția legilor fatale descoperite de știință, când „materia, spațiul și timpul încep a constitui o adevărată trinitate materialistă".

Conta spune cu această ocazie că „Mai târziu materialiștii caută a unifică și mai mult această trinitate...

Astfel se descopere că ideea de spațiu este formată, în ultima analiză psichologică, de *impresiunea multiplă* exercitată asupra simțurilor exterioare de mai multe *forțe de odată,* și că ideea de timp este formată de *impresiunea simplă și repetată,* produsă de *o singură forță;* ceea ce însemnează că spațiul este în ultima analiză *forța multiplă,* iar timpul *forța repetată în acțiunea sa.* Acest rezultat al analizei psichologice silește pe materialiști a admite că materia, spațiul și timpul nu sunt decât trei manifestații deosebite ale unui singur principiu, al forței". Numai că această teorie asupra spațiului și timpului a fost dată de un fenomenist spiritualist, de Hume. Vom vedeà, Conta va propune, în „Bazele metafizicei" o a treia teorie asupra lor.

Dar Conta are dreptate când imediat atacă pe Auguste Comte, care neagă orice metafizică „și pretinde că adevărul nu se poate găsì de cât în domeniul restrâns al științelor, pe când el arată cu drept cuvînt, că e o necesitate a spiritului să se ridice la idei generale, și că metafizica tocmai de acestea se ocupă. Dar exagerează în acelaș timp considerând pe Spencer ca pe „cel mai însemnat până acuma" dintre metafizicieni.

Cartea se încheie cu „Observațiuni generale" în care consideră conștiința ca un simț intern „subdivizat în mai multe simțuri particulare — ceea ce ar duce la concluzia că avem a face cu mai multe conștiinți, ori cel puțin cu posibilitatea de a le avea (când una din subdiviziuni poate luà o însemnătate mai deosebită), pe când unitatea de conștiință e un postulat pentru filozofie.

Conchide că „măsura progresului ideilor metafizice este în acelaș timp măsura gradului de civilizație; de oare ce ideile metafizice se desvoltă paralel cu toate celelalte elemente ale civilizației", și deci, prin acest fapt și întru cît arta „lărgește sfera concepțiunilor pe care ea are a le întrupa, a le sensibiliza, metafizica „este în parte știință și în parte artă".

Conta ne va spune în ce chip se îndeplineşte aceasta, prin lucrarea lui postumă: „Bazele metafizicei".

Această lucrare, cum am arătat, e o desvoltare a părerilor emise în „Teoria Ondulaţiunei Universale, asupra ideilor celor mai generale: dar, în acelaş timp, prin arătarea că aceste idei superioare, metafizice, sunt necesare, determinante şi caracteristice vieţei omeneşti, prin ea Conta pune prima peatră de bază a metafizicei sale. E consecvent.

4. *Bazele metafizicei.*

Această lucrare postumă apare mai întâiu în ediţie franceză, tradusă de pe textul românesc, de D-l Tescanu (Paris, Alcan, 1890), după care e retradusă în editura Şaraga (Iaşi, fără dată). În „Opere Complecte" Domnul O. Minar ne dă textul original, aflat la Academie [1]).

Conta moare după ce scrisese din această lucrare numai secţiunea I (locul metafizicei printre ştiinţi) şi o parte din cea de a II-a din primul capitol (Principii fundamentale, cu următoarele paragrafe: Existenţa, Realitatea, Adevărul). Tot în capitolul I urmă să mai vorbească despre cantitate şi calitate, pentru a ajunge la o sinteză despre unitatea lumii [2]).

Capitolul II (Lumea) trebuiă să coprindă elementele ei constitutive, forţă şi materie, spaţiu, timp, şi necesitatea în lume, ca principiu organic conservator, conducător.

1) Acest text ne va servì pentru expunerea şi discuţia critică a „Bazelor Metafizicei". Pentru celelalte lucrări de mai înainte, ne-am servit de ultima publicaţie revăzută de Conta, cum se şi cădea.

2) Aşă reesă dintr'un plan al lucrării, publicat în apendice la această lucrare.

Capitolul III urmă să aibă ca subiect atracţiunea şi repulsiunea universală; Capitolul IV: asimilaţia universală, iar Capitolul V Ondulaţia universală.

După cum arată D-l Tescanu în prefaţa lucrării, materialele Capitolelor II, III şi IV sunt în germene într'un caiet vechiu (scris în franţuzeşte), deasemeni necomplect, întitulat: *„Premiers Principes composant le Monde"*. Cel din urmă capitol e indicat — neapărat, numai indicat — prin „Teoria Ondulaţiei Universale".

Primele Principii compunătoare ale lumii, cum am arătat, au fost publicate de către D-l Tescanu ca apendice la Teoria Ondulaţiei Universale (Paris, Alcan, 1895), după ce mai întâiu fuseseră tipărite de către Societatea Medicilor şi Naturaliştilor din Iaşi, în franţuzeşte (Iaşi, 1888).

În româneşte Principiile se găsesc publicate în „Opere complecte".

În privinţa acestor Principii, bazaţi pe cele ce arată D-l Tescanu în prefaţa lucrării „Les fondements de la Métaphysiques", vom luà în considerare textul publicat de D-sa ca apendice la Teoria Ondulaţiunei Universale. Faptul că e şi mai complex decât celelalte, ne indică că trebue să urmăm astfel.

Dela publicarea pentru întâiaşi dată a Incercărilor de Metafizică prin „Convorbiri Literare", până în 1871, în care an, după o notă, Conta scrie „Bazele Metafizicei, se strecoară numai doi ani, timp suficient însă pentru ca părerile lui asupra lumei să evolueze şi ele, prin aprofundarea, credem noi, a sistemelor de filozofie mai însemnate din diferite timpuri.

In aceste condiţiuni, „Bazele Metafizicei", de la primele rânduri prezintă un aspect cu totul altul ca lucrările de mai înainte, care totuşi rămân cele mai frumoase. Văzute însă prin prisma cea nouă, ele ar fi luat o înfăţişare cu totul alta:

Pornind dela constatarea principiului filozofic *al asemănărei* şi *deosebirei,* pentru că ne spune dânsul „Nu putem să ne dăm seama de un lucru, nu putem să ni-l închipuim, nu putem să-l concepem într'un mod oricât de vag, decât numai dacă îl considerăm între lucrurile comparate". Conta ne spune că ideile se condiţionează unele pe altele, de unde „operaţiunea inteligenţei noastre se reduce în ultimă analiză la constatarea deosebirei sau asemănării între două sau mai multe lucruri, sau, mai bine zicând, la stabilirea în mintea noastră a deosebirei sau asemănărei între două sau mai multe idei. „Dar inteligenţa noastră constată că deosebirea sau asemănarea între unele lucruri este mai mare şi între altele mai mică. Prin urmare aceeaşi necesitate intelectuală care ne face să concepem deosebirea sau asemănarea între diferite lucruri, va face să concepem şi deosebirea sau asemănarea între diferitele feluri sau grade de deosebiri şi asemănări, de unde rezultă două fenomene intelectuale de cea mai mare importanţă: formarea ideilor generale în clasificaţiunea lucrurilor, sau mai bine zicând a ideilor care le reprezintă".

Câtă deosebire în dialectica de acum, pur filozofică, şi cea de odinioară, naturalistă. Înainte de a trece mai departe, să remarcăm un fapt destul de important. „Bazele metafizicei" apar în franţuzeşte, pentru prima oară în 1890, după opt ani dela moartea lui Conta. Cu doi ani însă mai înainte, în 1888, filozoful Jacques Gourd. în lucrarea lui „Le Phénomène", se bazează tocmai pe acest principiu, al asemănătorului şi al diferitului, pentru a pune bazele ştiinţifice metafizicei sale şi a deosebi religia de ştiinţă Nu

putem spune că J. J. Gourd a luat principiul de la Conta, dar nici Conta dela alţii [1]).

Vorbind de formarea ideilor generale în Teoria Fatalismului, Conta emiteà teoria — atât de atrăgătoare — că ele sunt rezultanta unei întipăriri materiale de al doilea grad, ca percepţie separată, dar ajungând la o imagină care nu există în natură. Acì însă ne spune cu totul altceva: „Lucrurile care se aseamănă între dânsele *în acelaş grad,* adică care au în comun un număr determinat de caractere, formează un singur grup, reprezentat în mintea noastră de o singură ideie, care se numeşte generală, pentru că reprezintă deodată toate unităţile grupului". etc. Şi pentru că „Toate unităţile grupului reprezentat de o idee generală se deosebeşte în acelaş grad, adică prin acelaş număr de caractere, de un lucru ce nu face parte din grup", iar „fiecare constatare a gradului comun de deosebire de un alt lucru, redeşteaptă în mintea noastră ideea corelativă a gradului comun de asemănare", „întipărind în mintea noastră ideea *unităţii gradului* de asemănare", „unitatea şi indivizibilitatea ideei generale rezultă din unitatea şi indiviziblitatea gradului de asemănare şi deosebire comun tuturor indivizilor respectivi, iar nu, cum se susţine obicinuit, că ar rezultà dintr'un fel de *contopire mentală* inexplicabilă a multiplelor elemente comune tuturor indivizilor ce sunt cuprinşi în ideea generală". Ca rezultat, „gradul de asemănare sau deosebire ce corespunde la o idee generală, nu are o valoare absolută, ci relativă, atârnând de gradul de des-

1) Acest principiu l-am luat şi noi ca punct de plecare în lucrarea noastră de Sociologie, pentru deosebirea între ştiinţă şi istorie.

voltare a minţei omeneşti, şi că formarea ideilor generale şi clasificaţiunea lucrurilor corespund la două tendinţe esenţiale ale minţii omeneşti : aceia de a generalizà, de a *sintetizà,* şi aceea de a subdivide, de a *analizà.* Mai conchide că toate cunoştinţele noastre constituesc un sistem care se poate comparà ca un arbore aşezat pe ramurile sale, ca o piramidă pe baza sa şi că singurul efect necesar al înmulţirii cunoştinţelor experimentale de acelaş fel, este pentru orice minte, numai consolidarea şi limpezirea ideilor generale, formate deja de mai înainte, din cunoştinţi experimentale mai puţin numeroase".

„Cunoştinţi propriu zise sunt acelea care rezultă din clasificarea definitivă a lucrurilor, sau din clasificarea provizorie ce se crede că va puteà devenì definitivă". Caută să arate că o clasificare definitivă se poate obţine nu numai prin inducţie, ci şi prin simplă credinţă.

În acest fel avem de a face cu o piramidă de ideie, de unde se poate spun că metafizica „se comportă ca ştiinţă propriu zisă, pentru a explicà cele mai înalte şi mai generale adevăruri ştiinţifice; constată asemănarea lor în oricare privinţă şi le grupează definitiv pe toate într'o singură clasă reprezentată de o singură idee, de un singur principiu universal".

Astfel metafizica „dacă nu poate explicà în mod ştiinţific, trebue cel puţin să facă inteligibil principiul universal".

Cât de departe suntem de metafizica materialistă !

Conta combate atât metafizica spiritualistă panteistă, care atribue spiritului universal numai unele calităţi morale şi intelectuale ale omului, cum şi metafizica materialistă, care reducând totul la o substanţă materială universală,

nu poate să-şi deà seama de natura şi activitatea ei. Urmează dar că metafizica trebue să se bazeze pe de o parte pe ştiinţi, iar pe de alta pe artele frumoase, adică atât pe cunoştinţele pozitive, cât şi pe creaţiunile imaginaţiei. Ea este deci în parte ştiinţă şi în parte artă. Teoria ideilor generale, despre care vorbim mai înainte, prezintă o însemnătate deosebită. Ea n'a fost reluată de nimeni.

În capitolul al doilea, „Obiectul metafizicei", credo că, dată fiind tendinţa activităţei noastre de a reduce cunoştinţele la unitate, rolul metafizicei este să cuprindă într'o singură concepţie toate ştiinţele.

Analizând diferite idei generale conchide, în ce priveşte existenţa, că întrucât „toate ideile aceluiaş individ omenesc formează un tot organic, aşà că fiecare idee presupune existenţa celorlalte, că adică fiecare nu există decât într'atâta cât este condiţionată de celelalte", nu putem tăgăduì existenţa lucrurilor pe care ni le putem închipuì printr'o sforţare intelectuală care câte odată are o bună reuşită.

O altă probă de realitatea existenţei interioare, o găseşte în faptul că toate facultăţile noastre constituesc ca forme ale activităţii eului, o lume reală; iar în ce priveşte cea exterioară, realitatea ei rezultă din faptul că orice senzaţie apare fără voia noastră atunci când eul îşi manifestă activitatea sa prin voinţă, deci că, întâlnind o rezistenţă, e silit să accepte ceva în afară de el.

Prin experienţa proprie, cât şi a celorlalţi oameni, pe care trebue să o admitem, ajungem la concluzia că „lumea exterioară dă naştere, prin influenţele ei, la lumea interioară". Deci „că

existența eului presupune existența lumei exterioare".

Vorbind despre realitate, prin care înțelege *persistența* în conștiință, crede că realul este *„acordul simultan al tuturor simțurilor aceluiași individ asupra existenței aceluiași lucru"*.

Desigur că aceste probe, deși insuficiente, trebuesc de reținut.

Adevărul la rândul său „este cunoașterea exactă a deosebirei dintre lucrurile reale și cele nereale".

Conta afirmă că „adevărul recunoscut produce în noi un sentiment plăcut numit certitudine; iar lipsa unui adevăr recunoscut produce un sentiment displăcut numit îndoială". Teorie greșită desigur, pentru că dând judecăților drept arbitru sentimentele, certitudinea nu mai poate există. In aceste condițiuni toate criteriile de judecăți pe care le propune Conta, cad dela sine.

Asupra certitudinei ideilor omenești constată că ea este lipsită atât de fixitate, cât și de permanență, deci că oricine sub influența unei noui experiențe, poate să-și schimbe convingerea avută mai înainte — ceeace Conta o mărturisește pentru el însuși.

Această lipsă de fixitate și de consistență provine din desvoltarea creerului nostru, căci: „numai acela dintre noi care va aveà creerul mai desvoltat și tot odată va cunoaște toate experiențele făcute de omenire până acum, va fi în posesiunea ultimului adevăr" dar numai pentru generația noastră; cea viitoare putând fi superioară nouă.

Toate aceste fapte duc pe Conta la concluzia sceptică: „că poate nu există pentru noi alt adevăr decât acela că nu putem cunoaște nici unul".

Dar nici de acesta neapărat nu putem fi siguri.

Rezultă [1]) de aci că totul este relativ, nimic absolut pentru conștiința noastră cât și pentru o alta ca a noastră, pentru că experiența directă și indirectă ne dau grade diferite de certitudine.

Mai mult, toată valoarea cunoștințelor noastre alcătuiesc „o gradație descendentă dela *eu* până la calitățile iluzorii" în ce privește cantitatea și numărul (cantitatea de indivizi) care este finit, și infinitul (care nu se poate exprimà prin numere) și deci neputând fi conceput. Elementele formei sunt calitățile care de asemenea sunt relative. Asemenea și substanța care este totalitatea acelor calități. Totuși, pentru că totul se reduce la o clasificare, la unitate, ajungem la credința că totul se armonizează într'o unitate a lumii.

Elementele constitutive ale lumei sunt forța și materia, spațiul și vidul, timpul și repaosul, necesitatea.

Relativitatea se manifestă în timp „ca *posibilități* ale materiei" („potențiari ai materiei (?)"). Relativitatea în timp o deduce din variabilitatea credinței și a simțului comun, iar acea a spațiului din gradarea insensibilă dela certitudine până la adevăr. Consideră timpul și spațiul drept calități ale lumei exterioare, întrucât ele nu sunt inseparabile de dânsa. In acelaș fel privește și materia „ca o calitate a lumei, aceasta consti-

1) Manuscrisul asupra bazelor metafizice se sfârșește înaintea chestiunei adevărului. D-l Rosetti-Tescanu a completat acel paragraf după notele găsite în hârtiile rămase și după „Primele Principii". Tot după notele publicate, noi căutăm să dăm în rezumat, pe cât mai exact, întreaga lucrare.

tuind un singur tot indivisibil (o a treia concepţie dară, după cum am indicat).

Spune că dacă substanţa a fost considerată ca sâmburele lumei, aceasta s'a întâmplat pentru că ea este calitatea cea aparentă şi care se impune cu mai multă evidenţă percepţiunii. Dar că în realitate „nu sunt decât elemente, al căror ansamblu constitue un singur tot, lumea. Cuvântul substanţă voind să exprime ceeace se găseşte în toate elementele lumei sau ceeace le este lor comun, nu exprimă în realitate decât ideea de legătură, de unire a acestor elemente". Insistă asupra divizibilităţii limitate şi celei infinite a materiei şi propune *o ipoteză a unităţilor relative de compunere a materiei:* orice corp face parte dintr'un altul mai mare şi este compus din altele mai mici, deci că unităţile compunătoare ale materiei, de orice ordin ar fi, nu sunt deloc immuabile, îndeplinind o evoluţie complectă, trecând prin toate fazele unei vieţi individuale şi fiecare având o viaţă cu atât mai lungă cu cât masa sa e mai considerabilă.

Vorbind de necesitate în lume ca principiu conservator, caută să stabilească că legile nu exprimă raporturi matematice, ci aproximative şi varibile. Admite deci principiul contingenţii, care distruge în parte pe acel al fatalismului.

In cel de al doilea capitol: „Atracţia şi repulsia universală", admite o atracţie a celor neasemănătoare şi o repulsiune a celor asemănătoare, de unde rezultă integrarea şi desagregarea şi că atracţia este urmată de repulsia aceloraşi elemente şi deci că lumea se metamorfozează. Cele neasemănătoare se atrag în baza unei forţe pe care o numeşte asimilaţie şi în care se grupează toate forţele mai puţin generale, înlesnind acţiunea ei.

După cât pare, Conta ţineà foarte mult la această „Asimilaţie universală" care trebuià să formeze al patrulea capitol al lucrării.

Legea asimilaţiei are mai multe părţi: 1) „Ori ce corp tinde să asimileze pe celelalte; comunicându-le propria sa mişcare interioară şi exterioară"; 2) ea se face în proporţie cu masa; 3) în raport invers cu patratul depărtării; 4) în raport direct cu masa corpului asimilator; 5) este însoţită de atracţia corpurilor respective : 6) corpurile nu se apropie decât dacă deosebirea e absolută. De unde consecinţa că numai prin această forţă generală se fac corpurile, integrările de toate felurile, tot aşà cum desagregarea se produce prin similitudine [1]).

Acestei teorii a asimilaţiei universale, Conta desigur trebuià să-i deà o mare desvoltare şi însemnătate, după cum reese din punctele pe care le stabileşte.

în sfârşit, al cincilea capitol trebuià să conţină Ondulaţia Universală. Asupra felului cum el va fi avut gândul să privească prin prizma metafizicei teoria cunoscută, nu avem nici o indicaţiune.

Cu aceste spuse, terminăm expunerea teoriilor filozofice ale lui Vasile Conta, în ordinea cum ele s'au desfăşurat.

În ce priveşte vederile lui asupra moralei, esteticei, sociologiei în general, cât şi asupra aplicărilor ei practice, asupra dreptului, finanţelor şi economiei politice, cuprinse în studii separate şi diferite note rămase dela el, dar şi în lu-

1) Şi acì găsim o uşoară influenţă a lui Eliad, care vorbeşte de asimilare, ca de o lege naturală. Cf. l. c., pg. 20.

crările lui filozofice, ne vom ocupà odată cu critica sistemului şi mai ales atunci când ne vom interesà de opera lui practică.

III. Critica sistemului.

a) **Teoria cunoştinţei.** Filozoful Conta a fost la început, după cum am văzut, un hotărît apărător al materialismului filozofic, căruia a căutat să-i deà baze solide şi originale: totul e materie, totul se manifestă prin forţele ei active, dela lumea organică până la cele mai înalte concepţiuni omeneşti, totul îşi găseşte o explicare în materie şi prin materie. Şi cu toate acestea, el şi-a încoronat opera prin acea lucrare cu care ar fi trebuit să înceapă: *„Bazele Metafizicei"*, iar ultimul lui cuvânt, frază cu care îşi încheie opera şi aproape viaţa, e şi ultima concluzie a filozofiei contemporane: *„.....există pentru noi un singur adevăr: că nu putem cunoaşte nici unul"*, totul fiind relativ şi mai ales variabil în mersul său. Adevărul l-a căutat pretutindeni, şi nu l-a putut găsì nicăeri, de unde scepticismul lui, care poate fi înlăturat în parte, prin aceea că, după însăşi teoria lui Conta, adevărul de mâine poate fi superior celui de astăzi prin străduinţa noastră de a contribuì la realizarea lui. Viaţa lui, în împrejurările în care s'a desfăşurat, ne este o pildă în această privinţă. Neţinând semă de faptul că filozofia nu aveà trecere la noi pe vremea lui [1]), el nu se descurajează, ci din potri-

1) Asupra celor scrise de D-l Rosetti-Tescanu în „notiţa biografică" asupra lui Conta (Théorie de l'Ondulation Universelle, pg. XIV), că „A cultivà filozofia la Iaşi, sunt acum douăzeci de ani, însemnà ca cineva să se expună la ridicol", o găsim exagerată. Neapărat, făceau oamenii

vă, spune într'o scrisoare adresată unui amic al său, V. Pogor, următoarele cuvinte: „Atât de mult m'am identificat cu meseria de filozof, încât mă simt obosit şi indispus când nu pot să scriu măcar o pagină pe zi. E o reţetă care îmi răcoreşte spiritul şi-mi stimulează gândirea spre creaţie" [2]).

Dacă Conta nu şi-a început opera prin a pune mai întâu bazele metafizicei sale, traiul lui dela început, direcţia şovăitoare a studiilor, lipsa de cărţi, influenţa naturaliştilor filozofi, şi poate şi alte împrejurări, l-au împiedecat să adâncească dela început cercetările pur filozofice.

În lucrarea cu care îşi sfârşeşte opera sa de sinteză *„Bazele Metafizicii"*, Conta caută, după cum am indicat, să deà o explicare ştiinţifică schimbării sale în păreri: „Se zice că este o contrazicere între afirmaţia sistemului meu şi afirmaţia relativităţii adevărului. Da, dar care sistem nu conţine contraziceri esenţiale? Dacă ar fi altfel, un sistem infailibil ar convinge pe toată lumea şi n'ar fi niciodată combătut, distrus, schimbat. Singura deosebire este că eu mărturisesc contrazicerile mele şi neputinţa mea de a cugetà altfel, pe când ceilalţi nu o voesc, ori nu o recunosc. Dealtmintrelea, după sistemul meu, se poate explicà nevoia în care se găsesc toate sistemele, de a nu nu scăpà de contraziceri esenţiale. In adevăr, diferenţiarea progresivă şi schimbătoare a sistemului nervos, unită cu varietatea şi acumulaţiunea experienţii, aduce ne-

ce puteau. Dovada o găsim în faptul că înainte de apariţia studiilor lui V. Conta prin „Convorbiri Literare", se mai publicase şi alte studii filozofice, ba încă unul destul de însemnat.

2) Cf. Minar, l. c. pg. 895.

contenit alte elemente nouă şi modifică elementele vechi care conlucrează la concepţiunea ideei. In lipsă de elemente stabile şi în *echilibru permanent,* nu se poate construì un edificiu stabil şi *la adăpostul contrazicerilor,* adică la adăpostul elementelor distrugătoare care ruinează bazele“ [1]).

Conta aduce astfel un argument original, în conformitate cu sistemul său, asupra imposibilităţii de a dà o bază certă lumei externe. Am văzut în expunerea ce am făcut asupra „Bazelor Metafizicei“ în ce chip motivează dânsul realitatea, atât a lumei interne, cât şi externe.

Dacă Conta ar fi cunoscut mai din vreme vederile neocriticismului francez, care au un început cu Renouvier cam de pe la 1854, dar care pe vremea lui erau puţin răspândite din cauza puternicii influenţe a filozofiei materialiste şi pozitiviste, desigur că el ar fi înlăturat dela început dificultăţile ce-i înfăţişau sistemul său propriu, dându-i dela început direcţia găsită abià la sfârşitul vieţii sale.

„Dacă filozofia nouă, a conştiinţei, prin sistemul său critic, înlătură încrederea noastră în o deplină realitate a lumei externe, nu e mai puţin adevărat că reducând realitatea atât externă cât şi internă, la fenomene de conştiinţă, acestor fenomene li se acordă toată puterea existenţii şi deci prin ele se câştigă întregul domeniu pierdut, dacă nu cu toată puterea unei realităţi externe, cel puţin în toată întinderea lui fenomenală, ceeace e acelaş lucru pentru putinţa noastră de a înaintà, de a ne suì pe o treaptă mai înaltă în lărgirea câmpului nostru de cunoştinţe,

1) „Les fondements de la Métaphysique“, pg. 130.

relativ desigur, dar din ce în ce mai întins. Şi cum filozofia conştiinţii, din momentul chiar al afirmărei sale, stabileşte, ca ceva de neînlăturat, un prim dualism: acel al subiectului şi obiectului, pe deoparte ştiinţa se găseşte la largul ei în ultimul dintre cele două ramuri ale acestui dualism, iar pe de altă parte critica filozofică rămâne în toată plenitudinea forţelor sale în cel dintâiu ram. Nimic nu este micşorat, nimicit, exclus — afară de empirismul brut. Credem că s'ar puteà înaintà şi mai mult — dar nu avem nevoie de insistat aici. Revenind la subiect, la sistemul lui Conta, găsim cu uşurinţă că ale sale contraziceri izvorăsc tocmai din imposibilitatea de a pune în legătură teoria cunoştinţii, de ordin pur filozofic, cu teoriile sale pur materialiste de mai înainte. Prin *„Bazele metafizicii“,* Conta caută să înlăture această contrazicere. Dar pentru că nu puteà să admită existenţa lumei ca un simplu fapt de credinţă, caută să argumenteze completa ei realitate. Şi aceasta o face cu multă putere de gândire şi originalitate. S'ar puteà zice că *„Bazele metafizicei“* sunt consacrate în întregime acestei chestiuni.

Conta începe prin a afirmà (§ 1, Existenţa, pag. 43), că în ultima analiză conştiinţa este numai „expresia intelectuală a existenţii“ şi că: „Negarea oricărei existenţe este deci o contrazicere în termeni şi prin urmare o imposibilitate intelectuală, pentrucă orice ştiinţă are ca punct de plecare conştiinţa. Conştiinţa mărturiseşte nu numai existenţa sa proprie, dar şi existenţa unei mulţimi de alte lucruri al căror ansamblu alcătueşte lumea astfel cum ne apare. Din faptul că ne e cu neputinţă de a negà lumea în întregimea sa, urmează oare că nu putem negà unele din părţile ei? A tăgăduì existenţa unora

din lucrurile afirmate ca existente de către conștiință, ar fi să facem între ele o deosebire tocmai din punctul de vedere din care ele nu se disting în realitate, adică prin mărturia conștiinței, ultima dovadă a existenței. Pe de altă parte, toate lucrurile pe care conștiința noastră le mărturisește ca existente se presupun unele pe altele, adică sunt înlănțuite în așà chip, încât apariția unuia în conștiință târăște apariția succesivă a tuturor celorlalte și tocmai această legătură indisolubilă a reprezentărilor conștiinței noastre constitue unitatea acesteia din urmă, adică a ceea ce se numește *eul nostru*. S'ar caracterizà bine înlănțuirea ideilor, ce fac unitatea conștiinței, zicând că totalul concepțiunilor unui om formează un tot organic, așà că fiecare ideie presupune pe celelalte, adică că fiecare nu există decât întrucât o condiționează celelalte. Acest adevăr susceptibil de a fi dovedit prin simplă analiză intelectuală, se potrivește perfect cu ipoteza materialistă, după care sufletul nu este decât funcționarea generală a creerului, fiecare parte a sufletului funcționarea unei părți a creerului. Toate acestea probează că am cădeà în arbitrariu dacă am tăgăduì absolut existența unuia din obiectele a căror existență ne este revelată prin conștiința lăsată în starea ei *normală*. Înțeleg că ne este peste putință a tăgăduì existența însăși a lucrurilor pe cari, prin o sforțare intelectuală, ajungem a ni le închipuì ca neexistente: spațiul și timpul, de pildă, pe care conștiința le admite din nou, îndată ce sforțarea a încetat.... de unde vom conchide că mărturiile conștiinței sunt de netăgăduit. Presupun că, pentru mine individual, *eul* meu e singurul lucru absolut sigur și că nu știu dacă restul (chiar și corpul meu) există ori nu, în realitate. Acti-

vitatea *eului* meu se manifestă totuș prin senzațiuni, prin emoțiuni, prin cugetări și mai ales prin voliținni. Aceste facultăți există deci cel puțin ca formă a activității *eului* meu, cu care ele compun lumea mea interioară sau subiectivă. Deci această lume există" (pg. 43—49).

Va să zică Conta, plecând dela afirmarea că conștiința este expresia intelectuală a existenței, un *cogito ergo sum*, ajunge să afirme că ea există și prin existența ei se probează existența lumii, întrucât tot ce afirmă conștiința noastră ca existent este înlănțuit, formând unitatea eului și deci că, mai întâiu, putem afirmà existența eului și a lumei interne.

Descartes afirmând faimosul *cuget, deci sunt*, lasă să se subînțeleagă că sunt.... materie. Conta la aceeasi concluzie ajunge, punând premiza greșită, că în ce privește conștiința, ea este expresia existenței — fie ea chiar pur intelectuală. Conștiința nu ne dă proba evidentă că ea ar fi expresia existenței. Ea se înfățișează ca pură afirmare, iar nu ca o continuitate de existență, cu alte cuvinte ea poate până la un punct să deà credința existenței, dar nu realitatea însăși. Oricum, vederea lui Conta rămâne cu pecetea originalității.

Mai puternică e argumentarea lui Conta în ce privește lumea externă, plecând dela afirmarea de mai înainte. Nu putem să n'o cităm în scurtare: „Cât despre lumea exterioară sau obiectivă pe care n'o găsesc reprezentată în conștiința mea decît ca obiect al gândirei mele, al cărei subiect este totdeauna *eul* meu, ar puteà fi o creațiune a acestui *eu* cu singura țintă de a face cugetarea posibilă, procurându-i un subiect și un obiect. Dar iată că voința înlătură toate îndo-

ielile. In cea mai mare parte a cazurilor, când *eul* meu manifestă o activitate voluntară, el întâlneşte o rezistenţă ce provine dela un alt lucru, dela altcineva altul decît el, din momentul ce se străduieşte să învingă obstacolul căruia îi cedează în cele din urmă... Aceasta înseamnează că este ceva în afara *eului* meu, ceva care se opune activităţii lui şi luptă împotrivă-i, aceasta înseamnă că senzaţiile lucrurilor numite exterioare, — iar organele mele sunt dintr'acest număr — nu sunt lucruri imaginare create dintr'o dată de *eul* meu, ci sunt impuse contra voinţii lui de ceva exterior, de corpul meu, ori de alte obiecte. Deci, lumea exterioară există". (Idem, pag. 49-50).

Şi aci Conta, după cum se poate vedeà, caută să probeze materialitatea prin idealitate, făcând să intervină voinţa, ceeace slăbeşte şi mai mult argumentarea. Trecând la altă ordine de idei, voind să probeze că „pentru căutarea adevărului, calea obiectivă are mai multă valoare ca cea subiectivă", Conta dă un puternic argument filozofic asupra realităţei: „Deşi nu se poate confundà obiectul şi subiectul unei gândiri, totuşi ele, cum li se pare unora, nu sunt expresia a două lucruri de natură diferită.... subiectul gândirii altuia devine obiectul gândirii mele, lucrând asupra inteligenţei mele ca obiect exterior. Subiectul putând fi tradus în termeni de obiect, unul şi altul au o natură comună" (Idem, pag. 58, 59).

Dar această argumentare e mai mult în avantajul tezei idealiste decît în a acelei materialiste: subiectul e nevoit să se obiectiveze pentru a puteà să se manifeste.

Dar ajuns acì, afirmând realitatea externă şi internă, suficient pentru a dà o bază teoriilor sale de metafizică materialistă, Conta nu poate să reziste imboldului său către filozofie şi atunci...

începe din nou să-şi distrugă clădirea: „existenţa nu are pentru inteligenţa noastră, o valoare constantă şi invariabilă. Ea se prezintă cu două caractere, realitatea şi adevărul, susceptibile de variaţiuni în mai mult şi în mai puţin", (idem, pag. 61). Studiind chestiunea realităţii ajunge la concluzia că „Observaţia atentă a cunoştinţelor noastre ne convinge că nu există pentru noi nici realitatea absolută, nici neant absolut. Printre lucrurile considerate ca reale, nu este nici unul contra căruia nu s'ar puteà invocà vreo consideraţie scoasă indirect din experienţă; şi reciproc printre lucrurile pe care le privim ca imaginare, nu este unul în favoarea căruia nu s'ar puteà invocà o consideraţiune scoasă de asemeni din experienţa trecută" (idem, 89—90). Din această profundă observaţie, Conta dă expresia cea mai desăvârşită filozofiei sale — expresie care ne dă mândria de a afirmà că nici azi, după atîţia ani de cercetări, nu a fost depăşită: „Există, totuşi o realitate şi o ne-realitate relative în acest înţeles că existenţa unor lucruri este afirmată printr'un număr mai considerabil de simţuri, într'un chip mai direct şi în urma unor percepţiuni mai des repetate, pe când existenţa unei alte categorii de lucruri este afirmată printr'un mai mic număr de simţuri, mai indirect şi în urma unor percepţiuni mai rare. Plecând de acolo, se poate stabilì o ierarchie după gradul de realitate, începând prin aceea ce este mai real sau de mai puţin nereal, pentru a sfârşì prin ceea ce e de mai puţin real ori de mai mult nereal.

„La treapta cea mai înaltă a realităţii se află fără îndoială conştiinţa, adică simţul intern care se afirmă prin sine însuşi şi pe care-l întăresc toate simţurile externe, în cursul vieţii întregi,

fără altă contrazicere decît aceea care rezultă din consideraţiuni hipotetice foarte îndepărtate", (idem, pag. 89—90). Ajuns acì, tot sistemul materialist se sfarmă, se nimiceşte. Dar să-l ascultăm mai departe: „scoborând încă scara realităţilor, întâlnim lucruri din ce în ce mai hipotetice şi din ce în ce mai puţin probabile... Suntem liberi de a crede că planetele şi stelele chiar, au oaşpeţi analogi cu locuitorii pământului, că pretutindeni unde e materie, există organisme, adică inteligenţi, că în sânul eterului universal plutesc forme înzestrate cu calităţi infinit mai superioare, în corespondenţă cu mediul lor; că sunt fiinţe cari ne întrec întru atât prin numărul şi fineţa simţurilor lor, încât cunosc, în această lume şi în altele, lucruri pe cari noi nici nu le putem bănui măcar; că locuitorii spaţiilor călătoresc dintr'o lume în alta; că pentru dânşii metempsicoza este reală, etc... (pag. 91—92).

„Dintr'o slabă asemănare între starea de vis şi starea de trezie putem, de pildă, conchide că viaţa e un vis... E probabil că în realitate eu trăesc într'o lume alta decât aceea în care cred că mă aflu şi că dorm în vre-un colţ al lumei reale de care nu-mi dau seama în somnul meu... Oricât de ridicole ar fi aceste hipoteze, ele sunt totuş mai puţin nelogice decât speculaţiunile acelor idealişti capabili de a susţine că lumea exterioară întreagă este o vastă iluzie, produs al conştiinţei noastre.

„Prin aceste pilde am voit să arăt că toate impresiile noastre au un dublu aspect real şi iluzoriu", (idem, pag. 93-95). Şi atunci Conta caută să stabilească criterii pentru deosebirea dintre real şi iluzoriu: 1) Tot ce este dat direct de unele simţuri ca existând, este real, numai dacă

nu este contrazicere între percepţiunile diverse ale aceluiaş simţ sau între acestea şi percepţiunile ce derivă din celelalte simţuri. In caz contrar e iluzie. 2) Este real tot ce rezultă dintr'o experienţă *indirectă,* adică tot ce se scoate dintr'o serie mai mult sau mai puţin lungă de inducţiuni şi analogii, care nu sunt în contradicţie cu alte inducţiuni ori analogii, fie că acestea se rapoartă la acelaş simţ sau că ele se rapoartă la alte simţuri", (idem, pag. 96). Pentru Conta totul se bazează pe „experienţa personală" cât şi pe „experienţa ce ne-a fost transmisă de strămoşii noştri sau care ne-a fost împărtăşită de contemporanii noştri..., urmaşii noştri vor avea o experienţă proprie, care nouă ne lipseşte cu desăvârşire. In acest sens şi numai în aceasta, cunoştinţele noastre nu încetează de a fi relative", (idem, pag. 100—101).

Conta defineşte apoi, cum am văzut, adevărul ca o „cunoştinţă exactă a deosebirei dintre lucrurile reale şi cele nereale", (idem, pag. 101), arătând cari sunt regulele pentru a puteà ajunge la stabilirea lui prin: 1) acordul lucrurilor cu dovezile simţurilor ce contribue la percepţiunea lor, (clasificarea); 2) prin analogie cu alte lucruri deduse deopotrivă prin analogie sau inducţiune din lucrurile percepute efective (inducţia şi analogia); 3) prin aplicarea practică la cazuri particulare pe cari nu le-a constatat percepţiunea efectivă (silogismele). În concluzie: „metoda experimentală este singură capabilă de a ne feri de greşelile la care suntem expuşi adesea prin întrebuinţarea oricărei alte metode", (idem, pag. 124), iar „valoarea adevărului care ne este accesibil, confundându-se cu valoarea siguranţei, ne putem mărginì a studià numai pe aceasta din urmă", (idem, pag. 126), dar „ne-

considerând ideile decât din punctul de vedere al certitudinei, ceeace ne loveşte mai întâiu e lipsa lor absolută de fixitate şi permanenţă", după cum vom vedeà îndată, ajungând la concluzia finală *„că există pentru noi un singur adevăr: că nu putem cunoaşte nici unul"*. Cu aceste linii i se încheie şi manuscrisul.

Şi astfel Conta, în ultimele-i cercetări, conchide la scepticism. Dacă admiteà ca neocriticismul realitatea ca un simplu fapt de credinţă, nu ar fi avut nici o dificultate asupra întregului său sistem, dar aşà, ca ultim cuvânt, ajunge să-şi nege toate afirmările din întreaga-i viaţă de cercetare. Nu pierde însă nimic...

Odată stabilite vederile generale ale lui Conta asupra limitei cercetărilor noastre în cunoaşterea adevărului, să ne coborîm la miezul cercetărilor sale pozitiviste.

Iată mai întâiu cum tratează el teoria cunoştinţei din punct de vedere pur ştiinţific.

Conta în teoria fatalismului, în ceeace priveşte teoria cunoştinţei, se alipeşte vederilor empiriste, ale lui Condillac şi Locke, afirmând că: „origina tuturor cunoştinţelor noastre este în simţuri. Nici o idee, nici o gândire, fără simţuri" [1]). Această teorie generală, Conta a amplifică prin vederile sale proprii. El caută să stabilească că „numărul calităţilor lumei exterioare este infinit" („Premiers principes composant le monde") iar întrucât „nervul care serveşte de organ general pentru un simţ general cuprinde un foarte mare număr de fibre nervoase ireductibile, având fiecare proprietatea de a încercà o senzaţiune ireductibilă subdivizionară a senzaţiunei generale", sistemul nostru nervos „poate să se diferenţieze la infinit, percepând şi descoperind calităţi în totdeauna noui....", dar „neajungând niciodată să cunoască calităţile existente" (Idem).

1) „Théorie du fatalisme", pg. 65.

Dar Conta neapărat, cum am văzut, nu puteà să rămână la empirismul lui Condillac. El neagă prin noi afirmaţiuni vederile sale asupra teoriei cunoştinţei, sub influenţa probabil a şcoalei scoţiene, a lui Hamilton; spunându-ne dela început în *„Bazele Metafizicei"* că trebuesc să fie cel puţin două lucruri, ca să existe cunoştinţa. Oricât ne-am strădănui, n'am puteà să realizăm pe deplin în conştiinţa noastră ideea despre un obiect unic, fără nici un raport cu altul, iar mai departe: „Mintea omenească nu câştigă nici o idee nouă prin aceea numai că a crescut numărul obiectelor individuale percepute efectiv de către simţuri şi care obiecte se grupează sub aceeaşi idee generală imediată, acela care a văzut o sută de râuri, nu este numai decât mai înaintat decât acel care a văzut numai zece. Mintea omenească lărgeşte din ce în ce baza şi înalţă vârful piramidei cunoştinţelor" [2]). Prin aceste afirmări, neapărat teoriile empiristo-mecanice cad dela sine. El trece dintr'o singură trăsătură dela empirism la o filozofie mai înaltă.

Ajuns acì Conta caută să deà o explicare întinsă imposibilităţii de a cunoaşte lumea externă. Iat-o: „Privind însă toate ideile numai din punctul de vedere al certitudinei, cel d'întâiu lucru ce constatăm în privinţa lor este lipsa completă de fixitate şi permanenţă. Căci pe deoparte ideile asupra acelorași lucruri variază cu indivizii, cu popoarele, cu rasele, cu regiunile locuite

2) O. Minar. l. c. pg. 528, 529.

etc. şi pe de altă parte aceleaşi idei se transformă cu timpul în mintea aceluiaş individ sau popor prin efectul evoluţiunei sau degeneraţiunei organice. Un individ chiar poate să-şi schimbe convincţiunea ce are asupra unui lucru, dintr'un moment într'altul, sub influenţa unei experienţe nouă, a unei argumentaţii nouă şi a o mie de alte împrejurări". Astfel fiind „dacă noi putem a ne schimbă credinţele în orice moment după informaţiuni, după experienţe şi după alte date care ni se prezintă succesiv şi care pot varia până la infinit, atunci unde este adevărul adevărat, sau când putem zice că-l posedăm? Fără îndoială, se poate zice că acela dintre noi care va aveà creerul mai desvoltat şi tot odată va cunoaşte toate experienţele făcute de omenire până acum, va stăpânì ultimul adevăr. Dar şi acest adevăr nu va fi ultim, decât cel mult pentru generaţia noastră : căci oamenii din generaţiile viitoare vor puteà aveà creerul şi mai desvoltat decât noi şi vor adăogà în tot cazul, la experienţa moştenită dela noi, fapte nouă a căror cunoştinţă succesivă va determinà schimbări succesive în idei. Toate aceste consideraţiuni par a legitimà concluzia sceptică, anume că *există pentru noi un singur adevăr: că nu putem cunoaşte nici unul*" (Bazele Metafizicei, l. c. pag. 598—599).

Vedem, aceste concluzii, care în definitiv lovesc sistemul filozofic al lui Conta în întregimea lui, sunt o urmare firească şi conformă a teoriei sale generale asupra cunoştinţei pe care am arătat-o. E un argument nou şi original. Totuş, cum am arătat-o, aceasta nu împedică întru nimic clădirea unui întreg sistem metafizic pe baze atât de şubrede, pentrucă „noi nu ne mulţumim cu adevărurile exclusiv experimentale care nu

ne descoper nici trecutul îndepărtat, nici viitorul infinit, în spaţiile neaccesibile. Numărul lor restrâns n'ar puteà stinge setea noastră de a cunoaşte, nici să pue capăt chinurilor îndoelei.

„Iată de ce ipotezele cele mai probabile, admise sub beneficiul de verificare, sunt numeroase în mijlocul adevărurilor ştiinţifice. Suntem cu atât mai înclinaţi a uzà de ipoteză cu cât ştim că cea mai mare parte din adevărurile experimentale au început prin a fi simple conjecturi". (Bazele Metafizicei, pag. 106).

Dar mai înainte de a ne ocupà de sistemul său metafizic, să vedem locul pe care i-l dă el.

b) **Definiţia şi rolul metafizicei.** Dela primele rânduri ale ultimei sale lucrări *„Bazele Metafizicei"*, Conta afirmă că voeşte să aşeze metafizica în rândul ştiinţelor: „Fiecare idee generală de rang superior poate formà cadrul unei ştiinţi. Căci în definitiv o ştiinţă nu este alta decât o privire de ansamblu, urmând unei descrieri amănunţite şi unei clasificări riguroase a tuturor lucrurilor cuprinse într'o idee generală superioară; ştiinţa adică îmbrăţişează lucrurile acestea în totalitatea lor, după ce au fost subdivizate în grupe descrescătoare în corespondenţă cu ideile generale din ce în ce mai inferioare. Domeniile diverselor ştiinţi confundându-se cu sferele ideilor generale respective, urmează că ierarhia ştiinţifică este paralelă cu ierarhia ideilor generale. Ştiinţele care ocupă un acelaş rang se recunosc pentru a alcătuì alte ştiinţi mai puţin numeroase şi cu domenii mai întinse. Acestea sunt cuprinse la rândul lor în ştiinţi mai generale. Vine apoi metafizica aşezată în vârful piramidei. Ea este ştiinţa care tinde să îmbrăţişeze toate cunoştinţele omeneşti într'o singură gândire şi în sfera unei singure

idei universale. Dar tocmai pentrucă ea domină totalul concepţiilor omeneşti, metafizica este numai în parte o ştiinţă; ea începe, într'adevăr, cercetările sale în domeniul cunoştinţelor propriu zise şi le continuă necesar în domeniul quasi-cunoştinţelor" *(Bazele Metafizicei,* pag. 32—33).

Cum se poate vedeà, Conta se inspiră dela Auguste Comte în ceeace priveşte o ierarhie a ştiinţelor — dar numai ca principiu, bazând această ierarhie pe aşà numita sferă a abstractelor — iar nu pe gradul lor de simplictate (de abstracţiune) cum o face acesta. Apoi, cum vedem, el admite ca încoronare a ştiinţelor metafizica „ca o necesitate intelectuală" pe care Comte o excludeà cu desăvârşire. Conta îşi dă însă bine seamă că o metafizică curat ştiinţifică e greu de întemeiat, întrucât „...o explicare ştiinţifică ar cere ca principiul universal să fie pus într'o clasă în care am găsì alte principii similare, ceeace a devenit cu neputinţă prin însăşi fuziunea tuturor adevărurilor într'un singur principiu" (idem, pg. 34).

Şi atunci, întrucât metafizica „nu poate să explice lumea în mod ştiinţific, ea trebue totuşi să caute cel puţin să facă inteligibil principiul universal, care este, în definitiv, obiectul cercetărilor sale" (idem, pg. 34); ea devine astfel „un fel de poezie ştiinţifică, care prin partea sa cu totul ipotetică, produs al închipuirii, ţine de artă.

Cu alte cuvinte „este în acelaş timp o ştiinţă şi o artă" (idem, pg. 39). Cum vedem, prin această afirmare, Conta iese din domeniul materialsmului său, căruia nu-i lasă decât.... o realitate poetică. Şi astfel prin „Bazele Metafizicei" Conta trece din rândul oamenilor de ştiinţă

în acel al filozofilor, ceeace nu poate decât să-l onoreze prin francheţea cu care o face, onorând şi ştiinţa şi filozofia.

c) **Psichologia ştiinţifică.** După cum am văzut, întreaga teorie asupra fatalismului se reazămă pe un studiu de psichologie. Curioasă şi originală e concepţia lui Conta, afirmând acolo „că toate facultăţile sufletului, cuprinsă şi voinţa, sunt supuse la legi fatale", dar sprijinindu-se pe Sociologie. „În adevăr, dacă e bine constatat că totalitatea acţiunilor unei mulţimi de indivizi constituiţi în societate e supusă la necesităţi fatale, nu e posibil ca fiecare acţiune individuală, considerată aparte, ar puteà să fie liberă. E posibil de a concepe că aceiaş acţiune individuală este supusă, în acelaş moment, liberului arbitru ori fatalităţii, după cum ea este considerată în sine ori e privită ca făcând parte din totalitatea acţiunilor societăţii?" (Teoria fatalismului, pag. 19). Altfel, ne spune el, nu s'ar puteà explică armonia care se observă în toate domeniile. Şi în faţa afirmării lui Spencer că e absurd de a se dà o explicare materialistă fenomenelor sufleteşti, căci ar însemnà că inteligenţa ori subiectul să fie interpretat în termeni de materie, ori de obiect, Conta se încumetează să deà o explicare tuturor facultăţilor, chiar şi imaginaţiunei creatoare şi inventatoare, chiar şi conştiinţei eului „prin *singurul* joc al forţelor mecanice, fizice şi fiziologice" (Idem pag. 22), în virtutea corelaţiei dintre forţă şi materie: cum s'a arătat, la orice schimbare de formă a materiei corespunde o schimbare de formă a forţei şi deci apariţia de noi proprietăţi. Când materia trece dela forma inorganică la cea organică, forţele fizice, mecanice şi chimice se transformă şi ele în forţe fiziologice, care la rândul

lor se diferenţiază corelativ cu materiile ale căror proprietăţi sunt. În acest fel, sufletul nu e decât o nouă formă a forţei, corespunzătoare unei noui forme a materiei (creerul). „Şi după cum jocul facultăţilor sufletului e excesiv de subtil şi complicat, tot aşà materia care îi serveşte de bază, are o structură şi o organizare de cea mai mare delicateţă şi de cea mai mare complicaţie“ (Teoria fatalismului, pag. 25). Să mai adăugăm că „fapte nenumărate şi în afară de orice îndoială probează până la evidenţă că fiecare organ sau formă de organ se găseşte în corelaţie nu numai cu alte organe ori forme de organe, dar deasemenea cu dispoziţiuni morale şi intelectuale determinate“ (Teoria fatalismului, pag. 38), pentru a întregì teoria şi a răspunde complect şi satisfăcător lui Spencer.

Pentru a explicà toate facultăţile sufletului, Conta caută să stabilească mai întâiu trei ipoteze de care am vorbit şi care se pot în rezumat exprimà astfel :

1. Fiecărei excitări nervoase corespunde o fibră nervoasă ireductibilă — deci senzaţia unui obiect exterior e totalitatea senzaţiunilor particulare ale fibrelor nervoase ;

2. Creerul este un ghem de fire nervoase care încearcă şi păstrează modificările materiale numite imagini şi idei ;

3. In creer există probabil un nerv care poate să simtă cele ce se petrec în creer.

Percepţiunea se îndeplineşte în chip fatal prin urmele ce le lasă asupra creerului sguduirile fibrelor nervoase care constitue nervii. Aceste sunt urme de întâiul grad, spre deosebire de urmele de al doilea grad pe care le lasă asupra nervului conştiinţei urmele de întâiul grad.

Generalizarea se îndeplineşte prin faptul că

unele dintre urmele lăsate de obiectele asemănătoare rămân nemodificate, ca fiind identice. De unde, „urmele fibrale ori grupurile de urme fibrale care reprezintă mai mulţi indivizi prin o singură figură se numesc idei generale.

Ideile abstracte se formează prin acumularea imaginelor obiectelor exterioare când sunt reproduse prin urme de al doilea grad, adică când sunt simţite de conştiinţă. Ideile de spaţiu, de timp, cauzalitate şi materie, fiind cele mai experimentate sunt şi cele mai clare.

Ideile generale sunt deasemenea idei abstracte, iar „generalizarea nu e decît un chip particular a *funcţiunei abstractive* a creerului nostru“ (Teoria fatalismului, pag. 87). Ideile abstracte pot fi aşà dar generale şi particulare, se pot divide în particulare propriu zise şi în legi. „Legea este o idee abstractă care reprezintă o calitate ori o proprietate care aparţine la un număr imens ori infinit de indivizi şi care în acelaş timp se găseşte în aceeaş cantitate în toţi aceşti indivizi.

Ea reprezintă, prin urmare, o calitate care, sub raportul cantităţii, este absolut invariabilă (Idem, pag. 94). Cum vedem, legea are la Conta o definiţie care nu poate corespunde complect adevărului; căci astfel considerată, ar fi numai posibilă, pe când adevăratul ei caracter este evidenţa.

Ideile abstracte mai pot fi *absolute*, care nu admit o gradaţie cantitativă şi *relative*, care admit această gradaţie. Aceste din urmă se pot împărţi în *finite* şi *infinite*. Acestea din urmă se formează din ideile abstracte generale, „admiţând o gradaţie cantitativă“ (Idem, pag. 127): o sucesiune gradată de viteze dă ideia vitezei *infinite*, etc. Apoi, ideile infinite universale, pre-

cum și ideile infinite neuniversale, prin acumularea urmelor lor, dau naștere la rândul lor la „ideea cea mai generală dintre toate: adică *infinitul* (Idem, pag. 131).

Dar în definitiv și în ultima analiză ideile generale corespund unui anumit grad de asemănare dintre lucruri (Cf. *Bazele Metafizicei*, pg. 6), de unde rezultă „că gradul de asemănare sau de deosebire, care corespunde unei idei generale, n'are o valoare absolută, ci o valoare relativă, atârnând de gradul de desvoltare intelectuală". In acest mod cerințele filozofiei noi sunt mai mult sau mai puțin satisfăcute.

Trecând mai departe, „operațiunea prin care organul conștinței percepe legăturile care se găsesc între întipăririle de primul grad, se numește *percepțiune de raporturi*, iar legăturile ele însuși care sunt simțite de conștiință se numesc *judecăți* ori *combinări*, după nuanțe", (Idem, pag. 133). *Asociația* și *succesiunea ideilor* naște din necesitatea ce o are organul conștiinței de a percepe imaginele, ca și ochiul, una câte una. *Generalizarea* și *percepțiunea* raporturilor nasc din nevoia ca ideile să fie condensate pentru ca să fie percepute de conștiință într'o singură unitate.

Raporturile se pot clasă în următorul tablou:

Raporturi de
- compatibilitate
  - directe
    - strânse
    - slabe
  - indirecte
    - strânse
    - slabe (de analogie.
- incompatibilitate

Imaginația e „activitatea interioară a spiritului fără cooperarea actuală a simțurilor exterioare" (Idem, pag. 151), care se poate manifestă sub trei forme: atențiune, imaginație întăritoare și imaginație creativă. Cu această ocazie, Conta arată arta de a puteà atinge un țel propus. Cu ajutorul atențiunei și imaginațiunei, fixăm ideea care ne servește de scop pentru a vedeà în ce legături se găsește cu celelalte nenumărate urme, comparându-le fiecare din ele cu scopul propus: ca să mă îmbogățesc caut să văd „cu ce mijloace, cu ce cauze producerea bogăției se găsește în legătură mai strânsă" (Idem, pag. 159).

Cum vedem e o teorie foarte ingenioasă și conformă sistemului și pe care Conta caută s'o evidențieze cât mai mult prin exemple în teoria fatalismului.

Memoria, este proprietatea pe care o are organul percepțiunei de primul grad de a păstrà mai mult sau mai puțin timp întipările primului grad" (Idem, pag. 175).

Ajungând aci, Conta caută să dea o explicare mai înaltă eului. Mai întâiu caută să arate că „tot așa cum avem conștiință de lucrurile exterioare care vin în contact cu simțurile noastre, tot așà de asemeni, și pentru un motiv identic, avem conștiință de facultățile sufletului nostru" (Idem, pag. 182); apoi ajunge însfârșit la ideea eului: „un creer foarte sensibil ajunge să abstragă, din toate facultățile intelectuale, ideea generală care le conține și care nu este alteeva decât ideea *personalității proprii* ori ideea *eului*" (Idem, pag. 183). Pe baza teoriei generale, arată că eul este indivizibil, invariabil, imaterial și fără dimensiuni „pentrucă nu e decât o funcționare, o forță în activitate" (Idem, pag. 186). Pe lângă acestea eul este nu numai distinct, ci chiar în *opoziție* cu lumea exterioară.

Calitățile percepțiunilor. Siguranța ne-o dă urmele primului grad când sunt gravate profund și

deci percepute cu ușurință de către organul conștiinței — altfel avem îndoiala care poate fi îndreptată prin o experiență internă, înlocuind urmele slabe prin imaginațiune, și prin experiența externă. Ceeace alții ne-au spus, ori am creeat, inventat, prin imaginațiune, e o *credință*. Combate concepția ideilor înăscute pe motiv că chiar „ideile de *eu* și de *facultăți sufletești* nu se formează decât prin abstracția modalităților percepțiunei", (Idem, pag. 212); admite însă *dispoziții* înnăscute pentrucă ideile variază după popoare și indivizi și deci că adevărul este esențial relativ, dar gradat. „In rezumat, se poate spune că nu există în lume, *adevăr* propriu zis, dar numai *certitudine*" (Idem, pag. 213—214) — care se câștigă mai ales de către acei „indivizi și popoare care se dedau la cea mai mare experiență externă" (Idem, pag. 220).

Printre facultățile determinative distinge: *voința*, care „e *constiința motivului determinant unită conștiinței imaginilor lucrurilor și acțiunilor către care acest motiv ne împinge*" și *instinctul* care nu se deosibește de cea dintâiu decât prin grad: *„O acțiune e instinctivă, când n'avem conștiință de mobilul său determinant, nici de execuția sa în momentul chiar al determinării și al executării.* (Idem, pag. 261).

Prin faptul ce se constată că o conștiință a sociabilității scade pe măsură ce ne scoborîm pe scara progresului animal, se impune concluzia că „instinctul este o voință mai întunecată, pe când voința este un instinct mai luminat (Teoria fatalismului, pag. 271).

„Rezultă din tot ceeace s'a expus până aici, că în toate fenomenele funcțiunei de relațiune, știința nu poate descoperì altceva decât *acte reflexe*, care sunt în principiu, tot așà de simple

ca și curentele electrice" (idem, pag. 278). Aceste acțiuni reflexe pot fi împărțite în două categorii: de care avem conștiință și de care n'avem conștiință. Cele de care n'avem conștiință sunt instinctive, cele de care avem conștiință sunt din punct de vedere al inteligenței *percepțiunile de întâiul și al doilea grad*, iar din punct de vedere determinant *starea morală* (motive determinante) și *voința*. Așà dar putem reduce, după Conta, mișcarea noastră sufletească, la trei elemente: *percepțiune, emoțiune, activitate*, care sunt toate corelative între ele: ele atârnă în ce privește gradul lor de desvoltare: emoțiunile de idei, iar ideile de gradul de perfecțiune al creerului.

Astfel, după Conta, ar rezultà că percepțiunea ne dă cunoștință, emoțiunea ne dă morala, iar voința pare că mijlocește acțiunea. Vedem că morala o raportă la emoțiune în loc de a o raportà la voință; din această cauză, estetica nu capătă adevăratul său loc, care e ocupat de morală.

d) **Logica.** — Să aruncăm o privire și asupra vederilor sale în Logică. Și acì Conta are vederi proprii. El arată că silogismul „conduce la două rezultate: mai întâiu aplicația practică a adevărului descoperit prin inducție și analogie, adică prevederea celor ce se vor întâmplà în viitor, sau acelor ce se întâmplă la o distanță inaccesibilă, ori pretutindeni unde este lipsită de percepțiuni directe; apoi validitatea sau nevaliditatea adevărului când suntem în măsură de a constatà în mod experimental realizarea sau nerealizarea prevederilor noastre". (Idem, p. 107). Arată că silogismul nu poate să ducă la adevăruri noi „el ajută numai la verificarea datelor analogiei și inducțiunei" (Idem, p. 108), întrucât

„concluzia poate fi adevărată, deși scoasă dintr'o majoră falșă, pe când majora n'ar puteà fi adevărată când concluzia e falsă" (Idem, pag. 108). Arată rolul logicei în dialectica pusă în serviciul principiilor create de voință, așà cum se întrebuințează în teologie, în jurisprudență, în politică, morală, în etichetă și „în tot ce se leagă cu raporturile sociale, atunci când e vorba de a aplică regule de conduită cerute de moravuri și admise de toată lumea" (Idem, pag. 83). Spre pildă, pentru a nu dà decât un singur exemplu: „Orice cumpărător trebue să plătească prețul lucrului cumpărat, cutare este cumpărător, deci el trebue să plătească prețul". E logic, numai în cazul dacă se face acì abstracție de lumea reală, dar „când din contra cineva are pretenția de reformator, de legislator sau de critic, și vreà să descopere sau să stabilească în ordinea morală principii mai conforme cu datele experimentale și cu natura lucrurilor, trebue să se adreseze inducțiunei și analogiei, ca și în orice știință naturală".

În general, constată că experiența este „izvorul mai mult sau mai puțin depărtat al tuturor cunoștințelor. Din experiență derivă ideile juste și cele eronate, ideile căpătate prin întrebuințarea metodei experimentale propriu zise și cele care au urmat o altă direcțiune. Ideile ce par născute sunt în ultimă analiză numai niște sugestiuni inconștiente ale experienței trecute. Tot așà și cu acele ce ne par inspirate de o putere tainică; raționale sau extravagante, ele nu sunt decât rezultatul unei inducțiuni ori al unei analogii mai mult sau mai puțin riscate, inconștientă sau uitată. Aceasta fiind dat, este foarte necesar, în cercetările științifice, de a organizà metoda cercetărilor în așà chip, încât conclu-

ziile noastre să aibă cât se poate de multe baze în experiență" (Idem, pag. 122—123). De unde „metoda experimentală singură este capabilă de a ne ferì de greșelile la care ne expunem adesea prin întrebuințarea oricărei alte metode" (Idem, pag. 124).

e) **Filozofia socială.** — Într'un loc Conta amintește de sociologia lui. Care? E greu să ne pronunțăm. În toate scrierile, mai mult sau mai puțin, se găsesc concepții și teorii sociologice, dar nicăeri ele nu constituesc fondul lucrării. Iată însă un fapt care credem că lămurește chestiunea: Teoria Ondulației universale (cap. IV) „Origina Speciilor" se termină cu „Chestiuni de sociologie" și cu un paragraf: „Cum se formează și ce este societatea". Dar acest capitol lipsește din ediția publicată în limba franceză, ceeace credem că arată intenția lui Conta ca această parte s'o utilizeze pentru un tratat de sociologie. Nici nu ne putem închipuì să nu se fi gândit la așà ceva, toată lupta pe care o duce cu Auguste Comte și Spencer învârtindu-se în jurul acestei chestiuni. Faptul că în capitolul scos spune că „departe de a voì să fac o expunere completă a sociologiei, fie chiar în prescurtare, mă voiu mărginì a mă ocupà cu câteva chestiuni generale ale acestei științi", etc. — ne întărește în părerea pe care o avem.

Adăogăm că în „Însemnări" și în „Cugetări" găsim de asemeni câteva observațiuni sociologice, de care evident ținem seamă.

După Conta, cum am văzut, societățile omenești sunt supuse mișcării ondoliforme. „Sociabilitatea este un instinct propriu zis, înăscut la multe specii de animale. Acest instinct a nevoit pe oamenii în stare primitivă și sălbatecă să se reunească și să trăiască în comun. Dar instinc-

ul sociabilităţii, adică legăturile sociale se specializează şi se complică pe măsură ce omenirea face progres. Ajunge un timp când oamenii sunt constituiţi în state primitive.... In aceste state omul are o oarecare conştiinţă de sociabiliatea omului, pentru că cei cari guvernează aceste state fac deja *legi deliberate,* adică voluntare şi ei probează prin aceasta, credinţa lor că *societatea ar puteà fi organizată până la un oarecare punct de asemenea într'un alt chip, cum ea nu e actual.*

„Mai târziu vine un timp când numărul automatelor în societăţile omeneşti, fără a dispare, devine mai puţin mare; când în sfârşit un mai mare număr de oameni, având câştigată o conştiinţă mai clară despre societate, iă parte la guvernarea Statului; e epoca monarhiilor mai luminate, bazate pe dreptul divin, şi a oligarhiilor.

„Apoi vine timpul când toţi indivizii unei ţări au conştiinţă de societate şi de sociabilitatea lor; fiecare crede că face parte din societate numai pentrucă o voeşte; că societatea nu există decât pentrucă toţi membrii săi au căzut voluntar de acord a se supune la oarecare obligaţiuni, pentru a câştigà prin aceasta avantagii mai mari; că toţi acei care domineză şi guvernează în virtutea dreptului divin ori a dreptului celui mai tare, sunt usurpatori; că cetăţenii pot prin voinţa lor să facă şi să desfacă, să clădească şi să năruiască după gusturile şi convenienţele lor. E epoca monarchiilor constituţionale democratice şi a republicilor democratice din timpul nostru; e epoca ştiinţelor sociale şi a artei politice bazate pe liberul arbitru şi îndemânarea personală a celor cari guvernează. După aceas-

stă epocă, va veni — o sper — aceea în care membrii societăţilor omeneşti vor avea conştiinţă nu numai de toată alcătuirea şi mişcările maşinei omeneşti numită societate (fie vorba de un stat, de o provincie, de o comună ori de o societate privată), ci deasemeni de absenţa liberului arbitru. Va fi epoca ştiinţelor sociale bazate pe legile fatale ale naturei. Această epocă e inaugurată deja" (Teoria Fatalismului, p. 268-270). Consultaţiunile şi disputele de azi între oameni pentru guvernarea unei societăţi par a fi cu totul libere, dar şi sălbaticii se consultă între ei şi au „o conştiinţă mai mult sau mai puţin clară de ceeace fac. In acest chip, se constată că conştiinţa sociabilităţii se micşorează insensibil pe măsură ce ne coborîm pe scara progresului animal..., vedem dar că *acţiunea precedă concepţiunea ideei care se realizează în acţiune"* (Idem, p. 271). Dar în definitiv „instinctul conservator, care se manifestă sub o multitudine de forme particulare, constituind instincte particulare.... e baza tot într'atât a conservării individului, ca şi a conservării societăţii" (Idem, p. 288).

In teoria ondulaţiunei, Conta vorbind de tratatul de sociologie al lui Spencer, atunci apărut, arată cum vederile spenceriene sunt în concordanţă cu teoria sa ondoliformă. El insistă asupra solidarităţii organice — „individul organic nu este şi el decât o societate organizată de celule organice" — arătând că această solidaritate e cu atât mai mare cu cât indivizii se găsesc pe o treaptă mai sus a progresului, de unde concluzia că „cu cât omul se va perfecţionà de acum înainte, cu atât şi solidaritatea celulară şi organică din trupul său va creşte". Arată ten-

dința ce o au orice specii de indivizi de a locui împreună și de a se ajută mutual și a se încrucișà — tendință care e cu atât mai puternică, cu cât indivizii sunt mai superiori, conchizând că „între nenumăratele feluri de societăți nu există deosebiri radicale, ci numai deosebiri de grad", iar în privința minții și a conștiinții nu crede întemeiată afirmațiunea lui Spencer, cum că ar fi „o deosebire radicală între individ și societate", de unde conchide în chestiunea spinoasă sociologică a opoziținii dintre indivíd și societate că tot atât „pe cât interesul societății trebue sacrificat interesului indivizilor, tot pe atât și interesul acestora trebue sacrificat interesului societății; căci, aici e vorba de doi termeni corelativi, iară nu de o subordonațiune militară" In sfârșit conchide că Sociologia trebue să se bazeze pe Biologie — iar aceasta ar trebuì să profite la rândul său de progresele sociologice.

Iată și câteva vederi asupra Filozofiei Istoriei: „Ideile democratice și republicane pot și ele începe viața unui popor și dà loc unei stări de *regulă* și de statornicie, precum și la disoluția și la anarhia dela sfârșit".

„O idee (religie, obiceiuri, etc.; credința.. etc.) pătrunde pe toți indivizii, se identifică cu persoana lor, fiindcă această idee s'a născut din *împrejurări* (fizice, etc.) în care se află toți indivizii despre care e vorba, deci o primesc (absorb) cu toții.

„Această idee îi unește (lipește) pe toți, nația întreagă se desvoltă (tot în armonie cu părțile) se coace și în sfârșit cade: nația, totalul, se desface, fiecare își are ideea sa și ar voì să i-o primească toți, (dar s'a născut din împrejurările unui singur individ), fiecare are ambiție de a fi

mai mare, de a stăpânì peste ceilalți: este anarhie (ex. Spania).

„O *stare* de idei primite poate fi semn de propășire la o nație și de cădere la alta, după vârsta, tradiția, maturitatea și căderea fatală a ideilor ce i-au început viața. Și pe urmă, puterea, vlaga, tăria unui popor bătrân e pe sfârșite, și nu poate fi *pământul* pe care să se *cultive* orice idee nouă (care ar putrezì și ar dà loc la mușchi, la ciuperci veninoase".

Astfel un popor tânăr poate împrumutà fără primejdie toate „ideile din perioada de decădere a unui popor bătrân. Puterea tinerească a celui dintâi poate cultivà orice combinație de idei, și la urma urmei, el singur mai poate urmà cu cultura de idei, (semințele roadelor coapte ale poporului vechiu) și urmà astfel progresul și viața omenirii. Un popor poate să se laude că a făcut pe omenire să înainteze cu un *pas* înainte, dar nu cu *tot* cursul". (Însemnarea X).

In teoria ondulației universale, vorbind de principiul conservator, crede că la oamenii civilizați interesul priceput se alătură la acest principiu :

„Instinctul de sociabilitate produce mai întâi grupările care au de scop de a favorizà și mai mult conservarea individului; astfel sunt turmele, roiurile, familiile, triburile, statele, etc. La acest instinct se alipește iubirea sexuală, simpatia și compătimirea, iubirea de părinți pentru progenitura lor, etc. La un grad mai înalt al altruismului, unit interesului bine priceput, tăsnesc conștiința morală și sentimentul de just, respectul legilor și autorităților sociale, sacrificiul și interesul grupului căruia cineva aparține, într'un cuvânt datoriile sociale.

„Omenirea fiind încă în plină evoluție, va veni o zi, probabil, când patriotismul, iubirea de omenire, și în general iubirea de aproape vor fi cele mai puternice mobile ale acțiunilor omenești. Progresul vieții organice merge în această direcțiune (Théorie de l'Ondulation Universelle, l. c. 47).

f) **Sociologia științifică.** — Conta crede că societățile omenești sunt ființe organice. Această părere este o urmare firească a teoriilor sale de filozofie generală. Chestiunea spinoasă însă, care i se înfățișează, e aceea a conștiinței sociale. Și atunci caută să-i dea o explicare bazată tot pe știință : pe faptul că societatea politică nu a ajuns „la gradul de perfecțiune, așă zicând *nervoasă* la care a ajuns individul organic" :

După cum conștiința individului despre sine „nu poate fi cunoscută de nici o altă celulă a individului, nici chiar de o celulă nervoasă *singură*", tot așă, prin analogie, unitatea de conștiință socială „nu poate fi simțită, cunoscută subiectiv, de către mintea unui individ organic, fie acesta chiar guvernatorul suprem al societății"; de unde, dacă conștiința generală, după Teoria Fatalismului, „nu poate fi decât o simțire generală a unui nerv intern... și care simțire generală, ca oricare alta, este destinată a se preface într'o mișcare conservativă", dacă „societatea va fi având o conștiință, aceasta nu ar puteà fi decât o simțire generală a minților unei părți din indivizii diriguitori ; dar la care simțire, fiecare din mințile acestor indivizi nu ar participà decât cu o singură parte, adică cu o simțire subdivizionară specifică" și că „acest complex de simțiri particulare ale indivizilor diriguitori de mai sus, va aveà o singură rezultantă care se va traduce prin oarecare efect general asupra întregei societăți".

Ací Conta vine în contrazicere cu ceeace afirmase, vorbind despre corelația între Stat și individ, corelațiune care numai printr'o așezare democratică se poate înfăptuì, după cum vom vedeà numai decât. Dacă ajungeà la convingerea că societatea este un organism format în cursul timpului, — cum o afirmăm — și care ar fi concordat și cu vederile lui de filozofie generală, Conta puteà să deà o explicare mai potrivită naturei lucrurilor, întru cât cel din urmă individ al unei societăți este deținătorul unor idei comune societății întregi (ca cele naționale de pildă) și cum deci, pentru noi, conștiința socială apare individual, dar ca o reprezentare identică la un moment dat, pe temeiul acestor idei comune unei societăți.

Teoria lui organicistă iese din aceea a Fatalismului, pentru că acesta din urmă guvernând lumea, impune o realizare organică în viața socială. De unde afirmarea „că nu există cea mai mică diferență între legile care regulează fenomenele sociale și acele care guvernează lumea fizică propriu zis: unele și altele sunt *exacte inflexibile* și prin urmare *fatale*". (Théorie du Fatalisme, pg. 16). Dacă se văd abateri; ele sunt datorite unor oarecare împrejurări. Cu desvoltarea științei vor puteà fi găsite cauzele acelor abateri. Dintre cunoștințele omenești, acele care dau cel mai mare material de fapte sociale supuse la legi sunt istoria — în înțelesul pe care i l-a dat Comte și Buckle — și statistica (aceasta în înțelesul pe care i l-a dat Quetelet, pe care Conta l-a cunoscut cu siguranță pe când studià în Belgia, reputația lui fiind pe atunci universală).

El conchide că „dacă într'un viitor îndepărtat, statistica va ajunge să înregistreze informaţiuni numeroase şi exacte asupra *tuturor* cauzelor exterioare care exercită o influenţă oarecare asupra societăţii, se va puteà ţine socoteală de asemeni, în rezultatele generale, după calcule şi experienţe repetate, de efectele particulare ale fiecărei influenţe. Numai atunci vom aveà proba directă că nu există nici o diferenţă între legile fizice propriu zise şi legile sociale". (Idem, pg. 18).

În ce priveşte ştiinţele sociale particulare, ca Economia politică, Finanţe, etc., Conta are câteva însemnări de o oarecare însemnătate, alături de cele arătate prin discursurile sale din Cameră, în chestia răscumpărării Căilor ferate.

g) **Filozofia dreptului** [1]). — Individul şi societatea omenească — sunt „fiinţe esenţiale şi necesare. Societatea „prin natura lucrurilor" este „o fiinţă organică distinctă", iar indivizii un ajutor mutual, un serviciu reciproc", iar fiecare individ primeşte pe atît cît i se dă, beneficiile sale sociale fiind proporţionate cu serviciile pe care le dă societăţii". Raporturilor sociale de caracter juridic nasc dar din „necesitatea sacrificiilor *reciproce* între individ şi societate", pentru că „omul are nevoie, pentru a trăi şi a se desvoltà, de utilitatea pe care i-o procură lucrurile exterioare (hrană, îmbrăcăminte, încălzire, etc."), care este o trebuinţă *primă* şi *directă*. Starea de societate îi procură apoi (mai târziu) avantage nouă, poate şi mai importante, însă ca o nevoie *secundară* şi *indirectă*".

Oricum, din această relaţie socială „naşte dreptul care nu este dar decît „raportul juridic de obligaţie reciprocă având de scop procurarea şi împărţirea utilităţilor posibile şi necesare pentru conservarea şi desvoltarea *şi* a individului *şi* a societăţii".

Propriu zis, juridice sunt numai raporturile *necesare,* pe când cele utile numai pentru conservarea şi desvoltarea omului sunt raporturi morale, întrucît „sentimentul justiţiei este presimţirea folosului". Folosul „este conştiinţa deplină despre acţiunile conservatoare". In aceste împrejurări, sentimentul justiţiei este acum „un instinct", pentrucă numai inteligenţile foarte puternice pot să-şi deà pe deplin seamă de acţiunile juste care „reprezintă o utilitate foarte complicată". Aceasta şi explică, probabil, constatarea pe care o face Conta că „Societăţile moderne sunt utilitare în toate privinţele".

Această teorie juridică a lui Conta ne arată

1) Cum reese din diferite afirmări biografice cât şi din manuscriptele de drept rămase — unul, cuprinzând un studiu asupra dreptului civil, s'a pierdut într'o călătorie a sa, — Conta s'a ilustrat ca profesor de drept la Universitatea din Iaşi dând studiilor juridice o concepţie mai largă decît cea obişnuită până atunci în facultăţile noastre. Noi nu ne ocupăm aci, bine înţeles, decît în linii generale şi numai întru atât cât ele pot aveà o legătură cu filozofia, sociologia şi celelalte ramuri ale lor.

In manuscriptele păstrate la Academia română se găsesc note preparative pentru un curs de drept civil, câteva capitole dintr'un studiu comparativ între codul francez şi cel român, însemnări juridice, un plan de studii neterminat, un proiect de cod comercial pe câteva foi numai.

Pentru o mai bună lămurire Cf. Livianu, loc citat.

Din toate lucrările de drept ale lui Conta, nu s'au publicat decît de d-l O. Minar, loc citat, „Note preparatorii pentru drept civil şi însemnări".

și evoluția lui ca gânditor, cum am indicat mai înainte.

Ca profund cercetător al dreptului și ca profesor de drept, el a simțit nevoia să-i deà bazele de care aveà necesitate. Astfel ajunge să se ocupe de chestiunile de Sociologie, care la rândul lor, prin nevoia de a le aprofundà, îi deschid larg porțile filozofiei. In cele de mai sus, asupra raporturilor dintre societate și individ, cât și asupra acelora dintre drept și sociologie, nu e nimic de obiectat.

Plecând dela premizele de mai înainte, Conta caută să arate că raporturile juridice s'au desvoltat inconștient mai întâiu, apoi din ce în ce mai conștient, de unde, o tendință spre democrație pe măsură ce o diferențiare organică socială se îndeplinește, și pe măsură ce conștiința raporturilor juridice se desvoltă și se răspândește în poporul de jos. Democrația, după Conta „nu e decît împărțirea proporțională a utilităților sociale în raport cu autoritatea socială" [1]).

Această definiție reesă din faptul că raporturile juridice fiind diferite în diferitele faze ale desvoltării omului, dreptul nu are nimic absolut (Consecvent cu teoriile sale filozofice); el este relativ gradului de diferențiare socială, iar concepția sa nu cuprinde caracterul de proporționalitate decît în faza democratică a societății. Pentru că în această singură fază, „proporționalitatea nu numai nu distruge coheziunea socială, ci o întărește în cel mai mare grad". Cum

1) Aci apare o nouă trimitere la „Sociologia mea", pentru cunoașterea desvoltării autorității și organisația socială — Cohesiunea socială — sub formele e succesive de monarhie teologică, de oligarhie teocratică și civilă, și democrație!

o spune în „Cum se formează și ce este societatea": interesul societății trebuie sacrificat interesului indivizilor, tot pe atît și interesul acestora trebuie sacrificat interesului societății, căci aci e vorba de doi termeni corelativi, iar nu de o subordonație militară".

Pentru că această cohesiune e absolut necesară după Conta, iar democrația e singura în stare, s'o realizeze, filozoful nostru apare ca un apărător convins al ideilor democratice. Astfel fiind: *„Dreptul în ansamblul său* este organizarea libertății, egalității și fraternității.

„Libertatea este facultatea de a conservà și de a desfășurà ființa sa, bucurându-se de *orice bun,* într'atât că nu se pun piedici libertății (existența și îmbunătățirea), unui altuia (acea a unui alt individ *ori aceea a societății")*, de unde capacitățile și incapacitățile persoanelor, etc. „Egalitatea bine înțeleasă este proporționalitatea, adică împărțirea bunurilor în proporție cu serviciul făcut altora (societății și indivizilor prin societate").

„Fraternitatea este solidaritatea și armonia indivizilor și a societății". „Libertatea, egalitatea și fraternitatea nu însemnează altcevà de cât conservarea și desvoltarea indivizilor în societate, după felul lor. Iar lipsa acestor lucruri târăsc după ele asemeni decadența și moartea societății".

De aci concluzia că *„Toate drepturile* sunt recunoscute și garantate reciproc de indivizi în societate, prin instinct, ori conștient prin tradiție, obicinuință, etc. In „Arta de a se conduce...", aceste raporturi sunt privite de Conta în înțelesul dat de Rousseau: ele „constituesc sacrificiile pe care indivizii le fac prin o parte a libertății lor, pentru a asigurà existența socie-

tăţii şi pentru a aveà în schimb beneficii sociale".

Intrând în cercetarea chestiunilor de drept, Conta, vorbind despre distincţia între dreptul cutumiar şi dreptul scris, între cel natural şi pozitiv, între dreptul privat şi public, naţional şi internaţional, caută să le pună pe toate în legătură cu nevoile sociale, întotdeauna cel de al doilea trebuind să cedeze celui dintâiu, iar interesul individului, celui social.

Dreptul public este „ansemblul raporturilor juridice care garantează *special şi direct* existenţa şi desvoltarea societăţii ca fiinţă organică. Societatea fiind o fiinţă compusă din toţi indivizii cari o constituesc, iar dreptul public aparţinând societăţii întregi", urmează că mandatul de a o reprezentà „nu poate fi dat decât prin toţi indivizii", prin sufragiu universal, ori consimţimânt tacit „când n'au conştiinţă de drepturile lor", de unde rezultă că mandatele sunt prin esenţa lor temporare (şi cel mult pe viaţă); şi prin urmare, (nu poate fi) sarcină publică ereditară".

Chestiunea de a considerà societatea ca o fiinţă organică, corespunde teoriei lui Conta asupra conştiinţei sociale, dar nu reesă din ea, aşà cum am arătat-o.

h) **Estetica.** — Conta caută să rapoarte Estetica la sentiment şi să-i deà o explicare ştiinţifică. Pentru dânsul, simţimântul estetic se moşteneşte şi evoluează odată cu cultura unui popor. Cu cât un popor va fi mai cult, cu atât şi cultura lui artistică va fi mai înaintată şi deci dela sine operile şi creaţiunile artistice vor fi mai apreciate şi mai căutate. Ori această afirmare nu se poate adeverì întotdeauna.

El crede că „artistul este un anticipator în privinţa gustului, după cum învăţatul de geniu este un anticipator în privinţa adevărului".

Sub influenţa lui Zola, Conta doreà ca arta să se apropie cât mai mult de realitate... „opera de astăzi să fie un colţ al creaţiunei, văzut prin prisma unui temperament". Dar Conta depăşeşte aceste vederi. Dacă nu revine spre a raportà estetica la emoţiune cum ar trebuì, din cele arătate de el în liniile care urmează se vede prea bine rolul ce-l joacă emoţiunea în estetică: „Pictura şi sculptura trebue să înfăţişeze tipuri, pentru a face să ni se pară că înaintea noastră se află corpuri reale. Muzica trebue să reproducă accente, strigări, jeluiri, sgomote, glasuri amestecate, ca şi cum am auzì convorbirea uşoar, tristă, aprinsă, ori frumoasă, a unui popor adunat, a unei grupe de jucători de cărţi, de oameni ce petrec" (Cugetări postume).

Vorbind de sublim, el spune că „cheia sublimului n'a găsit-o încă nimeni". El mai crede că „sublimul este atins numai în mintea genială a artistului; iar atunci când el se încearcă a lăsà posterităţei concepţia sa, coboară o treaptă care nu-i decât punctul de genialitate, pe care cu adevărat îl poate atinge".

După Conta sublimul nu se poate atinge printr'o operă de artă, „căci ce-i sublim e neomenesc".

Sublimitatea se poate concepe de mintea omenească, se poate visà, mai bine zis, dar nici decum întrupà în vre-o operă de artă, de unde concluzia că estetica ca şi morala nu poate fi consacrată ca ştiinţă: „ştiinţa nu-i altceva decât conştiinţa despre un tot ordonat şi coordonat de legi naturale care cârmuesc un fel de fenomene", pe când „estetica şi morala formează gama multeraterală a sufletului omenesc şi a

precizà o armonie sintetică din aceste variații, e a te luptà cu imposibilul" (Cugetări postume).

Crede că fiecare om e înzestrat cu simțământul estetic, cu toate acestea „O creațiune ideală va fi cu atât mai adâncă, cu cât va anticipà mai mult", și astfel „nu va fi înțeleasă de cei ce sunt prea jos pe scara culturei".

Frumosul este încă în faza instinctivă.

Un lucru ne place, pentru că ne place, și afară de acest motiv, altul nu cunoaștem încă. Iată pentru ce estetica poate, și mai puțin decât morala, să fie tratată ca știință".

„Efectele artistice sunt părțile cele mai importante din Estetică. Ele atâță curiozitatea și redeșteaptă simpatii în domeniul artei. De aceea e bine ca lucrările artistice să fie cât se poate mai optimiste, deși pesimismul nu e lipsit de efecte.

In altă ordine de idei, Conta se ridică împotriva oficialității în artă și pe drept cuvânt: *„Oficialitatea în artă, știință și învățământ a fost introdusă anume pentru a încuraja mediocritatea"* (Cugetări postume).

Vorbind de estetică, să spunem câteva cuvinte asupra lui Conta ca prozator și poet. Ca prozator el se bucură de un stil simplu dar energic, rece dar convingător; dimpotrivă stilul său poetic are însușiri contrare [1]). Admirator a lui Eminescu, Conta a scris versuri în acelaș gen. *„Sfinxul"*, prezintă oarecare asemănare cu *„Nilul"*;

1) Ar fi interesant — dacă piesa lui de teatru, despre care se pomenește, ar există în adevăr, — să se cunoască felul lui de a scrie în acel gen, deși pe atunci era prea tânăr, cum a fost și când și-a scris poeziile

„Durerea sa e mare, când noaptea se coboară,
„Intășurând Egiptul cu 'n giulgiu argintiu,
„Un cimitir din vremuri, uitat într'un pustiu ;
„O, Sfinxe, tu, nu plângi clipele de odinioară ?"

Dintre poeziile sale lirice *„Ei"* se bucură de un stil colorat și cu imagini în adevăr poetice.

Câteva din poezii au un fond filozofic dar prea ușor, fără să ajungă până la Eminescu.

Singura poezie pe care a publicat-o e :

Viața.

Simțim timpul cum se scurge,
Cum torentu-i pe pământ
Tot răstoarnă și distruge ;
Timpul curge,
Viața fuge,
Și cu-această suspinare,
Ne târăște la mormânt.
O, Nimic, *cât ești de mare !*

Conta e convins că poezia a ajuns la apogeul său. „Azi ea nu mai poate să deà pagini cu adevărat nemuritoare. Poeții moderni sunt licăririle unei flăcări care începe să se stingă... E un simptom că poezia așà cum se scrie nu mai corespunde nici unui ideal, nici unei cerințe sociale. Poeții moderni în lipsa ideilor au căutat forma și au găsit-o. E sonetul, — formă matematică — în care tot ce vrei să spui trebuie măsurat, trebuie cumpănit și pentru poeții de azi acest lucru e o plăcere, o distracție. Sonetul este forma cea din urmă a poezii, — unde se poate vedeà neputința acestui veac..." *(Cugetări postume).*

Iar în altă parte adaogă: „Azi se scriu versuri la masa de lucru, cu dicționarul de rime și de

cuvinte. Poezia nu mai vorbeşte imaginaţii ca altă dată, nu mai mângâie sufletele noastre. Ea nu mai este ca pe timpul lui Heine, Tennyson, Leopardi şi Byron, un ideal, ci o realitate ridicolă. Visători, voi nu mai aveţi o patrie! In marele carnaval al vieţii trebuie să apari costumat şi cu masca ipocriziei pe faţă"... „din cauza mercantelismului vremei".

i) **Morala.** Starea morală e constituită de motivele determinante de ordin emotiv. „La un tablou de percepţiuni corespunde un tablou asemănător de emoţiuni. Astfel emoţiunile cele mai puternice şi mai neîndoioase omului sunt tocmai acelea care se găsesc deasemenea la animalele inferioare, ca frica, durerea fizică, apetiturile somnului şi multe altele, „pe când emoţiunile care se găsesc numai la oameni superiori sunt atât de fine şi de subtile, că aproape nu pot fi distinse unele de altele: astfel sunt sentimentele onoarei, demnităţii, amorului propriu; astfel sunt ruşinea, pudoarea, timiditatea; astfel sunt printre motivele intelectuale, binele, justiţia, moralitatea, etc." (Teoria Fatalismului, pag. 281-282).

Sub autoritatea voinţei, după cum am spus, Conta în loc să aşeze morala, pune mişcările care sunt şi ele unele foarte expresive ca acelea când cineva merge, mănâncă, se bate, etc.; iar altele „sunt exprimate în corp şi mai ales pe figură, prin contracţiuni muşchiulare atât de fine şi de delicate că abia putem să le observăm şi mai puţin încă să le distingem unele de altele. Şi cu cât un om va fi mai superior, cu atât expresiunea figurei sale va fi mai variată, profundă şi misterioasă (adică dificilă de a fi prinsă de un observator). Idem, pag. 282).

Conta caută mai ales să răspundă celor două

urmări grave pe care ar puteà să le aibă o morală materialistă.

1. Întrucît nu se admite o voinţă liberă, acţiunile noastre nu pot aveà nici merit, nici demerit şi prin urmare nici responsabilitate, deci că nimeni nu trebue să fie nici pedepsit, nici recompensat şi deci că religia, morala şi legislaţia ar trebuì să dispară fiind lipsite de ţel şi prin urmare societăţile ar dispare, oamenii distrugându-se unii pe alţii ca şi animalele sălbatice. La această obiecţiune. Conta răspunde că religia, morala, legislaţia, nu pot dispare cu înlesnire, fiind de asemenea manifestări ale instinctului conservator, care a ajuns să fie cunoscut în parte de către conştiinţă, „fără ca să fi încetat prin aceasta de a rămâne mereu *fatal*". (Idem, pag. 289). Argumentul e slab, dar iată altele mai puternice: „meritul e *conştiinţa conformităţii*", a îndeplinirei datoriei, iar aceasta „nu e altceva decât conformitatea acţiunilor noastre cu ceeace societatea crede că e bun de făcut. E bine înţeles că ceeace societatea crede bun de făcut e totuş cu totul relativ". (Idem, pag. 290—291). Deci „acela care lucrează voluntar e responsabil de ceeace face şi prin urmare, merită să fie pedepsit ori recompensat", (Idem, pag. 291). Cum vedem, morala sa se întemeiază pe dispoziţiunile luate de societate şi se deschide o mică portiţă libertăţii—mică desigur — dar suficientă ca prin ea să străbată în întregime: am dreptul de a alege între recompensa ori pedeapsa socială: sunt liber. Iată un alt argument mai puternic, cu privire la responsabilitate: pentrucă „toate actele voluntare sunt hotărîte de motivele de care avem conştiinţă" şi pentrucă instinctul conservaţiei individuale şi sociale impune ca în deliberările voinţei motivele bune să triumfe (cf. i-

dem, pag. 292) prin experienţa care „ne-a obicinuit de a vedeà că o acţiune rea e totdeauna urmată de pedeapsă“ etc. — ne simţim răspunzători, ceeace constitue *inducţiunea* în ordinul moral, şi deasemeni *conştiinţa morală*. In definitiv, pentru Conta „Morala nu poate fi decât o igienă socială, care are de scop de a purificà atmosfera îmbâcsită de vicii şi prejudecăţile unei societăţi. Acei care au făcut acest lucru să fie siguri că niciodată nu vor fi bolnavi sufleteşte, căci după cum o igienă bine înţeleasă opreşte flagelul unei boli, tot astfel şi o morală aplicată cu tactică, împiedică surparea societăţii“ *(Cugetări postume)*. Vedem că morala are la Conta o sancţiune exterioară — de unde şi concluzia lui că pedepsele trebue să varieze după popoare şi împrejurări: admiţându-se pedepse severe — chiar aceea cu moartea, acolo unde e necesară, şi îndulcindu-se acolo unde nu sunt necesare; că în România, prin legiferare, pedepsele trebue să fie mai severe pentru străini. Dar în definitiv, prin acest din urmă argument, admiţând responsabilitatea — el admite voinţa liberă.

2. In ce priveşte argumentul ce se poate aduce împotriva unei morale materialiste, că prin lipsa unei voinţe libere se înlătură stimulentul muncii şi al gândirei, Conta caută să arate că prin teoria sa asupra fatalismului, nu admite nici fatalismul oriental, nici cel teologic. In sistemul său „nu există două puteri libere şi rivale, care ar luptà una contra alteia şi dintre care una va fi în totdeauna mai puternică şi va învinge întotdeauna pe cealaltă..... în lume nu sunt decât cauze necesare, care dau naştere la efecte deasemeni necesare. Orice mişcare în această lume e născută dintr'o cauză anterioară, şi, la rândul

său, ea devine o cauză producând infailibil un efect. Din acest motiv, noi câştigăm convingerea intimă : mai întâiu, că orice lucrare pe care vom face-o, ori pe care vom întreprinde-o, va trebuì să aibă un rezultat, ştiut fiind că nu există nici un destin care să o poată împiedecà; şi, apoi, că orice efect pe care l-am dorì, nu va puteà niciodată să se producă fără o cauză şi că, prin urmare, va trebuì să punem mâna, pentru ca să se producă.

Prin acest frumos argument, Conta răspunde el oare suficient obiecţiunilor care se-pot aduce concepţiei moralei sale? Desigur că nu. Noi lucrăm după motivele determinante — şi acelea încă numai emoţionale, deci putând să difere nu numai dela individ la individ, dar chiar la acelaş individ, dintr'un moment la altul, după împrejurările în care se găseşte — care motive sunt rezultanta percepţiunilor, ce se îndeplinesc în chip fatal — deci de două ori fatale — şi astfel rezultatul nu poate fi decât fatal, cauza ca şi efectul nedepinzând de noi. Atunci de ce n'ar fi conchis oare mai bine la o necesitate fatală a activităţii noastre? Dar am văzut, negând libertatea noastră internă, Conta o admite indirect, impunându-ne voinţa socială, şi deci sisemul se distruge. Dar mai e o altă scădere a teoriei sale morale. Vorbind de *eu*, îl consideră ca opus lumii externe, după cum am văzut. Dar în acest caz eul, fiind în luptă, se afirmă ori ca liber, ori ca un sclav care caută să se desfacă de despotismul ei şi atunci sistemul întreg se distruge, spre bucuria idealiştilor celor mai extremi. Dar şi în celălalt caz, admiţând libertatea eului, sistemul are aceeaşi soartă.

j) **Sistemul metafizic.** — Diferitele cercetări ale lui Conta nu se reduc, cum s'a căutat să se

afirme, la articole de filozofie. Teoria ondulației, ca și teoria fatalismului, nu se înfățișează ca vederi filozofice separate. Ele fac parte dintr'un întreg sistem din care derivă atât teoria sa științifică asupra cunoștinței, cât și totalitatea vederilor lui asupra diferitelor probleme filozofice. Acest sistem se găsește fixat definitiv, dar necoordonat în planul lucrării găsit în foi volante printre hârtiile lui Conta.

Asupra acestui întreg plan, avem toate elementele necesare în lucrările publicate înainte și după moartea lui. Astfel că din el se poate sintetizà întregul sistem așà cum vom căutà să arătăm în cele ce urmează. Nu e mai puțin adevărat însă că acest sistem ar fi căpătat schimbări și îmbunătățiri profunde, dacă Conta ar fi ajuns să-i deà o formă definitivă și mai ales dacă puteà să aprofundeze și mai mult chestiunile sociale. Proba evidentă a celor ce spunem e că la sfârșitul lucrării *„Bazele Metafizicei"* se găsesc câteva puncte asupra operei sale și care au rămas nedesvoltate.

Iată, în rezumat, sistemul lui Conta :

Afirmarea unei substanțe absolute [1]), dar fără de nici o formă, se impune. Substanța aceasta absolută este *întregul infinit* [2]). (Bazele metafizicei. Apendice), care, *„fără formă și neexprimabil prin numere,* e nerealizabil în constiință", întrucât nu se poate concepe decât ceea ce are formă și cantitate numerabilă" (Idem, p. 142). Individualizată, separată de întregul infinit însă, *substanța* aceasta ià numirea de *substanță relativă.* In acest din urmă caz ea este „un total de forme care persistă cu toate schim-

1) Sub inspirația lui Spencer, probabil.

2) Poate sub inspirația lui Giordano Bruno.

bările unor forme mai generale" (Idem), și e constituită de „totalul însușirilor unui lucru" [3]).

„Toate formele posibile constitue spațiul". (Idem), care e simțit „prin intermitența prezenței și a dispariției corpurilor: simțim, apoi nu mai simțim, dar simțim încă putința de a simți un corp". El este infinit. Tot infinit este și timpul care nu este decât „forma mișcării corpului simțit". (Idem).

Spațiul și timpul, la rândul lor se reduc la *forță,* care constitue unitatea lumei. (Idem) și la care se reduce materia, neconstituind „decât unul și același lucru considerat sub puncte de vedere diferite". Una nu poate să se schimbe fără cealaltă: la o nouă formă a uneia corespunde o nouă constituție a celeilalte: (Cf. Idem, și Teoria Ondulației: a se vedeà și Teoria Fatalismului, pag. 23 și 24) „lumea materială în-

3) In „Intâile principii care alcătuesc lumea", după Conta, aceste însușiri „nereductibile și universale ale lumei exterioare întregi" sunt în număr de șase: *spațiu, timp; vid, materie; mișcare* și *necesitate* (legi). Aceste însușiri (principii) se găsesc la orce obiect ori fracțiuni de obiect „așà că, deși le putem *separà* în gând, prin abstracțiunea făcută în creerul nostru, totuș ele sunt *neseparabile* în sens fizic. Ceeace dovedește încă, deși în mod indirect și insuficient, că acele șase principii sunt elemente neseparabile ale unui singur tot, este că ele se găsesc totdauna în același raport de cantitate. Așà, cu cât cantitatea de materie ce alcătuește un corp este mai mare, cu atât mai mare este și spațiul ce ocupă acel corp și vidul în care înnoată, cu atât mai lung este timpul cât durează existența și evoluțiunea acelui corp, cu atât mai mare este cantitatea de mișcare ce execută corpul, cu atât mai mare este numărul legilor necesare care guvernează mișcarea corpului" (Teoria Ondulațiunii, pag. 266).

treagă e compusă din corpuri globulare", de compoziţie relativă şi supuse evoluţiei individuale continue şi perpetue, având sub fiecare formă nouă „o nouă constituţie şi prin urmare noui proprietăţi". (Cf. Bazele metafizicei. Apendice). Filozoficeşte vorbind, forţa nu poate fi, cum o arată Conta, ultima expresie a existenţei. Dacă ar mai fi făcut un pas, ar fi găsit că timpul, spaţiul, materia, etc. sunt în adevăr forme, dar nu ale forţei, ci ale fiinţei, cum o credem, noi că iese din natura lucrurilor. Trecând mai departe, toate fenomenele lumei „sunt regulate prin legi fixe şi naturale". (Teoria Fatalismului, pag. 6) ceeace face să fie „o armonie cu totul perfectă între lumea fizică, lumea intelectuală şi lumea morală (Idem, pag 307). Aceste fenomene, Conta le grupează în trei categorii: 1) *Fenomene fizice şi fiziologice,* 2) *fenomene sociale* şi 3) *fenomene psichologice,* dominate în întregimea lor de fatalitate, care e constituită prin naturalitatea şi fixitatea legilor, prin care se stabileşte necesitatea în lume, ca principiu organic conservator-conducător. întreaga mişcare universală se îndeplineşte dar prin legi. Legile sunt infinit de numeroase. Tot aşà cum forţa generală „se subîmparte în forţe din ce în ce mai speciale şi cu domenii din ce în ce mai restrânse în corespondenţă cu materia aferentă, tot astfel legea generală se subîmparte în legi din ce în ce mai particulare, corespunzând categoriilor indicate („Primele Principii", Apendice).

Cea dintâiu din aceste legi e atragerea şi respingerea universală, care înlesneşte asimilaţia universală şi care se îndeplineşte prin intervenirea celei de a treia lege: Ondulaţia universală, determinând prin intervenţia lor asupra ener-

giilor specifice, curenţi care să poată produce chiar efecte organice (cf. Idem).

In ceeace priveşte întâia din aceste legi, aceea a atragerei şi respingerei universale, ea e constituită prin „atracţiunea celor neasemeni şi respingerea celor asemenea. De unde rezultă integrarea şi desagregarea" (Idem). „Atracţiunea este forma generală a forţei universale". (Teoria ondulat.). Prin intervenirea acestei legi, se îndeplineşte cea de a doua: a asimilaţiei universale: „orice atracţiune e urmată de respingerea acelorasi elemente şi lumea se metamorfozează" (Idem).

Evoluţia ondoliformă a materiei este viaţa (T. Ondul., pag. 52). Ea „ia naştere prin generaţiune spontanee din materia brută", neînţelegând prin acest din urmă termen decât „o simplă transformare *pe nesimţite* de fiinţi vii sub influenţa unor schimbări de mediu" (pag. 63). In sfârşit, viaţa organică „se perfecţionează treptat, călătorind pe curba suitoare a undei sale". Se degradează treptat „când va parcurge curba scoborâtoare". „La transformaţiunea vieţii organice cooperează două elemente: unul de fixitate numit ereditate", care „nu este decât o simplă legătură de continuitate prin care se face cu putinţă existenţa şi desvoltarea undelor superioare indivizilor, precum sunt undele familiei, speciei, naţiunei, etc.; iar singurul element care are parte activă la evoluţiunea vieţii organice este *neîncetata intervenire de forţe nouă în lupta şi echilibrul vieţii: adaptaţiunea la mediu".* (Idem, pag. 67); pentrucă forţele noui „favorizează şi prelungesc viaţa". Modurile speciale de adaptaţiune sunt *încrucişarea* şi *emigraţiunea* care joacă un rol preponderant, pentrucă *„orice specie de fiinţi organice independente care*

rămân indefinit în habitatul în care se află, sfârșesc prin a se stinge, după ce a percurs unda corespunzătoare a acelui habitat. Iar pentru a se transformà în specii nouă, continuând astfel evoluția vieții organice pe pământ, trebue să emigreze periodic (Idem, pag. 102). *Curentele emigratorii deși străbătând zigzacuri, când către Nord, când către Sud, au totuși o tendință și o direcțiune finală dela răsărit spre apus*". (pag. 106).

Făcând teoria istorică a originei speţelor, conchide că în regulă generală, cu cât fiinţele sunt mai inferioare, cu atât puterea şi trebuinţa lor de a emigrà sunt mai restrânse; şi *viceversa*" (Cf. Idem, pag. 163). (Pentru anumite cazuri s'ar puteà face încercări practice în aceste vederi ale lui Conta, spre pildă, în localităţile unde mortalitatea populaţiei depăşeşte naşterile).

Cum vedem, din toate cele arătate, *Teoria Ondulaţiunei* rămâne pentru Conta nucleul întregului său sistem.

Dela această teorie se împrăştie raze în toate direcţiile gândirii lui Conta.

Acì ele determină Teoria Fatalismului, dând o explicare materialistă lumii, dar de ordine psichologică; aci pun în vază Teoria Asimilaţiunei universale prin vederi numai pozitiviste, de ordine sociologică; aci printr'o cercetare pur filozofică de un ordin mai înalt, răsfrâng un fenomenism superior. Aceasta e şi partea cea mai interesantă a sistemului..

Evident că se găsesc contraziceri, dar ele sunt de ordin secundar: fondul rămânând acelaşi pentru materialistul, pozitivistul şi fenomenistul filozof. E acela al realităţii şi al iluziei relative, în atât de strânsă legătură cu a filozofiei po-

porului român, realistă în unele privinţi, fatalistă în alta, sub înrâurirea mediului său natural şi social.

Cu această ocazie să spunem câteva cuvinte şi asupra părerilor sale asupra religiunei; păreri care au contribuit mult la nesuccesul său în politică, după cum vom vedeà.

În „Încercări de metafizică materialistă", care e o introducere istorică, Conta a căutat să arate că şi „cele mai adânci sisteme metafizice ale filozofilor de astăzi *derivă*, prin evoluţiune înceată şi continuă, din cele dintâi şi cele mai grosolane credinţe ale omului primitiv" (Încerc. de metaf. materialistă), iar drept concluzie: „măsura progresului ideilor metafizice este în acelaş timp măsura gradului de civilizaţie; de oarece ideile metafizice se desvoltă paralel cu toate celelalte elemente ale civilizaţiei" (Idem).

În această parte, Conta se inspiră vădit dela Auguste Comte. Concluzia însă e cu totul diferită. Pe când Auguste Comte caută să întemeieze o religie nouă, bazată pe cultul oamenilor mari, Conta dimpotrivă rămâne ateu. Pentru el „credinţa religioasă e întocmai ca focul care aprinde o clădire în timpul nopţii. Ea înspăimântă şi chiar stăpâneşte. A doua zi, dacă te duci să vezi ce au mistuit acele flăcări, găseşti ruine". (Cugetări postume). Şi totuş, Conta, nu puteà să nu revină cel puţin în parte, cu vederi juste asupra religiei, pe care foarte puţini le-au întrezărit, raportând-o la sentiment. In cugetări postume el arată că dacă entuziasmul cel mai mare îl vom găsì în istorie, adevărul şi înţelepciunea în lucrările ştiinţifice şi filozofice „Dragostea cea mai curată şi mai ideală o găsim în religie". Oricum, el găseşte că religia are o func-

ţie socială de mare însemnătate şi mai ales la noi. In şedinţele Sf. Sinod din 10 şi 11 Noembre 1880, ca ministru al Instrucţiunei, arată necesitatea înfiinţării unei facultăţi de teologie, pe care o prevede şi prin proectul asupra învăţământului, spunând că „biserica ortodoxă este domnitoare în stat şi ca atare trebue îngrijită ca ori şi ce instituţiune binefăcătoare... cu atât mai mult, cu cât se simte o mare necesitate de cultură în cler, ca să poată corespunde cerinţelor timpului şi a contribuì la luminarea poporului" *(Monitorul Oficial din 11 Decembre 1880).*

Revenind la sistemul lui Conta, îl găsim nu numai frumos, ci chiar grandios. El e la înălţimea ştiinţei de acum patruzeci de ani şi în multe puncte o depăşeşte.

Pe lângă aceasta, întreg sistemul se ţine şi se explică fără a se recurge decât foarte rar la argumente empirice. E opera unui mare gânditor. Multele sale teorii pur ştiinţifice, evident prezintă, după cum am văzut o deosebită însemnătate chiar pentru ştiinţă, nu numai pentru filozofie. Dar însemnate nu rămân într'atât aceste teorii, ci sintetizarea lor într'un tot armonic, dând un sistem analog acelui al lui Spencer. Conta a fost înainte de toate un erudit.

Teoria cunoştinţei e logică şi nu e lipsită de vederi originale.

Sistemul metafizic se aseamănă cu acel al lui Spencer — (substanţă absolută) însă clădit pe un nou plan şi cu alt material. Legile lumei — a asimilaţiunii care în fond e motivarea sistemului, a ondulaţiunei şi în parte a fatalismului — vor rămâne şi pot fi reluate de filozofia ştiinţifică.

In Psichologie , Logică. Estetică, propune teorii demne de reţinut; în Sociologie are vederi şi aprecieri juste, morala e singura parte slabă

— dar ea trebueà adaptată sistemului întreg şi în acest caz trebuià să fie lipsită de toate bogăţiile cari au fost adunate cu mare greutate de filozofie şi de aceea ea arată că întregul sistem al lui Conta — ca sistem materialist — trebue să cadă, dar cu toate onorurile învinsului învingător, cum s'a întâmplat de altfel cu toţi filozofii clăditori de sisteme. Dar Conta prin ultima lucrare *„Bazele Metafizicei"* şi-a luat toate măsurile, vorbindu-ne de relativitatea adevărului şi propunând o teorie asupra cauzelor acelei relativităţi.

Vorbind în general, Conta şi-a făcut însuş critica sistemului său, afirmând ca ultim cuvânt că nu putem aveà nicì o siguranţă asupra realităţii. Totuş, şi prin faptul că asupra lumei date putem să ne mărim cercul cunoştinţelor prin experimentare, scepticismul său se nimiceşte, cel puţin în parte. Câştigul cercetărilor filozofice şi ştiinţifice, oricât de relativ ar fi, ne dă posibilitatea unei înaintări sigure şi progresive. Cunoştinţele noastre rămân neapărat etern schimbătoare, dar în acelaş timp etern superioare celor de mai înainte. Ele deschid larg porţile progresului şi ale aspiraţiunilor omeneşti spre infinit şi aceasta e suficient pentru a păstrà imboldul silinţelor noastre sub cerul luminos şi senin al filozofiei, — unde nimic nu poate să atingă pe iubitorul ei.

Teoria lui Conta asupra dualismului care îì înfăţişează existenţa ca o realitate şi iluzie relativă, e una dintre cele mai frumoase vederi ale filozofiei nouă. Vedere justă şi de mare preţ, care ne permite de a caracterizà întregul sistem metafizic al lui Conta sub denumirea de **Filozofia dualistă a realităţii şi iluziei relative.**

IV. Opera practică.

1. Problema cea mare dela ordinea zilei și care l-a făcut pe Conta să intre în Parlament ca deputat al Iașului, a fost chestiunea evreească, când cu revizuirea art. 7 din constituție (1879).

Vederile sale naționaliste în această chestiune păreau pentru mulți în contrast isbitor cu filozofia sa.

Naționalismul său e însă de un ordin cu totul înalt și în conformitate cu cercetările sale științifice, și spre binele omenirei în general. Studiile sociologice serioase de astăzi afirmă cu tărie că societatea omenească nu poate înaintă decât având o constituție strâns organizată — pentru unii chiar organică. Conta cu bunul său simț afirmă cu cea mai deplină convingere că „cea dintâiu condiție, pentru ca un stat să poată există și prosperă, este ca cetățenii acelui stat să fie din aceiaș rasă, din acelaș sânge [1])" pentrucă numai astfel „toți cetățenii cari constituesc Statul sunt atrași unul către altul prin un sentiment general de iubire, prin aceea ce se numește simpatia de rasă. Mai mult decât atât. Dacă ținem seamă că acelaș sânge curge în vinele tuturor membrilor unui popor, înțelegem că toți acești membri vor aveà prin efectul ere-

1) Intr'o cugetare postumă: „Fondamentul moral al unui popor este patriotismul; fără el nu putem concepe o viață, dar încă un Stat... A fi patriot înseamnă: a fi cinstit, a aveà o conștiință curată și o inteligență vie, a aveà un arbitragiu filozofic pentru compatrioții tăi. în fine un criteriu biblic din care să reese principiul că viața ta aparține tuturora, și că tu nu ești decît un luptător într'un războiu care tinde spre fericirea și gloriea țării tale".

ditații, cam aceleași idei, așà încât la vreme de nevoie, la ocaziuni mari, inima tuturor va bate în acelaș fel, mintea tuturor va adoptà aceeaș opiniune, acțiunea va urmări acelaș scop, cu alte cuvinte națiunea care va fi de o singură rasă va aveà un singur centru de gravitate și Statul care va fi format din o astfel de națiune, acela și numai acela va fi în cele mai bune condițiuni de tărie, de trăinicie și de progres".

Astfel, bazat pe cercetări științifice, și în acord cu vederile sociologiei contemporane, Conta în răsunătorul său discurs din ședința Camerei din 4 și 5 Septembrie 1879, privește chestiunea dela ordinea zilei din aceste puncte de vedere înalte. El constată că Evreii constituesc „națiunea cea mai bine constituită și cea mai distinctă din toate națiunile care sunt pe lume... Lucrul principal este că descind dintr'o rasă care s'a păstrat totdeauna. Apoi în complexul lor de legi, în Talmud, au legi politice, civile, administrative, legi de ordine publică, până și de igienă publică și privată... Mai mult decât atât, au chiar o patrie. Este adevărat că nu o patrie reală, ci o patrie imaginară, Palestina, însă o patrie pentru care au atâta iubire, atâta patriotism, încât nu le mai rămâne iubire și patriotism pentru o altă patrie... Afară de legi politice, Moise le-a mai dat și legi civile și domestice: ceeace este mai remarcabil în aceste legi este că evreii sunt opriți de a se contopì prin căsătorie cu străini... Pentru a face ca această legislațiune să rămână cristalizată, să rămână pentru totdeauna așà, au îmbrăcat-o sub forma religiunei, ca astfel să rămână perpetuă, ca și adevărul religiunei.

„Ei trebue să fie morali între dânșii, dar față cu străinii pot să fie și imorali, când prin acea-

sta ei pot să-i subjuge, căci nimic nu se poate considerà de imoral, când este vorba de a se facilità, prin aceasta venirea lui Mesia" *(Monitorul Oficial. Şedinţa din 5 Septembre, pag. 5776)*. Conta mai arată că în acest scop s'a întemeiat *„Alianţa Israelită Universală"*, dispunând de mijloace mari; ori după ideile veacului al 19-lea, ale lumei civilizate, sunt lucruri la care orice cetăţean este ţinut să se supue..., nu este permis ca fiecare să adopte legile publice care i-ar convenì, fiecare să se supue la legile civile care îi plac, fiecare să practice o morală publică după gustul lui... Pe când, în ceeace priveşte religiunea propriu zisă, rămâne fiecăruia libertatea să creadă cum voeşte în Dumnezeu, în nemurirea sufletului şi în viaţa viitoare".

Nu se poate spune că filozoful Conta n'a fost tolerant şi că vederile sale lovesc în principiile naţiunei evreeşti. El arată numai că Evreilor nefiindu-le permis prin religiune să se alipească ţării în care trăesc şi deci să contribue la progresul general, nu pot aveà decât acele drepturi pe care umanitarismul i acordase la noi, mai mult ca în alte părţi chiar. Iată de ce Conta a fost împotriva revizuirei.

2. *Reforma învăţământului.* O altă problemă mare, care îl interesà de aproape pe Conta, a fost reforma învăţământului, care i se ceruse chiar, după cum se spune, când i se încredinţase portofoliul Cultelor şi Instrucţiunei publice.

Proectul de lege depus la Cameră şi care rămâse în cartoanele ei, produse mult sgomot. Majoritatea parlamentară se ridică împotriva acestui proect. Într'una din şedinţele Camerei (dela 5 Februarie 1881) se cerù cetirea în întregime a unei petiţii semnată de membrii Corpu-

lui didactic din Bucureşti şi la care aderase şi alţi membrii ai învăţământului din câteva alte oraşe. Cu toată opunerea Preşedintelui, se admise cetirea acelei petiţiuni. Spre cinstea lui Conta însă, mai toate vederile nouă din proect, combătute prin acea petiţie, semnată şi de unii membrii ai învăţământului care s'au bucurat de mare reputaţie în ţară, au fost realizate de alţi miniştri ai şcoalelor, mai curând sau mai târziu, precum cele privitoare la obligativitate prin mijloace mai energice, elaborarea programelor de către Consiliul superior, alcătuirea de programe analitice, inspecţia şcoalelor, introducerea de obiecte nouă de învăţământ în gimnazii şi licee. Pentru gimnazii prevede „Noţiuni de Economia politică, de drept public şi de drept privat pozitiv, cu exerciţii de redactarea actelor juridice uzuale". La Istoria Universală cere, *în special,* studiul uneltelor şi artelor, a ştiinţelor, a moravurilor şi instituţiunilor sociale, cu foarte puţină cronologie şi biografie", precum şi obligativitatea limbii germane.

La licee prevede „Istoria civilizaţiunei, cu noţiuni de archeologie şi de sociologie.

Printre şcolile reale prevede şcoli de administraţie „pentru funcţiunile guvernative, districtuale sau comunale"; şcoli de industrie (construcţiuni şi mecanică, mineralogie şi metalurgie şi de chimie industrială); şcoale de marină mercantilă.

Pentru facultatea de ştiinţi dela Iaşi prevede „o şcoală superioară de geniu, cu mai multe secţiuni corespunzătoare la toate ramurile de matemateci aplicate".

Pentru facultăţile de litere prevede: limba engleză, „istoria comparată a limbilor clasice şi neo-latine, limba sanscrită şi filologia com-

parată, limbele semitice, limba slavă antică şi paleografia română, limbele slavice moderne şi literatura lor, istoria omenirei şi a civilizaţiei, archeologia şi paleografia generală, geografia, istoria critică a religiunilor, metafizica, filozofia istoriei şi sociologia, psichologia comparată, etc., etc.

Unele dintre aceste cursuri au fost introduse mai târziu.

Proectul acesta, votat şi aplicat, ar fi adus desigur mult folos ţării. Cum încheiă „Expunerea de motive a proectului: „noul proiect asigură fiecărui Român pe deoparte câştigarea instrucţiunei generale indispensabilă unui bun cetăţean şi unui om civilizat al timpului nostru, iar pe de altă parte câştigarea unei profesiuni cu care să poată luptă pe terenul economic pentru cel mai mare folos al său propriu şi al ţării".

Proiectul prevedeà şcoli pentru femei care „sunt lipsite aproape cu totul de şcoalele în care ar puteà să-şi desvolte aptitudinile...".

Referitor la învăţământ arată că „popoarele vor fi fericite atunci, când educaţia integrală a cetăţenilor se va sprijinì pe adevăr şi dreptate, când învăţătorii vor fi pregătiţi astfel, încât cu lumina cugetării lor să înţeleagă nu numai ştiinţa, ci chiar sufletul tânărului vlăstar". Idei pedagogice minunate, care abià în vremurile mai nouă au fost comentate.

In această ordine de idei, el mai spune că „dacă un popor n'are o tinerime entuziasmată, cultă şi cu dor de ţară, este pierdut pentru totdeauna.

Istoria este pentru Conta mijlocul cel mai bun pentru această pregătire :

„Cartea unde timpul, ne spune dânsul, îşi scrie părerile şi impresiile sale, este Istoria. Ea

formează oglinda adevărului, împărţită în marele capitole care reprezintă viaţa unui popor: patriotismul, înţelepciunea, libertatea şi înfrăţirea".

„Ca să pătrundem menirea acestei vieţi, mai adaogă, trebue să deprindem pe copiii noştri să cunoască măreţele pagini, scrise cu pana experienţii şi a sacrificiilor, din deducerea cărora se va clădì cel mai mare monument al civilizaţiei: Altruismul".

Proectul său asupra învăţământului prevedeà însă şi un control serios asupra corpului didactic, alături de îmbunătăţirea situaţiei lui, de unde acea petiţiune vădit pătimaşă ca argumentare, care spune, spre pildă, că „din momentul când venitul monopolului acordat comunelor asupra cârciumelor din sate, e afectat pentru întreţinerea acelor şcoale — urmează că interesul şcoalei e să se întindă cât mai mult viţiul beţiei". In concluzie se arată că acel proiect erà antiliberal şi anticonstituţional şi se cere de semnatari să fie cu totul respins.

Petiţia a fost cetită, dar Conta nu a găsit cu cale să spună un singur cuvânt de apărare. De altfel, urmărindu-se discuţiile parlamentare, cineva capătă cu înlesnire convingerea că el vorbià rar şi cât de scurt, nerăspunzând, ca Ministru, decât câte o singură dată la interpelări şi fără replică la insistenţe nouă. Tăcerea îi erà de multe ori răspunsul.

In scurtul timp cât a fost Ministru, se promulgă legea prin care instrucţia obligatorie se hotărăşte să fie în sarcina Statului în ce priveşte personalul şi subvenţia de material, iar prin proiectul de buget pe 1881-82 se face un început de clădiri şcolare, întocmindu-se şi un proiect de regulament pentru ele. In şedinţa Camerei dela

2 Decembre 1880 cu ocazia unei interpelări, arată cum școalele particulare ajunseseră adevărate fabrici de bacaloreați, dându-se o educație falsă și care conrupe tinerimea, făcând-o să aștepte succesul dela favoruri, dela plată, etc. A înființat școala comercială din Iași, cea dintâiu școală secundară de fete, cele două școli normale superioare, societatea dramatică, etc.

3. *Vederi economice.* Tot în Parlament mai ià cuvântul în câteva chestiuni economice. In ședința adunării dela 5 Aprilie 1880, cu ocazia acordării unei subvențiuni pentru o fabrică, arată că încurajarea industriei naționale nu se poate face individual, propunând întocmirea unui proiect de lege în această privință, „pentru a se stabilì siguranța în industrie și comerț". Mai vorbește în Cameră asupra conversiunei obligațiunilor domeniale, etc.

Pe când eră numai deputat, ține două discursuri în chestiunea răscumpărării căilor ferate, pe care o studiază din punct de vedere financiar și conchizând că „Statul cumpără cu 146 milioane un mare zero". In cel de al doilea exclamă că „Vai de acea țară sau companie care își dă operațiunile sale financiare pe mâna unei astfel de persoane", adică care „într'o viață întreagă de om, ar fi dovedit că nici unul din calculele și prevederile sale nu sunt juste".

Dacă în chestiunile economice Conta nu s'a manifestat așà cum trebuià și cum puteà, din lipsă de timp, totuși prin legea învățământului a urmărit, cum am arătat, crearea unei clase mijlocii industriale și comerciale, cum și protejarea ei, dacă ținem în seamă crearea societății „Viața" de care am vorbit. Dar Conta aveà în vedere în deosebi împuternicirea clasei țărănești.

Într'o scrisoare din 1882, adresată din Pisa (Italia) d-lui Rosetti-Tescanu, adică numai cu câteva luni înainte de a se stinge, auzind că în Cameră se agită desființarea tocmelilor agricole, îl povățuește să desvolte următoarele puncte pe care i le face cunoscute:

„1) Munca forțată produce extenuarea forțelor, care e cauza cea mai teribilă a mortalității crescânde, a nașterilor neviabile și în sfârșit a extincțiunei rasei. Exemple: populația americană robită de Spanioli, populațiunea Egiptului, robia în genere, etc. Exemple contrare: Evreii".

„II. Forța mușculară a țăranilor fiind determinată, nu va puteà produce decât o cantitate determinată de producte agricole, fie că le va produce pe proprietățile altora, fie pe ale lor proprii. Continuându-se tocmelile agricole, nu se va puteà mări forța productivă. Desființându-se, vom aveà două efecte: pe deoparte cantitatea de producte de astăzi va fi produsă de țărani pe ogoarele lor și țara nu va pierde ca țară, din ceea ce produce astăzi; pe de altă parte, proprietarii vor fi nevoiți a introduce în cultura mare mașinele și argații, ceeace va adăugì în realitate la forțele productive de astăzi, și țara va aveà producțiunea musculară de astăzi, plus producțiunea mașinelor.

„III. Sistemul cu argații are pentru proprietari avantagiul de a aveà sub mână lucrători pentru fiecare moment oportun și pentru țărani avantagiul de a asigurà o carieră pentru acei nemernici cari nu sunt în stare de a se administrà și a aveà o casă și o familie, cu toate că pot fi buni muncitori, când se îngrijesc și alții de hrana și locuința lor".

Acest din urmă punct e cu totul greșit, și timpul a arătat că el se înșelase. Este drept, că mai

ales în Moldova, unde proprietatea mare se bucură de nesfârşite latifundii, existau numeroşi oameni fără căpătâi, cari astăzi s'au împuţinat, prin ridicarea parţială a stării economice a săteanului, de când o mişcare a învăţătorilor în întreaga ţară a lucrat efectiv la înălţarea clasei noastre rurale, secondând pe apărătorii vrednici ai clasei ţărăneşti, cari, spre binele ţării, nu au lipsit niciodată la noi.

Dar concluzia la care vrea să ajungă Conta prin punctele enumărate mai sus, erà credinţa că agricultura va scăpà „de incapabili, de potlogari, de leneşi, iar producţia ţării va puteà creşte indifenit".

4. *Ziaristica.* In „Steaua României" şi în „Presa", Conta a publicat o serie de articole politice

Aceste articole au fost premergătoare activităţii sale politice. Dintre acele care se cunosc ca fiind ale lui, trei sunt:

Un articol din 23 Ianuarie 1878, pe care îl începe astfel: „sgomote sinistre încep iarăşi a circulà. Se zice că guvernul rusesc ar fi luat în Basarabia noastră (cele trei judeţe din sudul ei), măsuri administrative contrarii stipulaţiunilor convenţiunii încheiate cu acest imperiu, şi că la reclamaţiunile guvernului nostru, cel rusesc ar fi răspuns că nu va retrage măsurile luate, de vreme ce are intenţia de a anexa Basarabia",

Şi cum el ţineà atât de mult la Basarabia, pe care o cunoştea de aproape, căci trăise la Cahul mai multă vreme, după întoarcerea sa dela studii, crede că găseşte mijlocul de a apărà acel pământ Românesc, spunând: „România are dreptul de a cere astăzi dela Turcia o despăgubire mare de războiu, care să fie proporţionată nu numai cu sacrificiile efective făcute de noi, dar cu rolul deciziv ce am jucat în faza cri-

tică a războiului actual. In preliminările de pace ce s'ar fi subscris la Adrianopole, s'a admis ca România să aibă o despăgubire teritorială îndestulătoare. Ei bine, această despăgubire teritorială, pentru a fi îndestulătoare, adică proporţionată cu rolul nostru în războiul actual, nu poate să aibă loc numai în Dobrogea. Să cerem mai bine dela Turcia o provincie de pe coasta meridională a Mării Negre, care să aibă o valoare mult mai mare decât Basarabia întreagă. „Să dăm această provincie Rusiei şi ea să ne deà în schimb Basarabia rusească întreagă...".

Un al doilea articol apărut în „Steaua României", din 20 Februarie 1878, închipuie o convorbire între un diplomat rus „îndemânaticul Gorciacoff" şi un diplomat englez „şiretul Disraeli", pentru a scoate în relief, cu multă ironie „că Turcul ar fi plătit gloaba", dacă cei doi diplomaţi s'ar fi înţeles asupra chestiei Orientului, rămânând chiar şi „meşterul Bismarc un gânsac".

Al treilea articol, cel mai comentat, „Viitorul României", publicat în „Presa", e o ieşire violentă la adresa oamenilor politici cari erau pe atunci la guvern, fiindcă n'au ştiut să apere interesele ţării, nici chiar ca oameni de o inteligenţă mijlocie, în chestia Basarabiei: „...Guvernul nostru a făcut contra Rusiei, la toate puterile, protestări violente, ameninţătoare, şi în toate cazurile foarte imprudente, dând în acelaş timp ordine la militarii concediaţi şi la rezerve de a se ţine gata pentru chemarea la arme. Pe lângă aceasta a consiliat pe Măria Sa Carol să divulge scrisoarea particulară şi foarte compromiţătoare a Ducelui Nicolae prin care cereà ajutorul Românilor la Plevna, pentru ca cinstea imperială să se crează în drept de a rupe orice

relaţiuni cu Măria Sa Carol. Toate aceste erau trebuincioase Rusiei pentru ca să poată zice că e ameninţată de România şi ca să poată aveà un motiv just de a ocupà România milităreşte, pentru asigurarea retragerei armatelor din Bulgaria. Acest motiv e admis ca just în dreptul internaţional, pentru siguranţa armatelor; aşà că Rusia poate de acum înainte să ocupe orice poziţiune strategică în ţară, fără ca Europa s'o poată combate pe terenul dreptului. Pe când se pregăteà astfel terenul juridic al Rusiei, guvernul român luà toate măsurile ca armata română să fie cât se poate mai slabă şi mai împrăştiată...".

„Toate câte am spus până aici, par'că ar fi fost făcut înadins ca să fim în neputinţă de a rezistà, şi Ruşii în putinţă de a ne zdrobì".

Restul articolului este o crudă ironie, care şi-a pierdut astăzi însemnătatea ei, prin împrejurările la care am fost martori.

5. *Discursuri şi conferinţe.* Conta a ţinut mai multe discursuri politice atunci când şi-a pus candidatura de deputat la Iaşi şi care au entusiasmat pe Ieşeni, prin felul deosebit cum a tratat chestia evreiască, din punct de vedere ştiinţific, încât, cum spune G. Panu, devenise „Idolul Iaşilor".

Ca vorbitor public, Conta se manifestase şi mai înainte ca unul ce făceà parte din „Junimea" care, între altele, organizase acele cicluri memorabile de Conferinţi, ţinute odinioară în Aula Universităţii din Iaşi.

Conta a ţinut patru prelegeri (1877-79), una în Februarie 1877, vorbind despre *„Fetişism"*. Bunul său prieten, Eminescu a rezumat această conferinţă prin „Curierul" care apăreà pe atunci în Iaşi. Iată ce ne spune el, între altele:

„După cum erà uşor de prevăzut pentru cei cari cunosc individualitatea intelectuală a acestui scriitor, prelegerea sa a fost foarte interesantă şi a ţinut încordată atenţia auditorilor mai mult de o oră şi jumătate. Precum nici nu se puteà altfel, D. Conta a judecat despre Fetişismul antic după asemănarea celui modern; arătând apoi urme de fetişism în credinţele de azi ale popoarelor.... D-sa a desvoltat o sumă de cunoştinţe etnologice, încât fiecare propoziţiune conţineà ceva nou; tot odată a dovedit o cunoştinţă amănunţită a mitologiei populare române, a cărei analogie cu credinţele populare ale altor popoare a făcut-o cu totul evidentă". Asupra acestor credinţe găsim în „Însemnări", câteva urme, pe care Conta le clasează în: 1. Aplicarea de a crede, în tot ce priveşte traiul nostru, în superstiţii ca: început cu noroc (saftea), tăierea cărţilor la jocul de cărţi, credinţe diferite de natură religioasă, fapte instinctive, etc.

În Conferinţa sa despre materialism arată „cum că tot ce omul nu pricepe, el explică în mod metafizic".

Celelalte două prelegeri, fără urme pentru noi, purtau titlul de: „Starea economică", „Ceremonial şi etichetă".

6. *Vederi sociale.* În Cugetări postume se arată adept al drepturilor femeilor, pentru că societatea modernă le pretinde mai mult ca în trecut. „Pedagogia însăşi a trebuit să recunoască că femeea este singurul factor serios în îndrumarea societăţii", pe care Conta caută la orice ocazie s'o pună în adevărata ei lumină.

Din cele expuse mai sus reese că filozoful Conta a fost un democrat naţionalist. Aceasta îi este caracteristica de pe terenul activităţii sale practice, fruct însă şi al cercetărilor sale

de ordin ştiinţific, filozofic şi mai ales social. Şi dacă i s'a adus vina că a avut credinţe socialiste, aceasta a fost datorită mai mult uneltirei politice, pentru a-l descredită. Este drept însă că fiind un cunoscător de aproape al suferinţelor omeneşti, în primul rând al celor umili şi apăsaţi, el a manifestat tendinţe vădite, cum am arătat, pentru ridicarea poporului şi stârpirea abuzurilor. Dar pe vremea lui, a-şi manifestà cineva părerea pentru acordarea de drepturi femeilor, ori pentru suprimarea muncei forţate, nu puteà trece decât de socialist, ba chiar de nihilist, după cum se ştie.

O inimă generoasă ca a lui a ştiut însă să plutească pe deasupra adâncurilor calomniei, dar în revolta lui sufletească a ajuns şi la concluzii care apar revoluţionare.

In politică, Conta a trecut ca un meteor: a strălucit puţin, dar atât de luminos, încât la un moment o ţară întreagă îi aşteptà cuvântul.

In ce priveşte cariera de advocat, Conta nu şi-a sacrificat vremea şi priceperea lui pentru a se îmbogăţi. Pledà pentru prietini.

V. Personalitatea.

In amintirile sale postume, Conta caracterizează părinţii săi ca două firi cu totul opuse. Tatăl său erà sceptic, mama sa aplicată spre misticism. In de obiceiu, din observaţiile mai mult empirice, se constată la copii că ei moştenesc caracterul unuia dintre părinţi. Conta pare a fi moştenit caracterul amândorora.

Ar mi fi ceva de adăogat. Tot din observaţia zilnică s'ar mai puteà afirmà că la poporul nostru se întâlnesc, poate spre mare surprindere,

foarte frecvent, ambele caractere ale părinţilor lui Conta, în proporţii, am puteà spune, egale. Cine a fost în contact mai de aproape cu copiii şi le-a observat inclinaţiile, s'a putut convinge că cele două feluri de caractere se găsesc afirmate cu multă putere: unii înzestraţi cu simţul observării reci şi corecţi în gândire ca şi în port, trăind o viaţă individualistă intensă, cu mare grijă de ziua de mâne şi de rostul faptelor lor; alţii dimpotrivă înzestraţi cu multă imaginaţei şi cu aplicări vădite spre istorie şi poezie, cu inima caldă şi plini de sociabilitate, gata spre orice fel de sacrificiu pentru alţii, indiferenţi şi nepăsători pentru ei înşăşi, aplecaţi spre contemplare şi speculaţiune, cei dintâi având toată posibilitatea de a se înclinà spre materialismul cel mai pronunţat, cei din urmă spre misticismul ilimitat.

Dacă Alexandri a spus că „Românul se naşte poet", voind prin aceasta să înţeleagă că are în el acel idealism care îl poate înălţà la artă şi filozofie, din cunoaşterea mai de aproape a sufletului românesc, se poate însă afirmà că el are posibilitatea de a se distinge şi pe terenul ştiinţific, chiar în matematecile superioare, cum s'a văzut.

La un popor mic ca număr faţă de alte popoare care au trăit într'un mediu neasemănător mai favorabil nouă, credem dar că putem să considerăm ca o mândrie naţională faptul de a fi numărat printre acei cari s'au distins la noi şi în toate ramurile cunoştinţei, atâţia câţi nu se prea văd la alte popoare cu un trecut mai vechiu de cultură, şi printre cari, Vasile Conta rămâne fruntaş între fruntaşi. Şi doar abià acum suntem chemaţi la acea viaţă pe care numai o visam acum câţiva ani în urmă; iar noua

generație care se ridică, într'o epocă de materialism care l-ar fi amărît peste măsură pe Conta, cum odinioară îl amărîse pe Eminescu numai începutul ei, după cât ni-e îngăduit de a aprecia, mai mult întâmplător, ici și colo, putem să nădăjduim că vom aveà și pe viitor suflete de elită, gata oricând să se jertfească, pentru o idee măreață, intelectuală, artistică ori socială.

Dacă ne-am întrebà acum dacă aceste înclinări se pot întâlnì în acelaș om, Conta ne-ar dà răspunsul cel mai convingător. Poate că tocmai ciocnirea acestor înclinări potrivnice sunt necesare pentru a produce omul de geniu. Oricum, Conta apare sub ambele trăsături și încă cât de pronunțate. Simțul de observare l-a avut puternic, prea puternic, ca să deà acele vederi științifice pozitive, dintre care unele au depășit chiar vremea și mediul în care a trăit și s'a format el. Acele studii l-au împins până la limita pozitivismului : până la materialism. Mai mult, acel simț de observare i-a dat teoria ondulațiunei și a fatalismului. Desigur că teoria fatalismului lui Conta e cu totul altceva decât fatalismul oriental: el se referă la legile științifice care rămân fatale prin natura lor cea neschimbătoare. Da, dar după el legile se subdivid în altele de a doua treaptă și așà mai departe, până a ajunge ca totul să rămână complect determinat, fatal... Cu ceasul în mână, el își așteaptă în ultimele-i momente ca fatalitatea să-și îndeplinească opera. El rămâne fatalist.

Și totuș ca să poți vedeà rostul acestor legi, trebue să salți cu gândirea dincolo de materia brută. „Ca să descrii și să iubești natura, trebue tu însuți să fii amantul ei" *(Cugetări postume)*. Dar amantul naturei nu poate fi un simplu observator, el trebue să fie poet, artist și filozof în acelaș timp. Ori a fi poet, artist și filozof, nu se poate dobândì fără o înclinare pronunțată spre visare — spre misticism! Scrisorile sale, versurile sale lirice, discursurile sale patriotice, toate pun în lumină pe acest dublu al lui Conta. Și când amarul îl atinge șoptește acel dulce „Unde ești mamă?" ori fluieră doina ciobanilor din satul lui. El își descrie singur firea într'o cugetare postumă: „Cei ce plâng nu se vor pocăì niciodată. Căci plânsul are darul de a ușurà sufletul tocmai de puterea acea mistică, care trebue să rămâie pentru a-l curățì și a-l întărì". Conta rămâne cu înclinări spre misticism, orice s'ar spune.

S'a scris că sub influenți deosebite, Conta s'a transformat continuu, dar el însuși nu neagă posibilitatea unei astfel de transformări. In o altă cugetare postumă arată că dacă gândirea se poate preface radical „...sufletul, deși tot atât de complex ca și gândirea, rămâne constant sub impresiunile pe care le-a primit la început..".

Desigur că personalitatea lui Conta s'a desvoltat sub influențe diverse. Ereditatea, mediul în care a trăit și care a fost foarte variat, începând cu acei ciobani din Ghindăoani cari își purtau turmele din loc în loc și „credincioși obiceiului" se întorceau în fiecare an, încântându-i copilăria cu povești care ajungeau până la urechile lui; continuând cu viața obositoare de școlar, de actor, de student și sfârșind cu aceea de om politic; toate l-au influențat mai mult sau mai puțin, dar fără să-i altereze înclinările dela început. In firea lui dualistă se găsià loc în deajuns de cuprinzător pentru a trece dela o notă la alta, armonizându-le în acelaș timp, pentru ca să deà simfonia personalității lui, ca scrii-

tor pe deoparte, ca om politic pe de alta, știind să-și manifeste activitatea lui politică, fără a-și nimici caracterul, cum o credeà, pe drept cuvânt, despre mulți alții, chiar despre unii care îi fuseseră prieteni.

În filozofie, Conta s'a desvoltat mai întâiu și mai mult sub influența dela noi a lui Eliad, ale cărui unele din teorii capătă la el o strălucire nouă, științifică, cât și o desvoltare de alt gen, în concepția lor, iar din apus, sub influența lui Auguste Comte și a lui Spencer. În acelaș timp, un Kant, un Hegel îl influențează vădit; — totuși influența lor, fie în direcția pozitivistă a celor dintâi, fie în cea idealistă a celor din urmă, nu are mare putere. Conta își păstrează personalitatea lui, am puteà spune dualitatea lui, cu vederi originale în ambele direcțiuni. S'ar mai puteà spune că și Descartes l-a influențat, citind într'o cugetare postumă următoarele rânduri: „Niciodată nu mi-a plăcut să primesc ludecrurile deagata ci totdeauna le-am citit, tot ce am aflat am trecut prin prizma cugetării mele, supuind acest material la o analiză serioasă". Cineva ar căpătà chiar convingerea că în adevăr repetă pe Descartes, în acest adaos: „Acest lucru e atât mai trebuitor pentru acei cari se ocupă cu filozofia. In acest labirint al gândirei avem mare trebuință de o vedere limpede". Dar desigur nu sub influența lui Descartes, Conta și-a început, lipsit de mijloace, educația-i filozofică. Nici nu ar mai fi nevoie de adăogat că imediat după afirmările de mai sus, Conta ne dă una dintre cele mai frumoase perle de gândire, cu nota lui de originalitate și de înălțime care cu greu se poate atinge: „...filozofia nu este altceva, decât mărgelele unor descoperiri atomice din univers, pe care de veacuri le trecem pe firul neînfinit al timpului. Și dacă n'am ajuns încă să deslegăm enigma care ne înconjoară, e din cauză că în omenire au fost mulți învățați, dar prea puțini filozofi!" Desigur, filozofii au lipsit întotdeauna, mai ales cei cari sunt lămuriți și bogați ca dânsul în gândire originală, care sunt cu adevăr personalități mari filozofice. Cu libertatea-i mare de cugetare în toate domeniile activității minții, unul ca dânsul, caută, dacă nu se poate cuprinde adevărul, cel puțin să-l atingă și din atingerea lui să întrețină cu câteva picături de untdelemn curat flacăra acelei candeli care licărește veciniciei. Nu spuneà el oare că numai acolo „unde este multă libertate, acolo vom găsì și mult adevăr?" Libertatea intelectuală, libertatea socială, erau pentru Conta călăuza care l-a înălțat sus, din ce în ce mai sus în viața lui internă cât și în acea a societății din care a făcut parte spre cinstea și mândria neamului său. Flacăra ce l-a mistuit, a fost îndestulă ca să închege o întreagă doctrină filozofică pe care vremea să nu o poată distruge.

Conta rămâne pentru noi o glorie națională.

CUPRINSUL

	Pag.
I. *Biografie*	3
II. *Opera*	17
1. Teoria Fatalismului	17
2. Teoria Ondulațiunei Universale	32
3. Încercări de Metafizică materialistă	44
4. Bazele Metafizicei	52
III. *Critica sistemului*	62
a) Teoria Conștiinței	62
b) Definiția și rolul metafizicei	75
c) Psichologia științifică	77
d) Logica	83
e) Filozofia socială	85
f) Sociologia științifică	90
g) Filozofia dreptului	92
h) Estetica	96
i) Morala	100
j) Sistemul metafizic	103
IV. *Opera practică*	112
1. Vederi de politică generală	112
2. Reforma învățământului	114
3. Vederi economice	118
4. Ziaristica	120
5. Discursuri și conferințe	122
6. Vederi sociale	123
V. *Personalitatea*	124